

Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

Факультет економіки і управління

В. Вахлакова, М. Плетньов

Економічна безпека діяльності підприємств

Київ 2023

УДК 658:338.246(075.8)

В 22

Рецензенти:

Н. Шофолова – кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу взаємодії університетів та суспільства, Інститут вищої освіти НАПН України;

О. Хандій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рекомендовано до друку

*вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 5 від 28.12.2023 року)*

Вахлакова В.

В 22 Економічна безпека діяльності підприємств : [навч. посіб.] / В. Вахлакова, М. Плетньов ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Ф-т екон. та упр. – Київ : [Вид-во Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля], 2023. – 105 с.

ISBN 978-617-11-0251-4

Навчальна дисципліна «Економічна безпека діяльності підприємств» належить до переліку дисциплін з циклу професійної підготовки здобувачів вищої освіти рівня «Магістр» за освітньо-професійною програмою «Економіка» і спрямована на надання здобувачам вищої освіти базових знань і методів економічного аналізу процесів та явищ, що становлять небезпеку для підприємства; формування системних уявлень про закономірності та тенденції розвитку світової і вітчизняної шкіл, визначення та складання системи захисту економічної безпеки підприємства, про економічний розвиток методів оцінки економічної небезпеки підприємства; визначення наукового внеску окремих шкіл і напрямів в економічну теорію та їхнього впливу на економічну безпеку держави; вироблення сучасного економічного мислення та світогляду здобувачів вищої освіти щодо систем захисту підприємства.

Навчальний посібник «Економічна безпека діяльності підприємств» призначений для здобувачів вищої освіти ОП «Економіка» (рівень магістр) та інших освітніх програм, викладачів закладів вищої освіти.

УДК 658:338.246(075.8)

Посібник підготовлено у рамках виконання Проекту "Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад" / "Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities" (REDU) (2020-2024 роки).

Публікація підготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю авторів В. Вахлакової, М. Плетньова, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

This publication was produced with the financial support of the European Union. Its contents are the sole responsibility of V. Vakhlakova, M. Plietnov, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University and do not necessarily reflect the views of the European Union.

© Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, 2023

© Вахлакова В., Плетньов М., 2023

ISBN 978-617-11-0251-4

Зміст

Тема 1. Теоретичні основи економічної безпеки бізнесу	4
Тема 2. Загрози безпеці підприємницької діяльності	22
Тема 3. Бізнес і корупція: проблеми протидії	34
Тема 4. Ризик та економічна безпека бізнесу	51
Тема 5. Організаційні аспекти діяльності служби безпеки	69
Тема 6. Інформаційна безпека бізнесу	78
Тема 7. Фіктивна та тіньова підприємницька діяльність як загроза економічній безпеці підприємства	90
Використана література	103

Тема 1. Теоретичні основи економічної безпеки бізнесу

Поняття та їх визначення

Підприємство — це один з сучасних феноменів економіки, форма здійснення діяльності з виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт, підприємництва.

Бізнес (від англ. business — справа) — це діяльність, яка спрямована на здійснення на ринку операцій з обміну товарів і послуг між економічними суб'єктами ринку, з використанням форм та методів конкретної діяльності, які склалися в практиці ринку.

Підприємництво — це вид діяльності, який є самостійним та передбачає створення чогось обов'язково нового, що має вартість, і здійснюється завдяки спроможності суб'єкта господарювання своєчасно реагувати на потенційне джерело вигоди, побачити, а також реалізувати можливості, які доступні на ринку. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>

Основні теоретичні положення

Концепція, в перекладі з латинського conception означає сприйняття, в українській мові зазвичай трактується або як сформовані погляди на ті чи інші явища дійсності або як підходи до перегляду цих явищ.

Концепція безпеки — це система поглядів на проблему небезпеки на різних етапах і рівнях діяльності, а також основні принципи, напрями та етапи реалізації заходів безпеки [1].

Система поглядів на процеси і явища економічної безпеки країни — це все базові економічні теорії, розкривають сутність, зміст, види економічної безпеки, розуміння головних її погроз і механізмів забезпечення, напрямів результативної економічної політики держави.

Визначились базові підходи до поняття основної загрози економічної безпеки країни та методи боротьби з нею:

- 1) камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки (з середини XIX в.);
- 2) концепція захисту від внутрішніх макроекономічних погроз (з другої третини XX в.);
- 3) інституційна концепція захисту від адміністративних бар'єрів (з кінця XX в.).

Засновником камералістської концепції економічної безпеки є німецький економіст, публіцист і політик XIX ст. Фрідріх Лист. Практично всі представники класичної політекономії вибудовували теорії, спираючись на ключову ідею поглядів на людину, держави та інше. За визначенням ліберальної парадигми кожна окремо взята людина має свої інтереси та сама може їх ефективно відстоювати. Суспільство в даному ракурсі аналізується як сукупність індивідів, а суспільні інтереси — як похідні від особистих. Найбільш привабливим вони вважали те суспільство, яке в найбільшій мірі дозволяє населенню вільно реалізовувати особисті інтереси. Уряд потрібен тільки для захисту прав конституцією. Так як немає об'єктивних методів, які дозволяють за людей визначати їх переваги, що саме вони повинні вирішувати, що правильно, що ні, максимізуючи при цьому свій добробут.

В таблиці 1 наведені базові концепції економічної безпеки.

При ліберальних постулатах був неминучий космополітизм, котрий заперечував існування національних економічних інтересів. за думці класиків політекономії, у будь-якого населення є лише одна головна потреба — мати вільними руки, щоб самостійно займатися господарською діяльністю. Дії з боку держави по захисту своїх громадян від протекціоністського мита розумілися ними як реакційний феодалський пережиток [2].

Першим, хто розкритикував класичну політекономію, був німецький економіст Фрідріх Лист. Основна наукова праця Ф. Ліста — «Національна система політичної економії» (1841) р.), в ньому Ф. Лист відстоював національну єдність Німеччини. Відкидаючи космополітизм класиків політекономії, він

констатував, що єдині закони розвитку ринкової економіки відсутні, кожна країна розвивається індивідуально.

Таблиця 1

Базові концепції економічної безпеки

Характеристика концепцій	Камералістська концепція	Кейнсіанська концепція	Інституційна концепція
Виникнення, засновник	1840-ті рр., Фрідріх Лист	1930-ті рр., Джон М. Кейнс	1980-ті рр., Ернандо де Сото
Розуміння головних загроз національній економічній безпеці	Конкуренція або інші дії зі сторони держав	«Провали» ринку – низькі темпи економічного зростання, безробіття, інфляція	«Провали» держави – адміністративні бар'єри,
Мета боротьби за національну економічну безпеку	Економічна незалежність	Соціально-економічна стабільність	«Верховенство права», захист прав власності
Методи боротьби за національну економічну безпеку	Протекціоністська торгова політика	Державне регулювання виробництва, зайнятості та обертання грошей	Боротьба з бюрократизмом і корупцією

Основою вчення Ф. Ліста стала ідея про «виховний протекціонізм». У поступовому русі економічного розвитку нації Ф. Лист виділив п'ять головних стадій:

- 1) стан дикості;
- 2) пастуша стадія;
- 3) землеробська стадія;
- 4) землеробсько-мануфактурна стадія;
- 5) землеробсько-мануфактурно-комерційна стадія.

Досягнення останньої стадії ставилося як мета розвитку Німеччини. Насамперед, для цього необхідно було розвинути фабрично-заводську промисловість, тому необхідними були протекціоністські заходи, які обмежують зовнішню конкуренцію.

Заслуга Ф. Ліста не стільки у розвитку економічної теорії, скільки в наполегливій розробці питань економічної політики, обґрунтування активної ролі держави. Він показав вплив політичної єдності та державного управління на економічний розвиток національного виробництва та зростання національного багатства.

Розроблена Ф. Листом теорія національних економічних інтересів і національної економічної безпеки, акцентує свою увагу на світових загрозах, отримала назву камералістська концепція. Треба відзначити, що концепція Ф. Ліста не змогла пересилити популярності ідей Адама Сміта, але, тим не менш, вона помітно вплинула на периферійні країни. Політика протекціонізму була актуальна для цих країн, оскільки національні економічні інтереси були захищені від іноземного бізнесу, частина периферійних країн вийшла в економічні лідери [6].

За камералістською теорією економічної безпеки країни вважається, що головна робота урядових органів – це забезпечення безпеки.

На зміну камералістської концепції прийшла кейнсіанська концепція національної економічної безпеки.

Нову основу економічної теорії та новий підхід до розуміння економічної безпеки країни сформулював у 1930-х рр. англійський економіст Джон Мейнард Кейнс https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%9C%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%9A%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%81: «Головними небезпеками для національної економіки стали вважати не конкуренцію іноземних товарів, а безробіття та економічну депресію».

Щоб впоратися з погрозами, що виникли, уряду запропоновано проводити активне регулювання економіки з допомогою прямого адміністративного контролю над конкуренцією.

Версію національної економічної безпеки, яка акцентує увагу на внутрішніх макроекономічних умовах національного економічного зростання, називають кейнсіанською.

У 1980-ті роки на роль пріоритетної економічної теорії став претендувати інституціоналізм. У сучасному економічному словнику сказано: «Інституціоналізм – це економічне вчення, що приділяє основне значення ролі, яку грають інститути в галузі прийняття та спрямованості економічних рішень, їх ефективності та економічної діяльності взагалі» [https://shron1.chtyvo.org.ua/Honcharov Stanislav/Tlumachnyi slovyk ekonomista.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Honcharov%20Stanislav/Tlumachnyi%20slovyk%20ekonomista.pdf). У розумінні проблем національної економічної безпеки найбільш важлива концепція запропонована інституціоналістами. Вона пов'язана з ім'ям перуанського економіста Ернандо де Сото, фахівця з проблем тіньової економіки. Його монографія «Інший шлях», яка опублікована в 1989 році, зробила переворот у дослідженнях про роль і значення тіньової економіки в сучасному ринковому господарстві.

Головне наукове відкриття Е. де Сото це принципово новий підхід до пояснення причин зростання тіньової економіки. На його думку, основною причиною розростання міського неформального сектора є не відсталість і кримінальність бідняків і емігрантів, які начебто нездібні знайти собі місце в легальному секторі, а бюрократична заорганізованість, що перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин».

Основною причиною масової тіньової економічної активності, за Е. де Сото, слід вважати неефективний правовий режим, коли «процвітання компанії меншою мірою залежить від того, наскільки добре вона працює, і в більшій від витрат, якими навантажує її закон. Підприємець, який краще маніпулює цими витратами чи зв'язками з чиновниками, виявляється успішнішим, ніж той, хто стурбований лише виробництвом». Таким чином, головна загроза національній економіці не «провали ринку», а «провали держави» [7].

Загрози в області економічної безпеки кожної країни можуть створюватися і зарубіжними конкурентами (за Ф. Листом), і «провалами ринку» (за Дж.М. Кейнсом), і «провалами держави» (за де Сото).

У сучасних умовах алгоритм формування концепції безпеки представлено наступним чином:

1. Визначення об'єктів захисту .
2. Визначення переліку загроз.
3. Визначення спектру загроз.
4. Визначення способів захисту від загроз.

Таким чином, існують три основні концепції національної економічної безпеки камералістська, кейнсіанська та інституційна. Вони взаємодоповнюють друг друга.

Термін «безпека» застосовується з 1190 м. і початково означав спокійний стан духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки. До XVII ст. ця термінологія в даному контексті вживалася рідко. У XVII-XVIII ст. термін «безпека» почав тлумачитися інакше: як ситуація спокою, відсутня реальної небезпеки як фізичної, так і моральної, а також матеріальні, економічні, політичні умови; відповідні установи та організації, що сприяють створенню даного стану.

Концепція «економічна безпека» в світовій економічній науці і практиці з'явилася в ХХ в. Вважається, що це поняття виникло у часи «великої депресії» (синонім світової економічної кризи 1929-1939 рр., яка найсильніше позначилася на економіці США, Канади, Великої Британії, Німеччини та Франції, де більшою мірою постраждали великі промислові міста і практично зупинилося будівництво). Загально визнано, що термін «економічна безпека» ввів президент США Т. Рузвельт в 1934 р., створивши Федеральний комітет з економічної безпеки у зв'язку з усвідомленням необхідності державного регулювання економіки та відмовою від класичної практики невтручання держави в економічне життя.

Крім того була затверджена Консультативна рада при ньому та прийнято перші закони про економічну безпеку (The Economic security Act, 1935) <https://www.archives.gov/milestone->

[documents/social-security-](#)

[act#:~:text=On%20August%2014%2C%201935%2C%20the,blind%2C%20and%20persons%20with%20disabilities.](#) й соціальний захист населення (The Social Security Act of 1935)

[https://www.archives.gov/milestone-documents/social-security-](https://www.archives.gov/milestone-documents/social-security-act#:~:text=On%20August%2014%2C%201935%2C%20the,blind%2C%20and%20persons%20with%20disabilities)

[act#:~:text=On%20August%2014%2C%201935%2C%20the,blind%2C%20and%20persons%20with%20disabilities](#) . Федеральний комітет з економічної безпеки займався економічною безпекою окремих осіб (individuals), в першу чергу, боротьбою з безробіттям. Дотепер поняття «економічна безпека» в англійських країнах використовується переважно у первинному сенсі — як заходи щодо захисту приватних осіб і домогосподарств від різкого погіршення фінансового становища.

Об'єктами економічної безпеки України є особистість, суспільство, уряд і головні елементи економічної системи.

Саме з часів «великої депресії» актуалізувалося поняття «економічна безпека», яке тривалий час досліджувалося переважно на рівні держави. В 70-ті роки ХХ століття економічна безпека стала розглядатися як найважливіша складова національної безпеки держави і досить швидко набула поширення в розвинених країнах світу. Саме тоді, відстоюючи реалістичну оцінку ситуації, міжнародної обстановки, представники, насамперед, країн Західної Європи виступили за широке використання економічних методів забезпечення національної безпеки. Відповідно, у країнах Західної Європи термін «економічна безпека» з'явився у 70-тих роках і спрощено трактувався як економічний метод забезпечення національної безпеки» [8].

Офіційного статусу термін «економічна безпека» набув у 1985 р. на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН, де було прийнято резолюцію «Міжнародна економічна безпека» <https://www.un.org/ru/ga/40/docs/40res.shtml>. У резолюції визначено необхідність сприяти забезпеченню економічної безпеки національних економік з метою створення умов для соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни.

7

У 1991 р. незалежні країни, що утворилися внаслідок розпаду Радянського Союзу, узяли курс на формування ринкової системи господарювання, в якій економічній безпеці держави та підприємств належить особливе місце.

У 1993-1994 рр. у більшості з нових незалежних держав (колишніх республік СРСР) прийнято державні нормативно-правові акти з питань забезпечення національної економічної безпеки та здійснено заходи з формування механізмів забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

У 1997 р. Верховна Рада України ухвалила Концепцію національної безпеки України <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=13342&pf35401=24861> , де національну безпеку держави визначено як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз». У 1997 р. в Україні прийнято низку програмно-цілевих документів, щодо забезпечення національної безпеки України з метою формування сприятливого та передбачуваного правового поля для розвитку підприємництва, реалізації права громадян на підприємницьку діяльність, поліпшення добробуту громадян, забезпечення демократизації суспільства, формування цивілізованого конкурентного середовища.

У 2003р. в Україні прийнято новий закон «Про основи національної безпеки України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> , в якому у статті 1 національну безпеку держави визначено як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам». Після прийняття цього закону Концепція національної безпеки України, яку прийнято у 1997 р., втратила чинність. У 1998 р. в Україні ухвалено Концепцію економічної безпеки, де її суть визначено як «... спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал

країни за всіляких несприятливих варіантів розвитку подій, та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз».

У 2012 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012р. № 569-р схвалено Концепцію забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80#Text>, в якій:

- визначено концептуальні засади щодо формування ефективного та дієвого механізму державного управління ризиками у фінансовій сфері, якій спрямованого на запобігання кризових явищам та мінімізацію їх наслідків;

- визначено завдання відносно забезпечення безпеки у функціонуванні валютного ринку, у бюджетній сфері, у податковій та банківській сферах, у сфері фінансів реального сектора економіки, в сфері управління державним боргом.

З переходом економіці України до ринкових відносин на початку 90-х років ХХ століття проблематика економічної безпеки стала актуальною для підприємств. У цей період в економіці держави розпочалися суттєві перетворення, що пов'язані з переходом до ринкової моделі господарювання. Головним кроком цього переходу стало роздержавлення власності на засоби виробництва. Іншими словами, перехід власності на засоби виробництва від держави до приватної (або колективної) власності.

Економічна безпека зазвичай розглядається як важлива високоякісна оцінка економічної системи країни, що встановлює її вміння підтримувати стійку наділеність ресурсами становлення загальнонародного господарства, методичну реалізацію національно-державних інтересів, а також звичні потреби життєдіяльності населення.

Економічна безпека – по-перше, створювані державою умови, які гарантують недопущення нанесення країні не виправної шкоди від внутрішніх та зовнішніх економічних загроз; по-друге, зберігання конфіденційності економічної інформації[13].

Національна безпека України це стан захищеності громадян держави, суспільства та держави в цілому від внутрішніх та зовнішніх загроз, при якому забезпечуються реалізація конституційних прав і свобод громадян України, гідні якість та рівень їх життя, незалежність, суверенітет, стійкий соціально-економічний розвиток країни, територіальна цілісність.

Під національною економічною безпекою України розуміють частину національної безпеки, що передбачає захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, засновану на ефективній співпраці громадян країни, суб'єктів господарювання і держави, забезпечену шляхом здійснення економічної політики з обов'язковим урахуванням звичаїв, традицій, менталітету.

Економічна безпека заснована на стабільності, незалежності, зростанні національної економіки, що є обов'язковою умовою її нормального функціонування.

Економічна безпека будь якої країни забезпечується насамперед ефективністю самої економіки. Крім захисних заходів, прийнятих державою, вона повинна захищати себе сама, спираючись на високу продуктивність праці та якість продукції. Забезпечення в державі економічною безпеки не є обов'язком якогось одного державного органу, установи або відомства. Вся система державних служб, всі структурні ланки та елементи економіки без виключення повинні підтримувати необхідний рівень безпеки.

Підтримка національних інтересів України в більшості питань можлива лише за умов наявності необхідних економічних можливостей та сталого розвитку економіки країни. З світової практики можна побачити, що забезпечення економічної безпеки є запорукою незалежності держави, обов'язковою умовою ефективності та стабільності життєдіяльності суспільства, засобом досягнення успіхів[15].

Забезпечення економічної безпеки входить до складу найважливіших функцій держави. Проблема економічною безпеки ніколи сама по собі не існувала. Вона є похідною від завдань економічного зростання на кожному рівні розвитку суспільства. Конкретний зміст цієї проблеми змінюється в залежності від сформованих в даний період зовнішніх і внутрішніх умов.

Національна економічна безпека – захищеність життєво важливих інтересів особистості, держави від будь-яких загроз.

Основними компонентами економічної безпеки слід вважати фінансову безпеку, енергетичну, науково-технологічну, військово-економічну, безпеку власності продовольчу безпеку.

Енергетичну безпеку слід виділити в окремий розділ економічної безпеки, тому що безпека енергетики планетарного масштабу є дискусійним питанням між розвиненими країнами світу.

Для безпечного функціонування галузей паливно-енергетичної сфери найважливіше значення набуває їх модернізація, яка пов'язана в першу чергу із застосуванням нових технологій.

Військово-економічна безпека характеризує боєздатність країни, стан військово-оборонної промисловості, готовність до відбиття різноманітних загроз. Військово-оборонна промисловість повинна займати одне з найважливіших місць у структурі національної економічної безпеки країни.

Науково-технологічна безпека - це можливості країни самостійно або на основі рівноправного партнерства розвивати фундаментальну та прикладну науку, використовувати досягнення в цілях економічного розвитку держави. Досягнення в цій сфері та застосування їх на практиці – це основа підвищення якості життя населення, економічного зростання в цілому [10].

Продовольча безпека визначається як постійна доступність достатньої кількості продовольства для підтримання здорового, активного життя всіх людей. В її основі знаходиться достатня кількість продовольства та здатність людей фізично і економічно отримати його.

Фінансова безпека також є невід'ємною частиною економічної національної безпеки. Фінансова безпека основа умов надійного, стійкого функціонування фінансової системи як країни в цілому, так і окремих її регіонів, що запобігають виникненню дефолту, деструкції фінансових потоків, фінансової кризи, стабільності грошового обігу, порушенню в забезпеченні основних учасників економічною діяльністю фінансовими ресурсами.

Безпека власності – це захист від незаконної конфіскації майна або його націоналізації.

Терміни «економічна безпека» і «національна безпека» взаємопов'язані між собою [15].

Системний підхід до вивчення матеріального світу припускає, що будь-який об'єкт безпеки необхідно розглядати в якості системи, яка має певну структуру та складається з окремих елементів, що знаходяться в певних зв'язках та взаємодії. На підставі цього твердження можна говорити про будь-яку захищеність об'єкта від зовнішніх і внутрішніх небезпек та погроз лише у тому випадку, якщо об'єкт загалом і кожен його елемент окремо здатні стабільно виконувати всі свої без винятку функції. У якості об'єкта безпеки слід розглядати як суспільство загалом, так і окремі сфери його життєдіяльності: екологічну, економічну, інформаційну, військову, науково-технічну, соціальну, політичну, демографічну.

Можна з певною часткою впевненості стверджувати, що економічна безпека займає особливе місце у загальній структурі національної безпеки. Це обумовлюється тим, що всі види національної безпеки тією чи іншою мірою не реалізуються без економічного забезпечення.

Стійкість економічної системи країни, динаміка її розвитку значною мірою забезпечує можливість нейтралізації виникаючих небезпек і загроз національній безпеці держави.

На думку деяких вчених, економічна складова істотно впливає на розвиток політичної системи суспільства, її можливість і готовність протидіяти деструктивних сил. Без належного економічного потенціалу не можна створити та забезпечити діяльність правових, політичних та силових структур, які здатні успішно захищати політичні інтереси країни.

Забезпечення національних інтересів держави в області державної та громадської безпеки, оборони, підвищення якості життя громадян, технологій та освіти, розвитку науки, охорони здоров'я, екології, культури, рівноправного стратегічного партнерства, стратегічною стабільності можливо тільки при спиранні на відповідний економічний потенціал.

У якості суб'єктів забезпечення національної безпеки розглядають окремих громадян, громадські та господарські структури, які усвідомлюють загрози, які виникають, та повинні здійснювати діяльність з їх мінімізації.

Головним суб'єктом управління економічною безпекою є держава. Вона спрямовує зусилля всіх членів суспільства на створення умов, які є сприятливі для забезпечення національних інтересів самої держави. Через систему державних органів влада приймає закони та інші законодавчі нормативи акти в

галузі безпеки, забезпечує їх реалізацію всіма конституційними методами. Через систему визначених державних механізмів укладаються та виконуються економічні, політичні договори та угоди, створюються різні міждержавні спілки, об'єднання, діяльність яких спрямована на забезпечення національних інтересів [15].

Для визначення системного підходу щодо забезпечення всіх складових національної безпеки, в тому числі і економічної, державою визначена загальнонаціональна стратегія.

Можна з впевненістю стверджувати, що фактично питаннями забезпечення економічної безпеки займаються всі без виключення гілки державної влади: судова, законодавча, виконавча. Тому є дуже важливим розмежування їхніх повноважень у сфері забезпечення безпеки країни та всіх її регіонів.

Діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання є об'єктом регулювання з боку низки державних органів влади. Таке регулювання тією чи іншою мірою впливає на економічну безпеку підприємства.

Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> визначено і розмежовано повноваження державних органів у сферах національної безпеки, у тому числі економічної безпеки. Основні повноваження суб'єктів забезпечення економічної безпеки надано у таблиці 2.

Таблиця 2

Основні повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки

Суб'єкт	Повноваження
Президент України	Контроль за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби
Верховна Рада України	Парламентський контроль, прийняття законів України, які визначають та регулюють діяльність органів сектору безпеки і оборони та їхні повноваження, відповідні бюджетні асигнування та рішення щодо звіту про їх використання
Рада національної безпеки і оборони України	Контроль за сектором безпеки і оборони у порядку і в межах компетенції, визначених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України»
Кабінет Міністрів України	Контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Цивільний контроль за діяльністю органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки і оборони України
Служба безпеки України	Забезпечення кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, захист об'єктів критичної інфраструктури та охорона державної таємниці
Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	Виконання вимог законодавства щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку. Запобігання і недопущення надзвичайних ситуацій, а також ліквідація їх наслідків; інформування громадськості, зокрема через засоби масової інформації, про свою діяльність у виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням регіональної економічної безпеки
Державна спеціальна служба транспорту	Забезпечення стійкого функціонування транспорту
Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України	Забезпечення функціонування та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізація державної політики у сферах кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації
Громадянські об'єднання	Отримування в установленому порядку від державних органів інформації з питань економічної безпеки (крім інформації з обмеженим доступом), дослідження питань економічної безпеки та публічна презентація їхніх результатів, створюючи для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо, надання висновків і пропозицій відповідним державним органам з питань економічної безпеки держави та підприємства, участь у громадських дискусіях з цих питань.

Регулювання діяльності підприємств в Україні здійснюється такими суб'єктами: державою у вигляді державних установ в межах їх компетенцій; недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговими палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів; безпосередньо суб'єктами підприємницької діяльності на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, що здійснює державне регулювання підприємницької діяльності і через це опосередковане забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва та бізнесу.

До компетенції Верховної Ради України з питань регулювання підприємницької діяльності в цілому та економічної безпеки суб'єктів господарювання зокрема належать такі:

визначення засад внутрішньої і зовнішньої економічної політики України; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

прийняття, зміна та скасування законів, що впливають на діяльність вітчизняних підприємств в цілому та їх економічну безпеку зокрема;

затвердження нормативів обов'язкового розподілу валютної виручки державі та місцевим Радам, ставок та умов оподаткування, митних зборів, митного тарифу та митних процедур України при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

прийняття рішень про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань шляхом встановлення повної/часткової заборони (повного/часткового ембарго) на торгівлю; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму;

розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання підприємницької діяльності.

Крім Верховної Ради України, суб'єктами, які здійснюють регулювання діяльності вітчизняних підприємств в цілому та їхньої економічної безпеки зокрема, є Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерства та відомства, Державна фіскальна служба, Антимонопольний комітет.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Кабінет Міністрів України:
забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України;
забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;
розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності;
здійснює управління об'єктами державної власності;
організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;
координує роботу торгових представництв України в інших державах;
забезпечує складання платіжного балансу, зведеного валютного плану України;
здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Національний банк України:
забезпечує стабільність грошової одиниці України;
сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України;
сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи;
встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
відповідно до розроблених Радою Національного банку України основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
здійснює облік і розрахунки за наданими і одержаними державними кредитами і позиками;
регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди;
здійснює інші функції відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> та інших Законів України.

Антимонопольний комітет України контролює додержання суб'єктами підприємницької діяльності законодавства про захист економічної конкуренції. До повноважень Антимонопольного комітету України належать такі:

- залучення працівників органів внутрішніх справ, митних та інших правоохоронних органів для розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- прийняття передбачених законодавством розпоряджень про захист економічної конкуренції та рішень за заявами і справами, перевірка та перегляд рішень у справах, надання висновків щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;
- розгляд заяв і справ щодо порушення законодавства про захист економічної конкуренції і проведення розслідувань за цими заявами і справами;
- внесення до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкових для розгляду подань щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання, якщо вони порушили норми законодавства про захист економічної конкуренції;
- участь у розробці та реалізації міжнародних проектів і програм, співробітництво з міжнародними організаціями, державними органами і неурядовими організаціями інших держав з питань, що належать до компетенції Антимонопольного комітету України;
- надання компетентним органам інших держав інформації у випадках та порядку, передбачених законом;
- інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

Певний вплив на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності і, відповідно, їхню економічну безпеку здійснюють також органи місцевого самоврядування (територіальні громади; сільські, селищні, міські ради; сільські, селищні, міські голови; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старости; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст). Компетенції та повноваження органів місцевого самоврядування та їхніх виконавчих органів визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. Нормативні акти органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів щодо регулювання підприємницької діяльності приймаються лише у випадках, передбачених законами України. На діяльність підприємств впливають й недержавні організації, до яких належать, насамперед, торгово-промислові палати (ТПП) та організації роботодавців (об'єднання підприємців), які можуть формувати певні законодавчі ініціативи.

Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки підприємства є способом її державного регулювання. Державне регулювання економічної безпеки підприємства здійснюється за різноманітними напрямками: забезпечення легітимності підприємницької діяльності, захист економічної конкуренції та обмеження монополізму, регулювання фінансового ринку, створення спеціальних (вільних) економічних зон, формування й розвиток інфраструктури, формування систем оподаткування, проведення інвестиційної політики, регулювання інноваційних процесів, фінансова підтримка у формі державних гарантій, забезпечення іноземних кредитів. Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки підприємства сьогодні є достатнім для нормального функціонування вітчизняних підприємств [15].

За усіма напрямками державного регулювання економічної безпеки підприємства розроблено велику кількість нормативно-правових актів.

Проте далеко не всі з них є дієвими та широко застосовуються. Якість нормативно-правового забезпечення економічної безпеки підприємства не тотожна якості його застосування. Саме явно недостатній рівень застосування нормативно-правового забезпечення не лише економічної безпеки підприємства, а і його діяльності в цілому є однією з причин доволі низьких місць України у різноманітних світових рейтингах.

У сучасному економічному словнику дається визначення економічної безпеки з двох сторін: на рівні держави (макрорівень) і на рівні підприємства, фірми (мікрорівень). На макрорівні економічна безпека це створювані державою умови, які гарантують недопущення нанесення господарству країни непоправної шкоди від внутрішніх та зовнішніх економічних загроз; на мікрорівні запобігання відтоку конфіденційною економічної інформації з фірми; порушення комерційної таємниці; здійснення економічних диверсій.

У сучасній науковій літературі виділяють наступні рівні економічної безпеки :

нано економічний рівень - економічні інтереси кожного індивіда, громадянина країни;
мікроекономічний рівень - економічна безпека господарюючих суб'єктів (підприємств і домогосподарств);

мезоекономічний рівень - економічна безпека регіонів і галузей;

макроекономічний рівень - економічна безпека країни;

мега економічний рівень - міжнародна економічна безпека.

На сьогодні в економічній літературі відбувається обговорення проблеми мезоекономіки – це відносно новий напрямок вітчизняної економіки, і поки що немає однозначного визначення даної термінології.

Мезоекономіка – розділ економічної науки, якій займає положення між макроекономікою і мікроекономікою. До мезоекономіки відносять економіку галузей, масштабних видів виробничої діяльності, економіку окремих регіонів, областей.

Для дослідження економічної безпеки потрібно приділити увагу кожному рівню і вивчити їх вплив на систему в загалі.

Класифікація підходів до визначенню мезорівня економічної безпеки :

за галузевою приналежністю;

рівнем концентрації власності господарюючих суб'єктів;

адміністративно-територіальною ознакою.

У національній безпеці виділяють три основні рівня безпеки :

1-й рівень особистості. Безпека особистості полягає у формуванні комплексу правових та моральних норм, суспільних інститутів та організацій, які дозволили б їй розвиватись та реалізовувати соціально значущі здібності та потреби, не відчуваючи протидії з боку держави та суспільства.

2-й рівень суспільства. Безпека суспільства припускає наявність громадських інститутів, норм, розвинених форм суспільної свідомості, що дозволяють реалізувати права і свободи всіх груп населення та протистояти діям, що ведуть до розколу суспільства (в тому числі і зі боку держави).

3-й рівень держави. Безпека держави досягається наявністю ефективного механізму управління та координації діяльності політичних і виробничих сил, громадських груп, а також дієвих інститутів їхнього захисту.

Охарактеризуємо ці рівні економічною безпеки з допомогою економічної зацікавленості. Економічна зацікавленість – це будь-які спонукальні мотиви дій економічних суб'єктів (рисунок 1).

Життєво важливі економічні інтереси здатність надійно забезпечувати існування та можливість прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави во всіх сферах.

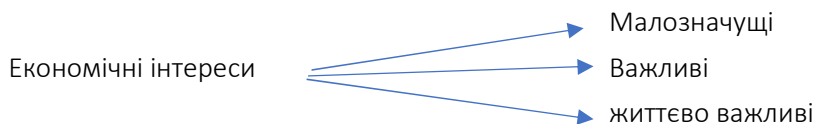

Рисунок 1. Види економічних інтересів

Малозначущі економічні інтереси не виходять за межі виконання будь яких повсякденних господарських задач. Важливі економічні інтереси переслідують тактичні цілі, а життєво важливі економічні інтереси - цілі стратегічного масштабу.

Класифікація життєво важливих економічних інтересів:

по тривалості їх дії (короткочасні, довготривалі та постійні);

по основним суб'єктам їх формування (особистість, суспільство, держава).

Життєво важливі економічні інтереси особистості різноманітні. Історія показує, що в самому загальному вигляді життєво важливі економічні інтереси особистості полягають у забезпеченні:

відповідних матеріальних умов життя для своєю сім'ї;

можливості вибору професії і отриманні гідно оплачуваної роботи;

права приватний власності.

Життєво важливі економічні інтереси суспільства складаються з життєво важливих економічних інтересів соціальних верств суспільства, що входять до нього, груп та інших спільнот людей. У кожному суспільстві присутні ті загальні життєво важливі економічні інтереси, які забезпечують його єднання:

матеріальне забезпечення духовного, морального і культурного розвитку суспільства;

підвищення економічної активності особистості;

досягнення і підтримка гармонійного балансу життєво важливих економічних інтересів різних соціальних груп.

У держави є свої життєво важливі економічні інтереси:

економічна стабільність в суспільстві і державі;

регулювання народногосподарського комплексу та підтримка різних його галузей;

проведення ефективної національно орієнтованої зовнішньоекономічної політики;

забезпечення обороноздатності країни;

ліквідація корупції і злочинів в економічній сфері.

Розглянуті життєво важливі економічні інтереси за термінами своєї реалізації є довгостроковими або постійними.

Економічну безпеку необхідно розглядати як систему взаємодії всіх її рівнів.

Економічна безпека тісно пов'язана з такими поняттями, як «розвиток» та "стійкість".

У сучасному економічному словнику дається таке визначення терміну « розвиток економіки»: «...це загальний термін, що означає абсолютну та відносну зміну макроекономічних показників, що характеризують стан економіки країни в часу протягом тривалого періоду, наприклад, року або кілька років» [6].

Під стійкістю економіки слід розуміти стабільність, надійність всіх її елементів та зв'язків усередині системи, а також здатність витримувати різного роду "навантаження".

Принцип в перекладі з латинського означає «основа», "початок". У економічному словнику дається наступне визначення принципів «основні, вихідні положення якої-небудь теорії, основні правила діяльності».

У основу стратегії забезпечення економічною безпеки України належить принцип максимального використання природних і географічних особливостей країни в поєднанні з принципами оптимізації фінансових та трудових регіональних потоків з урахуванням тимчасовий стратифікації посилення останніх.

Система заходів забезпечення економічної безпеки включає надзвичайні, стабілізаційні та системні перетворення господарства країни.

Принцип проведення надзвичайних (антикризових) заходів складається з визначення найбільш ефективної і оптимальної капіталоємкої галузі регіонального господарства, в якій можливий економічний ефект короткотривалому часовому інтервалі.

До числа надзвичайних і стабілізаційних заходів відноситься обмеження проведення конверсійних заходів на території регіону в поєднанні з підвищенням трудової мотивації економічно активного населення. Воно дозволить зберегти та збільшити інтелектуальний (науковий) потенціал регіону.

Слід наголосити про важливість принципу адресної державної підтримки при проведенні надзвичайних та стабілізаційних заходів в економіці регіону.

Принципи формування економічною безпеки в Україні:

а) при орієнтуванні господарського комплексу в розвитку галузей, використовують порівняльні потенційні переваги регіону;

б) порівняння економічного зростання з можливостями ефективного господарювання в особливих природно-кліматичних і географічних умовах;

в) підтримка ресурсно-природного потенціалу з урахуванням необхідності задоволення потреб майбутніх поколінь;

г) формування бюджетної забезпеченості та достатності, враховуючи збільшені витрати на відтворення трудових ресурсів та населення, а також розташування на території оборонних об'єктів;

е) підвищений рівень втручання держави в регулювання економіки як у зв'язку зі стратегічним значенням північних територій, так та їх роллю в господарському комплексі країни.

Забезпечення економічної безпеки повинно здійснюватись на підставі наступних принципів :

1) комплексність забезпечення безпеки персоналу, матеріальних, фінансових і інформаційних ресурсів всіма доступними законними засобами та методами;

2) своєчасність постановки завдань комплексної безпеки на ранніх стадіях розробки системи безпеки на основі аналізу і прогнозування обстановки, загроз;

3) безперервність постійний пошук зловмисниками можливості обійти захисні заходи;

4) активність з достатньою наполегливістю при захисті інтереси фірми;

5) законність розробки системи безпеки на основі державного законодавства в області підприємницької діяльності, інформатизації і захисту інформації, приватний охоронний діяльності, а також інших нормативних актів з безпеки.

Особливу увагу потрібно приділяти принципу комплексності. Під комплексної безпекою слід розуміти повний охоплення об'єктів захисту сукупністю форм протидії та захисту (охорона, режим, кадри, документи тощо) на основі правових, організаційних, інженерно-технічних заходів.

Для подальшого розвитку економічної безпеки необхідна розробка її показників та індикаторів [15].

Для реалізації стратегії економічною безпеки розроблені кількісні та якісні показники стану економіки, вихід за ці показники може викликати загрозу національної безпеки. Методологія побудови цих показників дуже складна і ця складність полягає в статистичних даних.

Показники – це величини, критерії, рівні, які дозволяють судити про стан економіки.

Виділяють наступні показники економічної безпеки:

обсяг ВВП в загалом, %;
частка в промисловому виробництві обробної промисловості, %;
частка в промисловому виробництві машинобудування, %;
обсяг інвестицій, % до ВВП;
витрати на оборону, % до ВВП;
витрати на наукові дослідження, % до ВВП;
частка нових видів продукції в обсязі, що випускається, %;
частка в населенні людей, мають доходи нижче прожиткового мінімуму, %;
тривалість життя населення, років;
рівень злочинності (число злочинів на 100 тис. населня), тис.;
рівень інфляції за рік, %;
поточна потреба в обслуговуванні та погашенні внутрішнього боргу, % до податкових надходжень до бюджету;
обсяг зовнішнього боргу, % до ВВП;
частка зовнішніх запозичень в покритті дефіциту бюджету, %;
дефіцит бюджету, % до ВВП;
обсяг іноземної валюти по відношенню до національної валюти, %;
обсяг іноземної валюти в готівкою формі до обсягу наявної гривні, %;
грошова маса (M 2), % до ВВП;
частка імпорту во внутрішньому споживанні в %;
диференціація суб'єктів держави відносно прожиткового мінімуму, %.

Показники економічної безпеки можна використовувати в індикативному плануванні, бюджетуванні і прогнозуванні.

У багатьох країнах розробляються індикатори економічної безпеки. Індикатор (від лат. Indicator) означає показник. Це орієнтуючий економічний показник або вимірювач, котрий дозволяє передбачити напрямки розвитку економічних процесів.

Індикатори допоможуть зіставити дані щодо рівня та якості життя населення, темпам інфляції, норми безробіття, економічного зростання, державному боргу, стану золотовалютних резервів країни, частини тіньової економіки, стану екологічної середовища.

Світовий досвід в розробці індикаторів економічною безпеки відокремлює два підходи.

Перший підхід базується на розробці сукупності показників для кожної відокремленої підсистеми – екологічної, економічної, соціальної, інституційної.

Другий підхід спрямовано на інтеграцію, агрегування та базування на основі трьох груп показників: еколого-економічної, еколого-соціально-економічної та екологічної.

Система індикаторів, яка розроблена Комісією ООН з безпеки, спирається на перший підхід.

Система індикаторів економічної безпеки наведена в таблиці 3.

Індикатори можна, можливо підрозділити на групи (таблиця 4):

соціальні;
економічні;
природні.

Найбільш узагальнюючим індикатором є рівень і якість життя населення. Високих успіхів досягають ті країни, в яких об'єднані такі важливі фактори розвитку економіки, як:

рівень і якість інновацій;
пріоритетна підтримка досліджень;
значні іноземні інвестиції;
досконале законодавство в сфері оподаткування бізнесу і високих технологій;
ефективна захист приватний власності, в том числі і інтелектуальної;
низький рівень корупції і бюрократії.

Найбільш яскраво всі ці компоненти виявляються в Фінляндії, Данії, Ісландії і Швеція.

Крім перерахованих загальних макроекономічних індикаторів виділяють базові макроекономічні індикатори:

- структура власності: частка державного і приватного секторів в ВВП, національному доході, чисельності зайнятого населення;
- динаміка роздержавлення та приватизації державних та муніципальних підприємств;
- монополізація і демонополізація;
- розвиток ринкових структур;
- механізм державного регулювання економіки;
- податкова система;
- грошовий обіг;
- зовнішньоторговельні тарифи;
- та інше.

Таблиця 3

Індикатори економічної безпеки

Статистичні показники			
Економічні показники	Соціальні показники	Екологічні показники	Політико-управлінські показники
ВВП на душу населення, темп зростання	Коефіцієнт Джині	Екологічна система	Гласність та підзвітність
Промислове виробництво, темп зростання	Державні витрати на освіту, % від ВВП	Зниження екологічного сліду	Політична стабільність
Вкладення в основний капітал, темп зростання	Державні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	Зниження вразливості людини	Ефективність держави
Індекс споживчих цін, темп зростання	Очікувана середня тривалість життя	Соціальні та інституційні можливості	Дієвість державного регулювання
Державний борг, % від ВВП	Рівень освіти дорослого населення, %	Глобальний нагляд	Ефективність законів
Частка експорту високотехнологічної продукції, % від ВВП	Зайнятість, темп зростання	Обсяг природних ресурсів	Подолання корупції
Внутрішні витрати на дослідження та розробки, % від ВВП	Рівень безробіття, %	Збитки від природних катаклізмів	Частка тіньової економіки в ВВП
Частка послуг, % від ВВП	Число користувачів ресурсами інтернету (на 1000 осіб)	Екстремальні погодні умови	Структура тіньової економіки
Дефлятор ВВП, темп зростання	Число телефонних ліній і абонентів стільникових систем (на 1000 осіб)	Стихійні дії	Частка злочину у сфері економіки

На макрорівні виділяються наступні кількісні виробничі індикатори :

- темп зростання продукції промисловості;
  - структура ВВП;
  - отриманій ВВП;
  - використаний ВВП;
  - роздрібний товарообіг і ін.
- Важливими соціальними індикаторами є :
- диференціація споживання;
  - забезпеченість житлом;

рівень освіти;
рівень зайнятості населення;
індикатори міграції населення;
витік умів за межі країни;
індикатори криміналізації економіки;
індикатори соціальної активності населення.

Таблиця 4

Групи індикаторів економічної безпеки

Група показників	Соціальні	Економічні	Природні
Національні	Оцінки здоров'я, рівень освіти; рівень бідності; соціальна активність, рівень диференціації населення за доходами.	Споживання ресурсів, обсяги викидів; структура економіки; ефективність національної стратегії стійкого розвитку	Забезпеченість відтворюваними ресурсами, непорушені території, рівень забруднення
Глобальні	Демографічні, приріст населення; участь держави у глобальних екологічних програмах та міжнародних угодах	Використання біоресурсів на душу населення.	Запаси природних ресурсів, зміна клімату, біологічне різномоніття, глобальне забруднення.

Забезпечення економічної безпеки представляє:

- прогнозування і виявлення погроз економічній безпеці;
- реалізацію оперативних заходів з попередження і нейтралізації загроз;
- забезпечення економічного зростання країни;
- усунення науково-технічної і технологічної залежності від зовнішніх джерел;
- забезпечення рівноправного і взаємовигідного співробітництва між країнами;
- створення ефективного механізму контролю за дотримання законодавства країни;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- підвищення рівня і якості життя населення;
- забезпечення зростання наукомісткою продукції;
- підтримка інвестиційної та інноваційної активності;
- створення стійкої банківської системи, яка відповідає інтересам економіки країни, та ін.

Забезпечення економічної безпеки припускає використання у внутрішньо-економічній політиці наступних напрямків :

- а) посилення державного регулювання економіки;
- б) правове забезпечення реформ та створення ефективного механізму контролю дотримання законодавства країни;
- в) вжиття заходів щодо збереження та розвитку науково-технічного, технологічного та виробничого потенціалу;
- г) зростання державної підтримки інвестиційної і інноваційної активності;
- д) створення умов для розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв незалежно від форми власності;
- е) зосередження матеріальних та фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках науки та техніки;
- ж) надання підтримки провідним вітчизняним науковим школам.

На завершення слід зазначити, що у цьому розділі розглянуті окремі питання теорії економічної безпеки. Наведений матеріал свідчить про наявність широкого кола питань, які є невід'ємною частиною перспективного напрямку в економічній науці теорії економічної безпеки. Позначено основні концепції економічної безпеки. Показано економічну безпеку як елемент національної безпеки країни. Виділено

основні структури забезпечення економічної безпеки. Приділено увагу рівням, принципам та індикаторам економічної безпеки [13].

Питання для самоконтролю та дискусії

1. Перерахуйте концепції економічної безпеки.
2. Як поєднується політика протекціонізму з міжнародними принципами вільною торгівлі?
3. Які визначення економічною безпеки наводяться у різних авторів ?
4. Хто вперше використал поняття «економічна безпека»?
5. Назвіть основні принципи державного регулювання у сфері економічної безпеки.
6. Які макроекономічні показники економічної безпеки країни вам відомі?
7. Яка головна цінність держави? Чому вона потребує забезпечення безпеки?
8. Охарактеризуйте структуру національної економічною безпеки.
9. Перерахуйте суб'єкти безпеки і дайте їх характеристику.
10. Перерахуйте класифікацію об'єктів безпеки.
11. Яку роль грає митна служба у забезпеченні економічною безпеки держави?
12. Назвіть основні види національної безпеки, охарактеризуйте їх.
13. Перелічіть індикатори економічної безпеки. Поясніть термін «порогові значення» індикаторів економічної безпеки.
14. Якими є основні нормативно-правові акти, що визначають державну політику у сфері національної безпеки України?
15. Які загрози у сфері економічної безпеки актуальні для України?
16. Які існують напрями державної політики щодо подолання загроз у сфері економічної безпеки?
17. Які є напрями нормативно-правового забезпечення державного регулювання економічної безпеки підприємства?
18. Які є найважливіші законодавчі документи держави, що регулюють легітимність підприємницької діяльності?
19. Які є найважливіші законодавчі документи держави, що забезпечують захист економічної конкуренції та обмеження монополізму?
20. Назвіть найважливіші законодавчі документи держави, що забезпечують регулювання фінансового ринку.
21. Які є найважливіші законодавчі документи держави, що забезпечують формування й розвиток інфраструктури?
22. Назвіть найважливіші законодавчі документи держави, що забезпечують державне регулювання формування системи оподаткування?
23. Які є найважливіші законодавчі документи держави, що забезпечують реалізацію інвестиційної політики?
24. Назвіть найважливіші законодавчі документи держави, що забезпечують державне регулювання інноваційних процесів?
25. Які законодавчі документи вважаються найважливішими, що забезпечують фінансову підтримку у формі державних гарантій, забезпечення іноземних кредитів?
26. Якими є основні повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки?
27. Якими є основні повноваження органів, що здійснюють державне регулювання економічної безпеки підприємств?

Практичні завдання

1. Компанія Delta взяла на себе зобов'язання збільшити свою долю на ринку з 9% до 18%. На практиці вона зросла до 14,3%. Знайдіть індекс економічної ефективності цієї компанії та зробіть висновок.

2. За даними балансу підприємство "Колесо" має активи на суму 42000 тис.грн. та власний капітал на суму 22000 тис. грн. Знайдіть коефіцієнт автономії. Які можна зробити висновки?

3. На кінець фінансового року підприємство "Геліос" має основні засоби за вирахуванням зносу становлять 34000 тис.грн., а загальні активи підприємства складають 60000 тис. грн. Знайдіть показники ефективності діяльності. Які можна зробити висновки?

4. На початок року власний капітал ПАТ "Медуза" становив 1800 тис. грн., а короткострокові зобов'язання 760 тис. грн. Знайдіть коефіцієнт покриття. Які можна зробити висновки?

5. Готівкові та безготівкові кошти ФОП Велишин становлять 27 тис. грн, а короткострокові зобов'язання 9,8 тис. грн. Знайдіть значення коефіцієнта ліквідності. Який слід зробити висновок?

6. ЗАТ "Кері" володіє оборотним активами в розмірі 97000 грн. і запасами в розмірі 5000 грн. Сума зобов'язань становить 7980 грн. Знайдіть значення коефіцієнт швидкої ліквідності. Які висновки слід зробити?

7. На підприємстві "Агат" перед службою менеджменту постало питання, яке пов'язане з можливістю інвестування в проект з нормою прибутку 17% на рік. При цьому підприємство має оборотний капітал у розмірі 60000 грн. І зобов'язання поточні у розмірі 52000 грн. Відсоткова ставка за банківським депозитом становить 12% річних. Скільки складає чистий оборотний капітал? Знайдіть значення показника забезпечення власними оборотними засобами. Який варіант вкладення вільних коштів буде найбільш прибутковим? Зробіть відповідні висновки.

8. Підприємство "Сіріус" займається рекламною діяльністю. За минулий рік були надані послуги на 240 тис.грн., причому з окремі партнери погодилися на відстрочку платежу. Дебіторська заборгованість з початок року становила 25 тис.грн.,а на прикінці 30 тис. грн. Визначте показник, який характеризує оборотність заборгованості дебіторів, період її погашення. Які висновки можна зробити?

9. Чистий прибуток ТОВ "Фея" за минулий рік склав 180 тис. грн. Чистий дохід при цьому склав 140 тис. грн. Скільки становить рентабельність? Який висновок?

10. Підприємство "ГЕРТА" відправляє на експорт металеву ковану продукцію до Польщі. Прибуток у 2022р. від цього склав 100 тис. грн, виробничі витрати, постачання та обов'язкові експортні платежі 84 тис.грн. Який економічний ефект від цього виду економічної діяльності? Який висновок? Чи варто працювати підприємству в цьому напрямку?

Тест

1. Економічною безпекою будь-якої фірми, установи, організації вважається:

- а) захищеність людини, суспільства і нації від внутрішніх і зовнішніх і небезпек і загроз;
- б) стан захищеності законних та життєво важливих інтересів підприємства від усіх протиправних форм внутрішніх і зовнішніх і погроз;

- в) стан і здатність економічної системи протидіяти небезпекам порушення її організаційної структури та статусу. та перешкодам для досягнення цілей розвитку;

- г) захистити свій потенціал від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх; факторів, прямих чи непрямих економічних загроз, а також відтворювальний потенціал суб'єкта.-

2. Загрозами економічній безпеці є:

- а) дії дестабілізуючих факторів природи, які завдають реальної шкоди підприємству, установі, організації;

б) дії дестабілізуючих природних та/або суб'єктивних факторів, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушеннями законодавчих актів і правил, які можуть завдати потенційних або реальних збитків-організації, установ, підприємств;

в) порушення законів і нормативних актів, які спричиняють можливі або фактичні збитки організації, установ, підприємств;

г) правильної відповіді немає.

3. Заходи безпеки наступні:

а) складні і прості;

б) специфічні і загальноприйняті.

в) специфічні та загальні;

г) науково-технічний;

4. Фактори формування належного рівня економічної безпеки підприємства:

а) постійний та стабільний попит на продукцію підприємства, товари та послуги;

б) надійність постачальника;

в) конкуренція зовні;

г) дайте правильну відповідь а і б;

д) правильні усі відповіді;

е) правильні відповіді відсутні.

5. Джерелами негативного впливу на економічну безпеку підприємств можуть виступати:

а) умисні дії окремих посадових осіб і комерційних структур;

б) ненавмисні дії окремих посадових осіб і комерційних структур;

в) збіг незалежних об'єктивних обставин;

г) правильні усі відповіді.

6. За наслідками загроз економічній безпеці класифікуються:

а) місцеві і загальні;

б) тривіально-катастрофічні.

в) глобальні і локальні;

г) мажорні і другорядні;

7. За ймовірністю створення загрози економічній безпеці поділяються на:

а) явні та приховані;

б) прогнозовані та непрогнозовані;

в) актуальні та потенційні;

г) відповідь в, б.

8. Метою протизаконних дій щодо результатів виробництва може бути

а) відкрите неприйняття продукції;

б) спричинення будь-якої шкоди;

в) переривання звичайної роботи на невизначений термін;

г) правильні всі варіанти відповідей.

9. Фізичні загрози представляють собою:

а) промислова та економічна розвідка з боку конкурентів

б) несправність обладнання;

в) випадки розкрадання;

г) правильна відповідь б, в;

д) правильна відповідь «а, б»;

е) правильні відповіді відсутні.

10. Конкурентами є підприємства, компанії, фірми, що:

а) здійснюють таку ж саму діяльність;

б) потребують фахівців, які працюють на аналогічних підприємствах;

в) використовують такі ж самі комунікаційні засоби;

- г) правильні відповіді «а» і «б»;
д) немає неправильних відповідей.

	Джерела для опрацювання
---	--------------------------------

1. Стратегія національної безпеки України, ЗАТВЕРДЖЕНО Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
2. Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

Тема 2. Загрози безпеці підприємницької діяльності

	Поняття та їх визначення
---	---------------------------------

Загроза діяльності підприємства — це процеси та явища, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства, поведінка суб'єктів зовнішнього середовища, що можуть за наявності деяких умов негативно вплинути на підприємство.

Інтерес — це завжди персоніфікована категорія, що передбачає наявність у суб'єкта інтересу.

Потенційна загроза — це прихована загроза.

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0

22

	Основні теоретичні положення
---	-------------------------------------

Система категорій економічної безпеки включає цілісну сукупність взаємопов'язаних понять і термінів. Розглянемо їх у логічній послідовності та субординації, коли кожне наступне поняття виходить від попереднього і пов'язано з ним.

Небезпека — це об'єктивно існуюча ймовірність негативного впливу на соціальний організм, який може нанести шкоди його стану. Джерелами небезпеки є умови та фактори, що приховують у собі або в сукупності з іншими деструктивну природу. Небезпеки носять природний, техногенний і соціальний характер.

Підрозділити небезпеку можна реальну і потенційну. Виходячи з цілеспрямованості та значення суб'єктивного фактора, у розвитку негативних передумов розрізняють поняття:

ризик це ймовірність генезису негативних і небажаних наслідків функціонування самого суб'єкта;

виклик це комплекс положень, які не обов'язково можуть загрожувати, але на них необхідно реагувати;

небезпека конкретна і безпосередня форма загрози або комплекс передумов та факторів, що створюють небезпеку інтересам суспільства, держави, індивіда, національних цінностей та національному образу життя [15].

У методологічному плані співвідношення категорій «ризик-виклики-загрози» пов'язано з різним ступенем небезпеки: ризик з найменшої, загрози — із найвищою. Найважливіший компонент політики економічної безпеки — своєчасне, доречне та професійне використання технологій переведення загроз у

виклики, викликів у ризику. Якщо відбувається зворотна реакція, то система національної безпеки потребує серйозного налагодження свого механізму.

З точки зору масштабів ймовірні негативні наслідки небезпеки можуть бути:

- а) міжнародними;
- б) національними;
- в) регіональними;
- г) приватними (підприємств, сім'ї, індивіда).

Крім того небезпеки можна прокласифікувати за наступними ознаками: за сферами життя; по видам діяльності людини.

Під загрозою національної безпеки розуміється пряма чи непряма можливість заподіяння шкоди конституції, правам, свободам, якості і рівню життя громадян, суверенітету та територіальної цілісності, стійкості розвитку, обороні і безпеки держави. Це такі явища та процеси, які негативно впливають на економічне стан країни, обмежують економічні інтереси особистості, суспільства, держави, створюють небезпеку національним цінностям і національному образу життя [3].

Внутрішні погрози економічною безпеки:

- структурна деформація економіки;
- зниження інвестиційної і інноваційної активності;
- руйнування науково-технічного потенціалу;
- перетворення країни на паливно-сировинну периферію розвинутих країн;
- майнове розшарування суспільства;
- криміналізація економіки і суспільства.

Зовнішні погрози економічною безпеки:

- витік людського капітала за кордон;
- витік фінансового капіталу за межі країни;
- збільшення державного боргу;
- залежність від імпортової продукції;
- надмірна відкритість економіки;
- втрата ринків збуту продукції військово-промислового комплексу;
- купівля іноземними інвесторами вітчизняних підприємств з метою витіснення національної продукції.

Як реальні, так і потенційні загрози об'єктам безпеки, що є наслідком внутрішніх та зовнішніх небезпек для життєво важливих інтересів суспільства, держави та людської особистості, визначають зміст і характер діяльності, націленою на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки.

Таким чином, одна з важливих загроз економічній безпеці це руйнування науково-технічного потенціалу. Суттєвою загрозою економічній безпеці можна вважати тенденцію щодо перетворення країни на паливно-сировинну периферію розвинених країн .

До загроз соціально-економічного характеру належить суспільне розшарування суспільства на багатих і бідних .

У сучасному світі велику загрозу економічній безпеці представляє криміналізація економіки .

Сучасне суспільство переживає період турбулентності, вихоробразного розвитку, формування нового економічного порядку та реконструкції архітектури світової економіки. Вся сукупність проблем, що породжуються глобалізацією та інформатизацією, яка стосується самих різних сфер життєдіяльності людства і вимагає комплексного підходу та всебічного вивчення. У рамках концепції «суспільства ризику» У.Бек характеризує глобалізацію як «процес деполітизації і дерегулювання суспільства».

На думку багатьох вчених, основні деструктивні процеси та і негативні наслідки глобалізації складаються в наступних моментах:

- забруднення навколишнього середовища;
- неефективне використання ресурсів;
- зріст природних і техногенних катастроф;

- економічна нерівність між державами;
  - розвиток асоціальних явищ, таких як наркоманія, тероризм і багатьох інших.
- Міжнародні фахівці пов'язують головні ризики десятиліття з трьома глобальними процесами:
- 1) невдоволення населення країни економічним і політичним становищем;
  - 2) слабкість політики держави, нестійкість норм, правил, гарантій;
  - 3) віртуальна реальність.
- Всі види глобальних ризиків поділені на п'ять груп:
- 1) економічні (Е);
  - 2) соціальні (С);
  - 3) техногенні (Т);
  - 4) природні (П);
  - 5) геополітичні (Г) (таблиця 5.).

Таблиця 5

Рейтинг глобальних ризиків*

№	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	(Т) Збої інформаційних систем	(Е) Знецінення активів	(Е) Знецінення активів	(Е) Знецінення активів	(Г) Руйнація геополітичного співробітництва	(Г) Торгові війни. Протеріччя між провідними державами
2	(С) Хронічне захворювання у розвинених країнах	(Г) Нестабільність уна Близькому Сході	(Е) Уповільнення економіки	(Е) Уповільнення економіки	(Т) Технологічні проблеми	(Е) Протириччя між глобалізацією економіки та національними економічними інтересами
3	(Е) Нафтовий шок	(Г) Неефективне держуправління	(С) Хронічне захворювання	(С) Хронічне захворювання	(Т) Кібератаки, кібершахрайство	(Г) Політична конфронтація
4	(Е) Жорстке просідання економіки	(Е) Стрибок цін на нафту і газ	(Г) Неефективність системи глобального управління	(Е) Кризи державних фінансів	(С) Поляризація держави і суспільства	(Т) Кібератаки, кібершахрайство, крадіжка даних
5	(Е) Знецінення капіталів	(С) Хронічне захворювання у розвинених країнах	(Е) Відступлення від глобалізації	(Г) Неефективність системи глобального управління	(П) Екстремальні природні явища	(П) Стихійні лиха

В результаті опитування близько 1 000 державних діячів та бізнесменів суттєвими є ризики, пов'язані з екстремальними погодними умовами та стихійними лихами, посилюються кіберзагрози і ризики безпеки особистих даних, що набули максимального значення.

На думку експертів, частина ризиків недооцінюється урядами різних країн. Основною причиною глобальних ризиків виступають системні недоліки глобального управління. Суспільство, технології і комунікації постійно розвиваються і змінюються, а системи управління консервативні, не встигають за змінами.

За прогнозами, серйозною загрозою найближчого десятиліття залишається глибоке розшарування доходів населення. Негативною стороною цього явища вважається зростаюче нерівність як між бідними та багатими країнами світу, так і між населенням регіонів. Незважаючи на зріст

добробуту населення у всьому світі, багатство зосереджується в руках визначеного кола людей і країн. Глобалізація багато в чому сприяє зростанню доходів транснаціональних корпорацій, які через бізнес-структури контролюють міжнародний ринок [9].

У загальному колі економічних проблем, викликаних глобалізацією, все більш гострою стає нестача продовольства та прісної води. Для забезпечення високого рівня споживання необхідно потроїти виробництво продуктів харчування. Виходячи з рівня забезпеченості продовольством, у світі виділяються чотири специфічні зони.

Перша зона індустріально розвинені країни Західний і Північної Європи, Північної Америки та Японія, тобто регіони надлишка високоякісного харчування.

Друга зона Південна Європа (Греція, Португалія), Туреччина, більшість країн Латинської Америки, країни АСЕАН.

Третя зона країни Східної Європи, країни СНД, Індія, Єгипет, Індонезія.

Четверта зона – країни, що розвиваються, такі як Непал, Афганістан і ряд інших країн, де всі ще спостерігається голод.

Чимало проблем помічено і на світовому ринку праці: проблема зайнятості, масовий зріст безробіття хвилюють більшість як розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Ситуація на світовому ринку праці ускладнюється і тим, що серед людей, які мають роботу, зростає невпевненість в стабільності своїх робочих місць і доходів, оскільки злиття компаній і напружена конкуренція змушують фірми модернізувати підприємства. Наймання та звільнення працівників в залежності від потреб ринку цілком задовольняє підприємства, які зайняті збільшенням прибутку, але створює суттєві бар'єри для реалізації загальнолюдського права на працю.

Глобалізація фінансових ринків створила ще один дестабілізуючий фактор. Міжнародні інвестори вкладають значні кошти в країни, що розвиваються, і країни з ринком, якій формується, але з погіршенням економічної перспективи можуть вилучити свої капітали.

До глобальних фінансових ризиків відносять і зростання державного боргу. Державний борг сума заборгованості держави зовнішнім і внутрішнім кредиторам. Розрізняють зовнішній державний борг та внутрішній державний борг. Державний борг складається із заборгованості уряду, регіональних і місцевих органів влади, державних організацій і підприємств [9].

Становлення культури інформаційного суспільства неможливе без інформатизації економіки.

Незважаючи на очевидні переваги впровадження у процес виробництва та споживання, виявляються суттєві недоліки реалізації інформаційних технологій, багато з яких мають ризиковий характер. Зростають кіберзагрози, вірусні атаки, інформаційні війни наполегливо вимагають забезпечення інформаційної безпеки. Для забезпечення балансу сил та стабільності світової економіки необхідно безпечний цифровий простір.

В даний час стрімкими темпами йде процес становлення цифрової економіки. Суттєвою рисою нової цифрової економіки є зміни на рівні руху економічної матерії, що формує новий технологічний уклад, заснований на:

1) нано-, біотехнологіях, які змінюють речовини на мікроматеріальному рівні, породжуючи принципово новий тип транс формації ресурсів в блага;

2) інформаційних технологіях, які радикально змінюють просторово-часові характеристики економічних процесів;

3) зміні особистого фактора та ролі людини як носія знань в економіці.

Цифрова економіка опосередкована процесами діджиталізації (формалізації, цифровізації) економічних процесів, наслідками чого є спрощення товарно-грошових відносин, економія часу і підвищення безпеки економічних операцій. Під цифровою економікою можна розглядати економіку, в якій дані в цифровій формі є ключовим фактором провиробництва во всіх сферах соціально-економічної діяльності. Як основні «наскрізні цифрові» інновації розглядаються технології від «Великих Даних» (Big Data), «штучного інтелекту» (Artificial Intelligence, AI) та технологій віртуальної та додаткової реальності (VR, AR) до квантових технологій та систем розподіленого реєстру (Blockchain).

Технологічні інновації розширюють можливості і підвищують якість життя людей. Однак цифрове майбутнє ставить перед людством нові виклики в галузі глобальної економічної безпеки. Монопольне використання новітніх технологій у інтересах окремих національних чи приватних інтересів може становити небезпеку для безпеки держав і вимагає правового регулювання у міжнародному масштабі. Необхідно ініціювати розробку національних правових актів у сфері нейтралізації загроз, що виникають.

Обмежувальні заходи повинні містити:

заборона на клонування людей;

заборона на створення небезпечних і хвороботворних вірусів, інших форм біологічної зброї;

використання міжнародних стандартів вживлення в організм людини кібернетичних пристроїв;

моніторинг штучного інтелекту для виявлення потенційно небезпечних створених систем;

уніфікована сертифікація фахівців в області інформаційно-комунікаційних технологій;

розробка міжнародних технічних регламентів і процедур сертифікації роботів-андроїдів і ін.

Інноваційний, цифровий устрій життя, використання нових інформаційних програм і технологій, зміна технологічної епохи ці процеси розвиваються експоненційно, слід бути готовим до радикальним змін майбутнього вже у сьогодення.

Таким чином, процес становлення глобального інформаційного суспільства дозволяє встановити, що рішення вище перерахованих проблем, що стосуються найрізноманітніших сфер життєдіяльності людства, вимагає визначення взаємопов'язаних і всеосяжних підходів на стику багатьох наукових дисциплін у поєднанні з інтелектуальної глибиною і всебічним обліком довгострокових наслідків прийнятих рішень. Світова спільнота здатна вирішити глобальні проблеми при умови об'єднання зусиль і ресурсів [16].

В умовах посилення нестабільності розвитку світової економіки та різкого загострення глобальної конкуренції з'являються нові виклики і погрози національної безпеки і стійкому розвитку України, тому назріла необхідність оновлення концептуальних підходів до формуванню системи забезпечення економічної безпеки.

26

На думку експертів, економіка та економічні інтереси держави, суспільства, громадян стають головний мішенню в сфері глобальної конкуренції. Широкий набір економічних обмежень все ширше використовується іноземними державами для досягнення геополітичних і внутрішньополітичних цілей. У зв'язку з цим відбувається зміна концептуальних підходів до поняття економічної безпеки, яка поряд з захистом національних інтересів має включати захист національного суверенітету в економічній сфері.

Найбільш розгорнутим визначенням загроз національній безпеці держави можна вважати наступне це розмаїття зовнішніх, внутрішніх, суб'єктивних, об'єктивних суперечностей розвитку суспільства як всередині країни, так і на міжнародній арені в різних напрямках життєвої діяльності громадян, які ускладнюють діяльність суб'єктів національної безпеки зі організації максимально сприятливих умов для розвитку, зміцнення та збереження культури, національних традицій, життя народу України не тільки як нації, але і для реалізації національних інтересів; створюють небезпеку для системи національної безпеки України, її життєзабезпечення та складових.

Загрози національній безпеці України – явища, що роблять неможливим або складним реалізацію національних інтересів України, збереження її національних цінностей. Національні інтереси України – життєве важливі інтереси держави, суспільства, кожної людини; їх реалізація забезпечує державний суверенітет держави України, її прогрес, демократію, безпечні умови життя, добробут всіх громадян.

Виклики – це прояви зовнішньополітичної, внутрішньополітичної, природної, іншої ситуації, які породжують або сприяють загрозам національним інтересам України.

На сьогодні зовнішніми факторами вважають напрямки глобального характеру, що відносяться до джерел загроз національної безпеки держави. Включають загострення конкуренції між економічно розвинутими країнами, випадки, що пов'язані з порушенням міжнародних прав, виникнення/наявність самопроголошених квазідерж на територіях суверенних країн, тощо.

Внутрішніми чинниками загрози національній безпеці вважають корумпованість державних інститутів, неспроможність відповідати на виклики сучасності, криза довіри суспільства до них; дуже низька дієвість існуючих механізмів підготовки, прийняття, виконання рішень держави тощо

Дослідження внутрішньої загрози в економіці вважають, що «відсутність надійної системи економічної безпеки України; неефективність державного регулювання й керуваності соціально-економічними процесами; непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ, відсутність власної моделі реформ і їхнього ідеологічного забезпечення; свідомі чи несвідомі дії представників вищих органів державної влади та управління, спрямовані на шкоду державі й національним інтересам України; неефективність управління державним сектором економіки; недосконалість державного управління приватизаційними процесами, зловживання в цій сфері; недосконалість національного законодавства, пов'язаного з регулюванням економічних процесів та інші».

Серед чинників, які утворюють ієрархію небезпек реалізації важливих національних інтересів України та формують загрози загальнодержавного рівня, виділяють такі, як:

– загрози порушення прав і свобод людини: порушення Конституції, законів України, негативний інформаційно-психологічний вплив на свідомість громадян, високий рівень злочинності, гальмування розвитку інститутів громадянського суспільства, низький рівень забезпечення загальних норм життя тощо;

– загрози суспільно-політичній стабільності: маніпулювання суспільною свідомістю, виникнення міжетнічних, міжконфесійних конфліктів, прояви сепаратизму й екстремізму, організована злочинна діяльність, незбалансованість функцій, повноважень, відповідальності між гілками державної влади, корупція, хабарництво, критичне зниження доходів і рівня життя населення, низький рівень соціального захисту та інші;

– загрози соціально-економічному розвитку: криза в економічній сфері суспільства, значне скорочення ВВП, зниження науково-технічного й технологічного потенціалу, інвестиційної, інноваційної активності, критичний стан стратегічних об'єктів, ресурсів, критична залежність національної економіки від зовнішніх факторів, втрата стратегічного контролю над економікою тощо;

– загрози міжнародній стабільності й регіональній безпеці: кризові явища світового й регіонального рівня (війни, конфлікти, катастрофи), злочинна діяльність проти миру й безпеки людства, міжнародна організована злочинність, поширення тероризму, нелегальна міграція, порушення міжнародних договорів, конвенцій тощо, зовнішній тиск на Україну, намагання поставити її поза інтеграційними процесами та інші;

– загрози державній безпеці та обороноздатності: посягання на державний суверенітет України, цілісність її території, претензії з боку інших держав відносно територій, втручання у внутрішні справи України, порушення недоторканості державного кордону України, зниження рівня обороноздатності України, створення та використання незаконних воєнізованих формувань та інші;

– загрози навколишньому середовищу: порушення екологічної та техногенної безпеки, поширення небезпечних технологій, вичерпання природних ресурсів, погіршення екологічного стану в результаті накопичення екологічно небезпечних відходів, їх продуктів та інші;

– загрози духовним, культурним цінностям нації: деформація духовних засад суспільства, порушення моральних норм, кризові явища, прояви духовної та моральної деградації, поширення соціальних хвороб та бідності (безробіття, безпритульність, бродяжництво, наркоманія, поширення культури жорстокості, насильства).

Отже, визначення загроз національній безпеці й засобів їх нейтралізації та запобігання їх виникненню і є одним з головних завдань будь-якої держави. Проблема коректної й адекватної ідентифікації загроз національній безпеці України, визначення джерел загроз, сфери їх походження, масштабів їх можливих наслідків стала особливо актуальною з отриманням Україною незалежності. На сьогодні прийнято низку законодавчих актів, здійснені численні науково-дослідні розробки, в яких визначені загрози національній безпеці України, проте вони далеко не завжди відповідають

задекларованим пріоритетам розвитку суспільства, держави, внутрішньополітичним і зовнішньополітичним намірам, реаліям українського державотворення [9].

Стратегічними цілями забезпечення національної безпеки є розвиток економіки країни, забезпечення економічної безпеки та створення умов для розвитку особистості, перехід економіки на новий рівень технологічного розвитку, входження України до країн – лідерів за обсягом валового внутрішнього продукту та успішного протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Забезпечення економічної безпеки здійснюється шляхом розвитку промислово-технологічної бази та національної інноваційної системи, модернізації та розвитку пріоритетних секторів національної економіки, підвищення інвестиційної привабливості України, покращення ділового клімату та створення сприятливої ділової середовища.

Найважливішими факторами забезпечення економічної безпеки є підвищення ефективності державного регулювання економікою з метою досягнення сталого економічного зростання, підвищення продуктивності праці, освоєння нових ресурсних джерел, стабільність функціонування і розвитку фінансової системи, підвищення її захищеності, валютне регулювання та контроль, накопичення фінансових резервів, збереження фінансової стабільності, збалансованості бюджетної системи, вдосконалення міжбюджетних відносин, подолання відтоку капіталу і кваліфікованих спеціалістів, збільшення обсягу внутрішніх заощаджень та їх трансформація в інвестиції, зниження інфляції.

Крім того, необхідні активні заходи щодо боротьби з корупцією, тіньовою та кримінальною економікою, а також державного захисту українських виробників, здійснення діяльності в області військової, продовольчої, інформаційної та енергетичної безпеки.

Для забезпечення економічної безпеки основні зусилля спрямовані на усунення дисбалансів в економіці, територіальному розвитку, розвитку ринку праці, транспортної, інформаційної, соціальної та освітньої інфраструктур, формування нової географії економічного зростання, нових галузей економіки, центрів промисловості, науки та освіти, активізацію фундаментальних та прикладних наукових досліджень, підвищення якості загальної, професійної і вищої освіти, вдосконалення національних інвестиційних та фінансових інституцій.

З метою протидії загрозам економічній безпеці органи державної влади та органи місцевого самоврядування у взаємодії з інститутами громадянського суспільства реалізують державну соціально-економічну політику, передбачено ряд найважливіших напрямів.

Перший напрямок забезпечення стійкості макроекономічної ситуації, стимулювання темпів зростання економіки, перевищують аналогічні показники розвинених держав, підтримку реального сектора економіки:

підвищення ефективності та якості державного управління економікою, зниження неефективних бюджетних видатків, боротьба з нецільовим використанням і розкраданням державних коштів, корупцією, підвищення ефективності управління державними активами;

зміцнення фінансової системи, забезпечення її суверенітету, стійкості валютного курсу гривні, оптимізацію валютного регулювання та контролю, зниження інфляції, розвиток національної інфраструктури фінансових ринків, підвищення рівня прямих інвестицій, доступності кредитування за рахунок «довгих» грошей, залучення внутрішніх накопичень, деофшоризацію економіки, повернення капіталу та скорочення його вивезення за кордон та інше.

Другий напрямок - розвиток людського потенціалу України. З одного боку, це забезпечення сприятливих умов для розвитку здібностей кожної людини, покращення умов життя людей та якості соціального середовища, з іншого - підвищення конкурентоспроможності людського капіталу, що є ключовим фактором інноваційного розвитку:

стабілізація чисельності населення та створення умов для її зростання, підвищення рівня та якості життя взагалі;

скорочення неформальної зайнятості та легалізація трудових відносин, підвищення інвестицій у розвиток людського капіталу.

Третій напрямок - створення висококонкурентного середовища, стимулюючого підприємницьку активність:

стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва в виробничій сфері шляхом зниження витрат, пов'язаних з початком підприємницької діяльності, його підтримку на етапі становлення за рахунок зниження податкового навантаження, створення, промислових парків і технопарків, формування попиту на продукцію малих та середніх підприємств, участі у реалізації великих проектів.

Четвертий напрямок - структурна диверсифікація економіки на основі інноваційного технологічного розвитку:

здійснення раціонального імпортозаміщення, зниження критичної залежності від зарубіжних технологій та продукції, прискорений розвиток агропромислового комплексу та фармацевтичної промисловості;

розвиток нових високотехнологічних галузей, зміцнення позицій в галузі ядерної енергетики, повернення лідерства в традиційних промислових галузях (важке машинобудування, авіа- і приладобудування), відновлення електронної та легкої промисловості, судно- та верстатобудування, а також системи статистичної оцінки рівня технологічного стану галузей економіки.

П'ятий напрямок - підвищення рівня енергетичної безпеки, яка включає в себе стійке забезпечення внутрішнього попиту на енергоносії стандартної якості, зростання енергоефективності та енергозбереження, конкурентоспроможності вітчизняних енергетичних компаній та виробників енергоресурсів, запобігання дефіциту паливно-енергетичних ресурсів, створення стратегічних запасів палива, резервних потужностей, виробництво комплексного обладнання, стабільне функціонування систем енерго- та теплостачання.

Шостий напрямок - перехід до нової моделі просторового розвитку української економіки :

формування нових центрів соціально-економічного розвитку, які спираються на розвиток енергетичної і транспортної інфраструктури, створення мережі територіально-виробничих кластерів, реалізують конкурентний потенціал територій.

Сьомий напрямок – розвиток цифрової економіки як основий забезпечення економічної безпеки [3].

Цифрова трансформація перетворює соціально-економічну парадигму життя. Це нова основа для розвитку систем державного управління, економіки, бізнесу, соціальної сфери, всього суспільства. У Декларації лідерів G 20 (липень 2017 р.) [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D1%96%D1%82_G-20_%D1%83_%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%83%D1%80%D0%B7%D1%96_\(2017\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D1%96%D1%82_G-20_%D1%83_%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%83%D1%80%D0%B7%D1%96_(2017)) підкреслюється те, що цифрова трансформація є рушійною силою глобального, інноваційного та сталого зростання, що сприяє скороченню виходу на стійке розвиток до 2030 р.

Багато провідних країн світу розробляють цифрові стратегії держав. Так, у стратегії Великобританія сказано, що страна має намір стати світовим лідером у формуванні глобального кіберпростору для забезпечення процвітання нації за рахунок росту продуктивності праці, створення більш висококваліфікованих високооплачуваних робочих місць у майбутньому та дає можливість громадянам країни безпечно жити і працювати онлайн.

У США розроблено стратегію «Електронна економіка», метою якою є досягнення лідерства у міжнародній торгівлі за допомогою цифрових технологій. У 2014 р. експортування послуг до цифровому форматі склало близько 400 млрд дол., що складало приблизно 1/6 частина ВВП США та більше половини експорту послуг країни. Для підтримки малого та середнього бізнесу, орієнтованого на експорт продукції з використанням глобальних каналів електронної комерції, в США впроваджується пілотна програма «Цифровий аташе».

Прискорено розвивати цифрову економіку має намір Сінгапур, який є провідною поряд із США країною у сфері диджиталізації економічних процесів. Згідно з міжнародним рейтингом за глобальним

індексом інновацій (GII), Сінгапур займає шосте місце у світі з розвитку інноваційної економіки, заснованої на цифрових технологіях.

У рамках цифрової стратегії держави КНР ухвалив десятилітній план, метою якого є реіндустріалізація виробництва та становлення цифрової економіки («розумної» економіки) в якості драйверів соціально-економічного розвитку. До 2049 р. Китай повинен перетворитися зі світової фабрики на лабораторію планетарного масштабу. З метою забезпечення стратегічної безпеки пріоритетними інструментами виступають інтернет-технології і безперервне розвиток національної ІТ-індустрії.

У програмі під цифровою економікою розуміється використання цифрових даних для забезпечення ефективної взаємодії бізнесу, науково-освітнього суспільства, держави і громадян. Основний акцент зроблений на розвитку трьох взаємодіючих рівнів:

- 1) ринки і галузі, в яких кооперуються суб'єкти (постачальники та споживачі товарів, робіт та послуг);
- 2) платформи і технології, що формують компетенції для розвитку галузей економіки;
- 3) середовище, що створює умови для розвитку платформ і технологій, ефективної взаємодії суб'єктів галузей економіки.

Шлях цифровий трансформації вимагає зусиль, реалізація про грами буде залежати від злагодженості взаємодії державних структур, корпоративного сектора і всього суспільства в напрямку цифрового майбутнього і національної економічної безпеки.

Приклади

Приклад 1. Рішення ПАТ «Укрзалізниця» підняти тарифи на вантажні перевезення зовсім не спрямовані на нанесення економічної шкоди підприємствам, які користуються її послугами. Таке рішення спрямовано винятково на задоволення інтересів ПАТ «Укрзалізниця», які полягають не лише у забезпеченні прибутковості діяльності, а й її збільшенні, запобіганні збитковості або неприбутковості. Хоча при цьому керівництво ПАТ «Укрзалізниця» розуміє, що підняття тарифів на вантажні перевезення негативно позначиться на діяльності підприємств, що користуються її послугами. У підприємств збільшаться витрати на виробництво та реалізацію продукції, що призведе до зменшення їхнього прибутку, а стосовно деяких підприємств — і до прямих збитків.

Приклад 2. Банк відмовився надати кредит підприємству, оскільки вважає, що підприємство не зможе якісно обслуговувати кредит та своєчасно його повернути. Відмовляючи підприємству, банк не переслідував мету навмисно завдати економічну шкоду підприємству, хоча і усвідомлював, що неотримання позики матиме дуже негативні наслідки для підприємства, аж до його банкрутства. Отже, дії банку, з позиції підприємства, є загрозою його діяльності, оскільки, радше за все, спричинять масштабні зміни негативного характеру. З позиції банку, відмова у наданні підприємству кредиту є переслідуванням власних інтересів, які полягає у формуванні малопроблемного кредитного портфелю.

Приклад 3. Постачальник повідомив керівництво підприємства про наміри підвищити ціну на сировину. Якщо підприємство відмовиться закупляти сировину за новими цінами, то постачальник розірве договірні відносини, оскільки в нього вже є бажання закупати сировину за новими, більш високими цінами. Чи є вимога постачальника загрозою діяльності підприємства? Так. Чи усвідомлює постачальник, що його вимога призводить до погіршення результатів діяльності підприємства? Так. Чи переслідує постачальник мету нашкодити підприємству? Ні. Постачальник лише прагне задовольнити власні інтереси — збільшити обсяг реалізації сировини за рахунок збільшення цін на неї і, відповідно, збільшити прибуток.

?	Питання для самоконтролю та дискусії
----------	---

1. Що розуміється під загрозами економічної безпеки?
2. Як пов'язані поняття «ризик», "виклик", "небезпека"?
3. Які особливості витрат запобігання погроз економічній безпеці в Україні?
4. Що мається на увазі під зовнішніми погрозами економічної безпеки?
5. Які фактори впливають на економічну безпеку України?
6. Що мається на увазі під внутрішніми погрозами економічної безпеки?
7. Які заходи сприяють скорочення загроз економічної безпеки?
8. Які галузі економіки України входять в число найбільш уразливих з позиції економічною безпеки?
9. Перерахуйте основні напрямки запобігання загроз економічної безпеки.
10. Назвіть основні погрози і ризики в цифровій економіці.

	Практичні завдання
---	---------------------------

Завдання 1

Компанія виробляє парфумерію. 70% її прибутків надходить від продажу пасти для зубів з різними лікувальними властивостями. За три роки приблизно 65% продажів пасти для зубів приходить на арабські ринки. У період панування продукції продажі були високими, а конкуренція з боку інших виробників - низькою. Інші виробники пасти для зубів не були зацікавлені в продажі своєї продукції на цьому ринку. Це було пов'язано з досить складною процедурою реєстрації та необхідністю писати все на всіх упаковках арабської мові з місцевої діалектом. Місцеві виробники не роблять значної конкуренції у зв'язку з тим, що виробнича інфраструктура нерозвинена, а якість продукції низька. Однак останній час тому в місцевих ЗМІ, була розгорнута діяльність, яка причетна до дискредитації продукції підприємства. Було поширено багато неправдивої інформації відносно складу пасти для зубів. Нібито, вона містить компоненти, які не відповідають релігійним правилам. Результатом стало зменшення збуту продукції на 70%

Дайте відповідь на наступні питання.

Чи може ця ситуація встановити загрозу для діяльності компанії? Якщо так, то як і загрози є реальними чи потенційними?

Зробіть припущення щодо причин цих загроз. Які наслідки можуть бути від виниклих загроз?

Які, на вашу думку, причини цієї загрози?

Яких заходів слід вжити виробникам пасти для зубів? Аргументуйте свою точку зору.

Завдання 2

Інтернет-магазин АВІС продає канцелярські товари з доставкою в офіси і додому, обслуговуючи бізнес і приватних осіб. Магазин працює на основі передоплати-клієнти спочатку оплачують свої покупки, які потім доставляються. АВІС наймає переважно молодих людей в якості персоналу для доставки, але у них виникають питання. Кожний день надходить 9-10 скарг на погане обслуговування, недоставки, затримки і неповні замовлення. При цьому кур'єри АВІС заперечують скарги, стверджують, що вони приїжджають вчасно, доставляють все, були ввічливими і навіть мали свідків. Письмові інструкції також не допомогли. Замовники перестали користуватися магазином. Магазинові більше непотрібні такі працівники. Кур'єра звільнили, але на його місце прийшов схожий працівник.

В чому суть загрози в даній ситуації?

На чому повинен зосередитися магазин: на усуненні загроз чи на подоланні наслідків від неї?

Якщо вдасться відновити діяльність співробітників, наскільки відновиться ділова репутація магазину?

Завдання 3

З метою використання ресурсів місцевих артезіанських підземних вод підприємство планує побудувати поблизу джерела вода міні-завод з виробництва фізіологічних розчинів високої якості. Вартість заводу складає 130 млн. грн., приміщення для монтажу обладнання обійдеться в 8 млн. грн. Тривалість виробничого періоду (монтаж та налагодження устаткування спеціалізованою організацією, навчання персоналу) — 1 рік. Середньорічний обсяг продажів продукції міні-заводу оцінюється в 120 млн. грн., поточні витрати — 91 млн. грн. Термін роботи заводу в зв'язку з високою надійністю устаткування не піддається оцінці і приймається рівним нескінченності.

Назвіть потенційні загрози діяльності підприємства та їхні джерела.

Завдання 4

ПАТ «Міський хлібокомбінат» виробляє хлібобулочні та сухарні вироби. Основні споживачі — фізичні та юридичні особи області та прилеглих до неї областей.

Первинна вартість основних засобів на 1.01.2022р. склала 31 500 тис. грн. Знос — 19400 тис. грн. Товариство на підставі договорів надає в оренду виробничі та невиробничі основні засоби, у тому числі нерухоме майно. Планів щодо капітального будівництва або модернізації основних засобів немає. Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги станом на 1.01.2022 р. становила 68 300 тис. грн, інші поточні зобов'язання станом на 01.01.2022р. склали 1800 тис.грн. Довгострокові зобов'язання ПАТ станом на 01.01.2022 р. відсутні. Оборотні активи товариства станом на 01.01.2022 р. склали 68500 тис. грн., у тому числі грошові кошти — 573 тис.грн.

Надайте відповіді на запитання

Якими є основні загрози економічній безпеці підприємства? Чи можна ці загрози зусиллями підприємства нейтралізувати?

Якими можуть бути наслідки реалізації визначених Вами загроз?

Надайте відповіді на запитання

Чи можна вважати неякісну роботу кур'єрів загрозою діяльності Інтернет-магазину?

!	Тест
----------	-------------

1. Недоброчесна конкуренція може здійснюватися засобами або методами, які є
  - а) нечесними, нецивілізованими або незаконними;
  - б) непередбачуваними та нечесними;
  - в) всеосяжними та нецивілізованими;
  - г) вірні відповіді відсутні.
2. Бізнес-інформація включає
  - а) передові методи побудови і організації виробництва і праці;
  - б) детальний опис технічних та технологічних процесів;
  - в) дослідження ринку;
  - г) проектні документи.
3. За нехтування правилами поведінки з інформацією з обмеженим доступом для співробітників наступає:
  - а) дисциплінарна та матеріальна відповідальність;
  - б) цивільно-правову та адміністративну;
  - в) кримінальну відповідальність;
  - г) всі відповіді правильні.
4. Отримання інформації або даних від компанії-конкурента у сфері науки або виробництва та використання їх у конкурентних або корисних цілях є актом
  - а) промислового шпигунства;

- б) економічного шпигунства;
в) корпоративного шпигунства;
г) правильні варіанти відповіді "б і в".
5. Ознаками промислового шпигунства є
- а) суб'єкт та об'єкт;
б) виконавець та мета;
в) метод та мета.
г) правильні варіанти відповіді відсутні.
6. До законних джерел інформації відносяться
- а) усні доповіді співробітників фірми на семінарах, інших зустрічах;
б) несанкціоноване підключення до ліній зв'язку ;
в) дані бірж (фондових, товарних і)
г) використання спеціальних апаратів для з'єднання, що забезпечує отримання доступу до інформації
- д) правильні варіанти відповіді відсутні.
7. Зворотним інжинірингом вважається
- а) спосіб отримання інформації, що не є законним;
б) спосіб отримання інформації, що є законним;
в) економічне шпигунство;
г) немає правильної відповіді.
8. Найвірогіднішим шляхом витоку інформації експерти вважають
- а) переговори;
б) спільна діяльність з іншими компаніями;
в) різні публікації, реклама та інтерв'ю для ЗМІ;
г) всі відповіді правильні.
9. Потенційними каналами витоку таємної інформації є:
- а) документи;
б) співробітники компанії;
в) продукція, що виробляється, або послуги, що надаються;
г) усі відповіді правильні.
10. На конфіденційних документах ставиться гриф
- а) комерційна таємниця", "конфіденційно;
б) "таємно"; "цілком таємно";
в) «службове користування»;
г) правильна відповідь відсутня.

Джерела для опрацювання

1. Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
2. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
3. Указ Президента України 23.11.2011 № 1063/2011 «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>
4. Закон України 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

Тема 3. Бізнес і корупція: проблеми протидії

Поняття та їх визначення

Антикорупційна експертиза - діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проектах нормативно-правових актів положень, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Близькі особи особи, у яких спільне проживання, спільний побут, в наявності взаємні обов'язки та права із суб'єктом, що зазначен у ч.1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

Корупційне правопорушення - діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність

Основні теоретичні положення

Термін "корупція" походить від поєднання латинського слова *correi*, що означає примусове залучення кількох представників з одного боку до одного інциденту, та *ruptere*, що означає ламати, зривати, шкодити або відкликати. Так з'явилося самостійне поняття *corrumpere*. *Corrumpere* означає діяльність кількох осіб з метою "зіпсувати", "зруйнувати" або "пошкодити" нормальний розвиток судового процесу або процесів, що регулюють справи суспільства.

У римському праві *corrumpere* означало "ламати, псувати, пошкоджувати, фальсифікувати, обмовляти", а також "підкупувати суддю".

Предбачалися окремі важливі діяння, наприклад, *actio de albo corruptio* проти тих, хто зіпсував або підробив текст преторського едикту на білій дошці (альбомі) для загального відома, написаний чорними літерами. Також, в якості прикладу, *actio de servo corrupto* - позов повноваженої особи проти особи, яка морально розбестила (змусила вчинити злочин) чужого раба.

У римському праві цей термін також використовувався для опису діяльності групи осіб, метою якої було порушити нормальний перебіг судового процесу та соціального управління.

Корупція включала в себе ряд дій, що пов'язаних з фальсифікацією або знищенням офіційних документів, хабарями суддям, розбещенням чужих рабів.

Протягом наступної тисячі років у середньовіччі поняття корупції набуло виключно церковного значення як спокуса, омана. Близько 500 років тому інквізиція допомогла покласти край боротьбі між латинською мовою та її грецьким корінням, яка тривала понад 200 років. В результаті термін "каталіз" був замінений на латинське "корупція". *Corruptibilitas* означало тлінність людини, схильність до власного руйнування, але нездатність брати чи давати хабар. У католицькому богослов'ї корупція стала проявом гріхів, оскільки "гріх є беззаконня".

Сучасне поняття корупції почало формуватися на рубежі Нового часу з утворенням централізованих держав, правових систем. Важливим каталізатором розуміння корупції в сучасному сенсі став Нікколо Макіавеллі. Він порівнював корупцію з такою хворобою, як туберкульоз.

Великий італійський філософ і політик 16 століття писав: "Туберкульоз важко розпізнати на ранніх стадіях, але його легко вилікувати". Корупція в національній політиці – це теж саме, продовжує автор, і якщо хвороба знаходиться на ранніх стадіях (це під силу лише мудрим правителям), її легко позбутися, але якщо вона настільки запущена, що її може побачити будь-хто, то жодні ліки не допоможуть.

За Макіавеллі, корупція-це використання суспільних можливостей для особистої вигоди. Потім фокус розуміння корупції змістився на аспекти кримінології та кримінального права. Століттям пізніше Томас Гобб списав у "Левіафані": "Ті, хто вихваляється своїм багатством, зухвало скоюють злочини,

прагнучи уникнути покарання, корумпувавши систему правосуддя, або отримати прощення в грошах чи інших винагородах". Сюди відносяться "ті, хто має багато впливових родичів або популярних діячів високого престижу", які наважуються порушувати закон, сподіваючись на тиск з боку правоохоронних органів.

За словами Гоббса, корупція – це "корінь будь-якого презирства до закону при будь-якій спокусі". Якщо говорити про сучасне поняття корупції, то найпростіше визначення корупції можна знайти в словниках: згідно зі словником Ожегова, корупція-це моральна деградація чиновників і політиків, що виражається в незаконному збагаченні, хабарях і казнокрадстві.

Згідно з тлумачним словником іноземних мов, корупція - це хабар, порок, при якому громадський діяч, політик або чиновник використовує своє становище для особистої вигоди.

Однак є інші визначення цього терміну. Найпоширенішим визначенням, яке охоплює широкий спектр правопорушень, є зловживання державним або приватним службовим становищем з метою отримання особистої вигоди.

Окрім цього загальноприйнятого визначення, є стільки різних визначень корупції, скільки існує проявів самої проблеми. Визначення варіюються залежно від релігійних, культурних, етичних, правових, інших особливостей. Навіть у межах самого визначення немає єдиного погляду на те, які конкретні дії слід включати, а які ні. Проблема з такими визначеннями полягає в тому, що вони не підходять для всіх суспільств, культур.

Крім того, те, що вважається корупцією в одному суспільстві, може не бути таким в другому. Тим не менш, кожне суспільство може мати культурні особливості, які не схвалюють поведінку та очікування від тих, хто виконує державні функції.

У зв'язку з цим корупція має різні визначення: Transparency International, неурядова організація, що займається боротьбою з корупцією та дослідженням рівня корупції в усьому світі, пропонує таке визначення: "Корупція - це коли державний чиновник, політик або інший державний службовець, зловживаючи наданими йому або їй державними повноваженнями, заподіює собі або іншим особам шкоду або збитки...". Корупція - це акт невинуватого і незаконного збагачення себе або своїх близьких через зловживання наданою публічною владою.

Незалежна антикорупційна комісія Південної Кореї вимагає розкриття випадків, коли "державні службовці зловживали своїм становищем або повноваженнями і порушували закон під час виконання своїх службових обов'язків з метою отримання вигоди для себе або третіх осіб".

Згідно з визначенням Азійського банку розвитку, корупція визначається як "поведінка посадових осіб державного та приватного секторів, яка призводить до незаконного та несправедливого збагачення їх самих або їхніх близьких осіб, або спонукає інших до такого збагачення шляхом зловживання владою".

Відповідно до Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, "корупція" означає пряме чи непряме вимагання, пропозицію, дачу або одержання хабаря, іншої неправомірної вигоди або можливості її одержання, що підриває належне виконання зобов'язання особою, яка отримує хабар, неправомірну вигоду або можливість її одержання, або поведінку хабародавця. Можна стверджувати, що в сучасному світі існує стільки ж визначень корупції, скільки й самої корупції. Однак, незважаючи на загальне прагнення дати єдине, уніфіковане та універсальне визначення корупції, ця місія не увінчалася успіхом.

Визначення варіюються залежно від культурних, правових та інших особливостей.

Розглядаючи визначення терміну "корупція" в радянську епоху, слід зазначити, що, як згадувалося вище, термін "корупція" в радянській правовій думці взагалі відкидався.

Тому лише наприкінці 1980-х років термін "корупція" увійшов у вжиток. Натомість використовувалися такі терміни, як "хабарництво", "зловживання службовим становищем" та "недбалість".

Після офіційного запровадження термін "корупція" швидко набув популярності і став використовуватися як науковцями, політиками, так і широкою громадськістю. Водночас, використовуючи

це поняття, автори вкладали в нього різний зміст. У цьому випадку під корупцією розуміли зловживання владою з боку можновладців.

Корупційні правопорушення є елементом ширшого соціального явища - корупції. Тому доцільно розпочати розгляд цього виду злочинів зі з'ясування сутності корупції. Це особливо актуально, оскільки корупція залишається недостатньо вивченою і становить загрозу національній безпеці України.

У загальних рисах корупцію можна визначити як соціальне явище, що включає в себе сукупність діянь, пов'язаних із зловживанням владою або публічним авторитетом з метою задоволення особистих інтересів або інтересів третіх осіб, а також інших злочинів, що створюють умови для вчинення корупційних діянь або їх приховування [15].

Сутність корупції полягає в наступних аспектах; соціальна обумовленість;
корупція-це "ціна", яку платить суспільство за своє існування;
негативний вплив на всі сфери суспільного життя;
транснаціональний характер;
економічний, політичний, правовий, психологічний та моральний виміри;
здатність постійно адаптуватися до нових реалій життя.

Таке розуміння корупції є відправною точкою і вимагає, щоб боротьба з корупцією не обмежувалася переважно правовими заходами у вигляді юридичної відповідальності за корупційні діяння, а передбачала застосування комплексу економічних, політичних, організаційних та інших контрзаходів.

З кримінологічної точки зору, корупція має кілька важливих характеристик:

вона можлива лише у сфері діяльності органів державної влади або органів місцевого самоврядування;

суб'єктами корупції є лише ті, хто наділений владними чи службовими повноваженнями;

корупційні відносини виникають внаслідок зловживання владою особами, наділеними владними чи службовими повноваженнями;

та корупційні відносини є предметом переговорів, в результаті яких суб'єкт отримує певні матеріальні та нематеріальні вигоди.

Таким чином, корупція визначається як діяння, вчинене особою, наділеною владою або службовими повноваженнями, з метою задоволення корисливих особистих чи інших інтересів. Незаконний чи неетичний характер поведінки посадової особи та її спрямованість на задоволення корисливого інтересу визначають, які саме діяння класифікуються як корупційні.

Встановлення механізмів корупційних дій допомагає глибше і точніше розкрити соціальну природу і правову сутність корупції. На нашу думку, корупція проявляється у двох аспектах. У першому випадку відбувається взаємодія між двома суб'єктами, кожен з яких прагне задовольнити власний інтерес (наприклад, дача або отримання хабаря).

У другому випадку корупційний акт обмежується діями лише однієї особи, яка самостійно задовольняє власний інтерес шляхом зловживання наданою їй публічною владою (наприклад, привласнення державного майна шляхом використання свого службового становища).

Обидві типології узгоджуються в тому, що суб'єкт корупційного діяння задовольняє власні інтереси або інтереси третьої особи шляхом зловживання наданою йому владою.

Для порівняння звернімося до статті 1 Закону України "Про боротьбу з корупцією" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>, прийнятого в 1995 році. Цей закон визначає корупцію як діяння особи, уповноваженої на виконання функцій держави, яка протиправно використовує надані їй повноваження для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг; корупційним діянням є: а) особою, уповноваженою на виконання функцій держави, матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг у зв'язку з виконанням таких функцій, у тому числі одержання товарів (послуг) шляхом придбання товарів (послуг) за ціною (тарифом), значно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості; б) особою, уповноваженою на виконання функцій держави, одержання

особою, кредитів чи позик, цінних паперів, нерухомого майна або придбання іншого майна з використанням непередбачених законодавством пільг чи переваг.

Після прийняття 14 жовтня 2014 року нового Закону України "Про запобігання корупції" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> корупція визначається як використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Визначається як прийняття або відповідно обіцянка/пропозиція чи пропозиція пообіцяти/пропонувати неправомірну вигоду для себе чи іншої фізичної або юридичної особи на її вимогу з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з цим можливостей.

Тобто обіцянка, пропозиція або одержання грошових коштів або іншого майна, переваг, пільг, послуг чи нематеріальних активів без законних на те підстав. Концепція визначає об'єкти незаконних інтересів як: а) гроші; б) інше майно; в) прибутки; г) пільги; д) послуги; е) нематеріальні активи.

Українське законодавство також визначає поняття корупційного правопорушення. Корупційне правопорушення - діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині 1 статті 3 цього Закону, за яке передбачено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Корупція, її розміри, специфіка, динаміка є наслідком загальних економічних, соціальних політичних проблем держави. Як зазначено, корупція завжди зростає, коли країна перебуває в процесі оновлення. Україна наразі переживає не лише оновлення, а й фундаментальну зміну своїх суспільних, психологічних, державних, соціальних, економічних основ. Тому не дивно, що вона наслідує загальні закономірності розвитку, в тому числі й негативні.

Зв'язок між корупцією та проблемами, які вона породжує, двоякий. З однієї сторони, ці проблеми посилюють це явище, а їх вирішення сприяє зменшенню корупції. З іншої сторони, масштабна корупція заморожує та посилює проблеми перехідного періоду та перешкоджає їх знищенню. Як наслідок, по-перше, зменшити та обмежити корупцію можна лише шляхом одночасного вирішення проблем, які її породжують.

По-друге, вирішенню цих проблем сприяє боротьба з корупцією за будь-яку ціну з усіх боків.

До загальних проблем, спричинених корупцією, належать проблеми, характерні не лише для України, але й для більшості країн, що перебувають у процесі оновлення, особливо тих, що переходять від централізованої до ринкової економіки. Деякі з них є такими.

1. Труднощі подолання спадщини тоталітарного часу. Це, насамперед, повільний відхід від закритості та безконтрольності влади, що, безумовно, призвело до розквіту корупції.

Інша обставина – подолання злиття влади та економіки, що характерно для тоталітарних режимів з централізованими системами управління економікою.

Розподіл ролей між державними органами та суб'єктами вільного ринку, спрямований на створення умов для нормального функціонування економіки, ще не встановився. Українські адміністративні органи, особливо на місцевому рівні, продовжують здійснювати економічну діяльність за правилами, які вони самі собі встановили. Така ситуація неминуче призводить до корупції.

2. Економічний спад і політична нестабільність.

Зубожіння населення та неспроможність влади платити гідну зарплату державним службовцям призвели до того, що як чиновники, так і державні службовці порушують закон, а низова корупція набула значного поширення. Це посилюється традицією колишнього Радянського Союзу щодо так званої халяви.

Водночас, постійні політичні ризики для довгострокових інвестицій та складні економічні умови (інфляція, незграбна і недоречна присутність держави в економіці, відсутність чітких регуляторних механізмів) сформували певний тип економічної поведінки, спрямований на досягнення короткострокових, хоча й ризикованих, вищих прибутків. Цей тип поведінки дуже близький до отримання прибутку через корупцію.

Політична нестабільність також створює відчуття невпевненості серед чиновників різних рівнів. Без гарантій самозбереження легше піддатися спокусі корупції.

Під час економічних криз уряди часто прагнуть збільшити податковий тягар, як в Україні. Це розширює тіньову економіку і збільшує можливості для корупції.

3. Нерозвиненість і неповнота законодавства. У процесі трансформації оновлення базових засад економіки та господарської практики значно відставало від її законодавчого забезпечення. Достатньо згадати, що в Україні приватизація (в її партійному варіанті) відбувалася без чіткого правового регулювання та суворого контролю.

Якщо за попередньому радянському режимі корупція часто була наслідком контролю над розподілом головного ресурсу - грошей, то на ранніх етапах реформ чиновники різко диверсифікували сферу свого контролю, включивши до неї привілеї, кредити, ліцензії, приватизаційні конкурси, право стати уповноваженим банком і право здійснювати масштабні соціальні проекти. Економічна лібералізація поєднувалася, по-перше, зі старими принципами бюрократичного контролю над ресурсами, по-друге, з відсутністю правового регулювання нової сфери діяльності. Це одна з особливостей перехідного періоду, яка також стала розсадником корупції.

Що стосується майнових питань, то законодавство все ще залишається досить невизначеним. Насамперед, це стосується власності на землю, незаконна купівля-продаж якої сприяє розквіту корупції. До цього додається низка нечітко визначених перехідних форм змішаної власності, які розпорошують відповідальність і роблять бізнесменів схожими на чиновників, а чиновників - на бізнесменів.

Недоліки законодавства проявляються в низькій якості законодавства, незавершеності правової системи в цілому, нечітких процедурах законотворчості та існуванні норм, які створюють додаткові можливості для корупції.

4. Неefективність державних інституцій. Тоталітарні режими створюють громіздкі державні структури. Бюрократія є стійкою і пристосованою до того, що б витримувати навіть найсильніші потрясіння. У той же час, чим енергійніші зміни, тим більше енергії та винахідливості організація витрачає на своє існування. Як наслідок, життя навколо швидко змінюється, а бюрократія, а отже, і система управління, відстає від змін. У «пізньому» Радянському Союзі та "ранній" Україні те, як система керування реагувала на більш складні та масштабні проблеми, було особливо очевидним. Вона примножувала системні недоліки, збільшуючи кількість організацій, запроваджуючи нові ієрархічні управлінські рівні та створюючи величезну кількість непотрібних структур координації.

Коротше кажучи, чим складнішою і незграбнішою є система управління, чим більшою є її невідповідність проблемі, яку вона намагається вирішити, тим більша ймовірність укорінення корупції [9].

На ранніх етапах трансформації державі особливо важко навчитися використовувати всю повноту влади державних інституцій та всю силу закону для захисту прав власності та забезпечення суворого дотримання ринкових прав. Підприємці, які не відчують такого захисту з боку держави, шукають захисту у певних чиновників. Таким чином, вибудовуються зв'язки, які легко можуть призвести до корупції.

Неefективність державного управління підтверджується тим, що після руйнування подібної номенклатурної системи все одно відсутня нова система відбору та оцінки посадових осіб.

Як наслідок, серед нових державних службовців чимало осіб, мета яких – використання посади в корисних цілях.

Часто трапляються випадки, коли "агенти впливу" спрямовуються безпосередньо з комерційних організацій до адміністративних установ. Нажаль, таке явище наразі має місце.

5. Незрілість суспільствата країни, неможливість впливу на владу.

Держави з розвинутою демократією можуть вирішувати проблеми лише у співпраці з суспільним громадськими організаціями. Внаслідок погіршення економіко-соціального становища громадян країни, яке завжди поряд з ранніми етапами оновлення, та розчарувань, що з'являються на зміну попереднім очікуванням, суспільство стає відчуженим та ізольованим від влади.

З іншого боку, без зусиль організацій громадянського суспільства неможливо подолати корупцію ні на низовому, ні на вищому рівнях.

6. Відсутність демократичних політичних традицій. Проникнення корупції викликано наступними факторами, як:

- відсутність політичної культури. Це проявляється в тому, що виборці голосують за представників влади, отримуючи «подарунки» або наслуховавшись відвертої демагогії, особливо це стосується виборчих перегонів.

- відсутність розвинутої багатопартійної системи в країні. Політичні партії не несуть відповідальності за підбір, підготовку і просування своїх кадрів та програм подальших дій.

- недосконале законодавство. Надмірна захищеність депутатського корпусу, що абсолютно не гарантує значимої залежності обранців від тих, хто їх обрав, та спонукає до порушень у фінансуванні виборчих кампаній. Таким чином, корупція у представницьких органах влади отримує подальший розвиток під час виборчого процесу.

Справжня політична конкуренція слугує, з одного боку, протидії корупції в сфері політики, а з іншого --стримуванню екстремізму в політиці

Конкуренція в політиці є одним з механізмів, які контролюють поведінку політиків і гарантують виконання їхніх обіцянок.

Як наслідок, політична нестабільність стає менш вірогідною. Фіктивність політичного життя та відсутність можливостей для партій опозиції відповідально впливати на ситуацію спонукають опозиційних політиків обмінювати політичні можливості на економічні. Водночас, інші умови сприяють плавному переходу від напівлегітимного лобювання до неприхованої корупції.

Проблеми, які є специфічними для України. Проблеми, описані нижче, є продовженням проблем, що тянуться ще з радянських часів. Окремі з них в умовах перехідного періоду стають більш гострішими.

1. Слабка судова система. Це одна з головних проблем періоду змін. Прояви можуть бути наступні:

- бюджет та виконавча влада не фінансують належним чином утримання суддів та функціонування судів;

- невідповідне виконання рішень суду;

- низька спроможність господарських судів, що значно збільшує час, необхідний для проведення судових процесів, і часто зупиняє діяльність, яка пов'язана з комерцією;

- брак компетентних кадрів, які б відповідали вимогам нового економічного середовища.

2. Відсутність правової обізнаності громадян країни, що також пов'язано з квазіправовою партійною системою, створеною за радянського режиму. Окрім слабого виконання законодавчих норм, відсутності традиції та культури користання громадянами правовим захистом є інші наслідки. Зокрема, зниження рівня правового імунітету призвело до фактичної відсутності народного спротиву корупції "з низу".

3. Звичка правоохоронних органів та їх представників зосереджуватися виключно на захисті "державних інтересів" і "державної власності" є типовою проблемою радянських часів. Захист інтересів і прав громадян країни, у тому числі власників бізнесу, поки що не став головним питанням. Як наслідок, підприємці не можуть знайти захисту в правовому полі і шукають захисту у сфері вільної торгівлі незаконними послугами чиновників.

4. Традиція підпорядкування посадовців інструкціям і начальству, а не закону, має в Україні давнє коріння. Таким чином, спроби правового регулювання поховані в старій бюрократії, яка діє за законами, прийнятими століттями тому. Тому антикорупційні програми в Україні повинні бути пов'язані з фундаментальною реформою всієї системи держслужби.

Економічні передумови для корупції. Публічна корупція існує доти, доки держава втручається в приватне, соціальне та економічне життя. Питання полягає в тому, чи зобов'язана держава здійснювати це втручання для досягнення своїх цілей і на скільки ефективно вона це робить. Останніми роками економічний сектор стрімко змінюється, з'являються нові галузі та незвичні форми діяльності. Саме в

цьому секторі корупція є найбільш помітною. Нижче наведено перелік, але неповний, сфер присутності держави в економіці, які пронизані корупцією.

1. Приватизація майна держави завжди була значним джерелом корупції. В Україні ця проблема загострилася через серйозні масштаби приватизації та слабкий контроль за її перебігом.

За даними правоохоронних органів, близько 30 відсотків приватизаційних указів порушували чинне законодавство. До перелік у акціонерів часто входили чиновники.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, один з десяти випадок посадових злочинів відбувається у приватному секторі. Найпоширенішими злочинами є розкрадання коштів та хабарництво (незаконне збагачення). Практично в половині областей України до відповідальності згідно ККУ були притягнуті посадові особи, причетні до приватизації, з адміністрації, регіонального управління та майнового фонду.

Це не включає низку випадків, які під пряму кримінальну відповідальність не підпадають (заниження вартості об'єктів приватизації, маніпуляції при проведенні конкурсію та придбання компаній через посередників). Не випадково приватизація останнім часом стала полем битви, політичних конфліктів, основною зброєю яких є компромат і звинувачення в корупційних вчинках.

Виконання та розподіл бюджету --ще один напрямок для корумпованих чиновників.

Основною причиною цього є те, що дисципліна виконання бюджету є неконтрольованою. Спостерігається дуже незначна реакція з боку податкової, контрольно-ревізійної та інших установ.

Порушення, які завдають шкоди бюджету частіше за все мають корупційну складову та виникають при:

- надходження до бюджету держави у вигляді податків і платежів;
- отримання відповідних займів із-за кордону;
- отримання кредитних коштів від комерційних банків, векселів або інших позик на основі гарантій або застави від Міністерства фінансів України;
- велика дебіторська заборгованість без застав, строк погашення за якої вже пройшов;
- недотримання порядку використання цільових коштів.

За оцінками спеціалістів, приблизно 50% всіх документів з надання державою позичок та видача коштів бюджету супроводжується хабарництвом (незаконними прибутками). Цьому «допомагає» недосконала організація системи податків, за якої гроші, зібрані в регіонах, перераховуються до державного бюджету, а потім до регіонів.

Бюджет також розподіляється через держзамовлення та держзакупівлі. До недавня цей сектор також характеризувався засекреченістю та неефективним управлінням, що призводило до нестримної корупції. Зокрема, у ЗСУ існувала корупціогенна секретність і відсутність контролю над розподілом і використанням коштів держави.

3. Значна частина державного банківського сектору була приватизована у неформальний спосіб протягом 1980-х та 1990-х років.

Було створено систему уповноважених банків, виділено бюджетні кошти на їх утримання, і уповноважені банки почали отримувати величезні прибутки в умовах високого рівня інфляції. Зрозуміло, що в даній ситуації укорінилася корупція.

Комерційні банки є юридичними особами, що володіють правом здійснювати свою діяльність на комерційній основі відповідно ліцензії та існуючого законодавства держави.

Співпраця посадовців з комерційними банками дала можливість "прикрасити" хабарі, перейшовши від «традиційних конвертів» з готівкою, до «елегантних» форм хабарів, таких як позички з пільгами, ставки за депозитами зі завишеними в багато разів ставками.

4. Незаконне лобіювання в органах законотворення найнесприятливіших документів щодо регулювання та переслідування, головним чином через роздуті депутатські привелеї.

Як наслідок, менше 3% від загальної кількості парламентарів були притягнуті до відповідальності за вчинки, що вважаються корупційними. Незрозуміло, чи можна вважати втішним той факт, що "меню"

корупційних послуг у Верховній Раді набагато дешевше, ніж для депутатів у багатьох розвинених демократіях.

5. Правоохоронні служби та злочинність у сфері економіки в поєднанні створюють стан, якій є основною перешкодою для боротьби з таким явищем. Виникають групи, щоб заробляють гроші на закритті кримінальних справ. Правоохоронні органи організують тиск з метою вимагання хабарів від конкурентів у комерційному секторі, і тіж кошти використовуються для кримінальних злочинів. У багатьох випадках співробітники правоохоронних органів проникають у комерційні організації та організують їх під егідою правоохоронців. Родичі високопосадовців з відповідних державних служб з кваліфікацією або без неї раптово обіймають добре оплачувані посади у комерційних організаціях (родичі деяких високопосадовців в інших державних органах досягають такого ж «успіху»).

Умови для низової корупції. Дослідження соціологів, згідно з яким 95% власників авто або водіїв хочаб раз давали хабаря працівнику ДАІ. Це свідчить не лише про високий рівень корупції в даній структурі. Це показує, що суспільні настрої є широко корумпованими і що побутова корупція вкорінена в соціальні практики.

Приємність побутової корупції полягає в тому, що ризик є мінімальним для обох сторін, і вона має певну цінність як для хабароодержувача (або примусу), так і для хабародавця. Хабарі допомагають вирішувати рутинні проблеми, які виникають постійно, а також є незначною оплатою за постійну можливість невеликих порушень законодавства та правил.

Велика побутова корупція є надзвичайно небезпечною, по-перше, тому, що вона створює психологічний фон, якій сприяє іншим форм корупції, а по-друге, тому, що вона стимулює вертикальну корупцію. А вона є вже отправною точкою, з якої формуються організовані корупційні структури та спільноти.

Побутова корупція в Україні виникла практично скрізь, де звичайні громадяни потрапляють в ситуації, які пов'язані з необхідністю покладатися на державу або, навпаки, коли держава вважає за потрібне стати назаваді громадянам. Далі перераховано лише основні напрямки.

1. Згідно з соціологічними дослідженнями, сфера ЖКГ сприймається як найбільш корумпована. Поява ринку житла повинна була зменшити корупцію в цьому секторі. Але корупційне коріння в цьому секторі є надзвичайно сильним. Необхідний також ринок послуг у цьому секторі, який має з'явитися в результаті реформи житлово-комунального господарства.

2. Органи правопорядку та правозахисту, особливо поліція, посягають «почесне» друге місце.

3. Податки і тарифи митні нарахування є відмінним середовищем для побутової корупції. Опитування підприємців з невеликим товарообігом свідчить про те, що практично кожний з них хоча б одинраз давав хабара митникам.

4. Призов на строкову військову службу в останні роки стикається зі значними перешкодами.

У зв'язку з цим цікаво відзначити, що за попередніми даними, більшість юнаків, звільнених від військової служби, були звільнені від неї з допомогою хабарів.

На додаток до вище зазначеного, слід згадати деякі інші сегменти та випадки, в яких можна зіткнутися з корупцією:

сфера охорони здоров'я

освіта

стягнення штрафів, інших нарахувань та відрахувань з громадян будь-якими службами;

надання дозволу на здійснення різних видів діяльності;

надання змоги для будівництва, виділення земельних ділянок;

інспектування з боку пожежників, санстанції та ін (дуже часто від них багато перешкод особливо для малого бізнесу).

Існує два випадки прямого контакту між урядом і громадянами.

Перший-- це коли органи влади повинні надавати певні послуги (видача дозволів, сертифікатів, довідок). За таких обставин корупція заохочується через:

надання широкого спектру публічних послуг за принципом толерантності;

необізнаність громадян щодо їхніх прав на отримання послуг та обов'язків посадових осіб щодо їх надання:

приховування посадовцями інформації об обов'язках, правах від громадян;
складність процедур, яка пов'язана з бюрократією;
відомча монополія щодо надання послуг;
якості структури державних служб, коли одна служба має повноваження як щодо прийняття рішень, так і щодо надання послуг.

У другому випадку державні служби виконують обмежувальні та регуляторні функції, зобов'язуючи громадян розподіляти ресурси, збирати обов'язкові платежі або штрафувати за порушення існуючих правил.

У цих випадках корупції сприяють такі умови:

відсутність зручних процедур виконання громадянами своїх обов'язків;
неадекватні розміри штрафів, які заохочують ухиляння від їх сплати за допомогою хабарів;
більша свобода дій чиновників у обранні покарань.

Соціально-психологічні умови конкуренції. Морально-психологічне становище суспільства має серйозний вплив на рівень корупції. Раніше чи пізніше чиновники зіштовхуються з ситуаціями, коли їм вперше доводиться робити вибір: ухвалювати чи не ухвалювати корупційне рішення. Виникнення такої ситуації залежить як від того, що породжує корупцію, про які йшлося вище, так і від соціально-психологічних чинників. Розуміння їхньої природи полегшує визначення того, що потрібно робити для усунення корупції.

Найпоширенішим мотивом є відшкодування шкоди, завданої державним службовцям у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. До втрати морального імунітету призводять такі фактори;

- почуття незахищеності, описане вище;
- низька заробітна плата, що не відповідає рівню кваліфікації та обов'язкам на посаді;
- нерівність у кар'єрному просуванні;
- грубість або некомпетентність керівництва.

Цьому можна протидіяти шляхом відповідної зміни системи державної служби.

Початковим корупційним судженням можливо сприяти інформаційне середовище, що оточує чиновників. Доброчесний чиновник щодня чує і читає одне й те саме: "У всі беруть гроші", і, почувши або прочитавши це, він може почати сприймати свою особистість як білу ворону, невдачу, якому не пропонують хабаря. Йому залишається лише чекати "слухної нагоди".

Важливою особливістю соціально-психологічного середовища суспільства, що «допомагає» корупції, є подвійні моральні стандарти. З однієї сторони, корупція, особливо масштабна, вважається соціально неприйнятною.

Це значною мірою піддержується повсякденними моральними цінностями, пресою та політичними практиками, які використовують тематику щодо антикорупції.

З іншої сторони, корупція, особливо низькопосадова, сприймається як "стандарт" повсякденного життя. Все ще існують сфери, в яких правоохоронні органи значною мірою закриті. Обвинувачення в корупції стали буденними настільки, що межа між нормою і аномалією розмилася.

Чиновники стають корупціонерами не тільки після затвердження важливих рішень, але і в результаті поступового переходу від "межі" до злочинної поведінки. Цьому сприяє відсутність чітких методів управління та затвердження прийнятих рішень, розмитість повноважень та відповідальності. У перехідні часи плавного переходу до корупції також сприяє дотримання застарілих, але все ще чинних традицій і культурних стереотипів.

Такі ефекти спричиняє співіснування застарілих стереотипів та нових віянь щодо адміністративної поведінки. У радянській системі дозволялося легально поміщати владу в особистий комфорт або нелегально-в особистий капітал. Однак протилежна легальна конвертація була категорично заборонена. Були винятки, але вони поклалися неприпустимими, а іноді й каралися. Можна було отримати тіньовий вплив, але легальну владу неможливо було отримати за гроші [16].

Демократія дає можливість переводити економічний капітал у владний (наприклад, за допомогою виборів), але в розвинутій формі вона перешкоджає конвертації капіталу влади в економічний. Особливістю перехідного періоду є поєднання традицій і культурних стереотипів, які дозволяють одній формі капіталу майже вільно трансформуватися в іншу. Як наслідок, чиновники розглядають свої послуги як продовження ринку, а демократію трактують як свободу перетворення нормально функціонуючого ринку на корупційний ринок послуг.

У дискусіях про поточну ситуацію в Україні широкомасштабна корупція є однією з основних загальноновизнаних положень. Водночас, корупція все ще визначається лише як вид злочину, скоєного недобросовісними чиновниками. Усвідомлення негативних наслідків корупції є недостатнім, що, безумовно, посилює толерантність до корупції.

Немає сумнівів, що корупція має руйнівне впливання на всі аспекти життя. Описані нижче суперечні наслідки корупції вже сьогодні більш-менш очевидні в Україні.

Економічні наслідки.

1. Розширення тіньової економіки. Тіньова економіка - це соціально-економічні відносини між деякими особами та соціальними групами, які використовують державну власність на користь егоїстичних осіб та груп. Це призводить до зниження надходжень до бюджету та його послаблення. В якості наслідка держава втрачає фінансові можливості для управління економікою, а соціальні проблеми загострюються через неможливість виконання зобов'язань бюджету.

2. Руйнується конкурентний механізм ринку, а переможцями часто стають ті, хто отримав нечесний прибуток, а не ті, хто є конкурентоспроможним. Як наслідок, знижується ефективність ринку та дискредитується сама ідея ринкової конкуренції.

3. Затримується становлення ефективної приватної власності через порушення в процесі приватизації та штучні банкрутства, як правило, пов'язані з наданням хабарів посадовцям.

4. Неefективне використання бюджету, особливо при поділі держзамовлень та позичок. Це загострює проблеми бюджету країни.

5. Ціни зростають через корупційні "додаткові витрати". В результаті страждають споживачі. Головними жертвами корупції завжди є більшість населення країни.

6. Учасники ринку втратили впевненість у здатності уряду встановлювати, управляти та забезпечувати дотримання справедливих ринкових правил. Погіршився інвестиційний клімат, що призвело до невирішеності таких проблем, як подолання зниження виробництва та оновлення основних фондів.

7. Зростає корупція на державних підприємствах, установах (компаніях). Це призводить до зниження ефективності їх роботи і, в свою чергу, загальної ефективності економіки країни.

Соціальні наслідки.

1. Величезні кошти відволікаються від цілей соціального розвитку. Це загострює фінансову кризу та зменшує спроможність урядів розв'язувати соціальні питання.

2. Зростає значна майнова нерівність та бідність серед більшості населення. Корупція лежить в основі несправедливого перерозподілу ресурсів, коштів на користь вузьких груп за рахунок найбільш вразливих верств населення.

3. Дискредитується право як головний інструмент, регулюючий життя країни та громадян. У свідомості суспільства формується уявлення про беззахисність громадян країни перед злочинністю та владою.

4. Корумпованість органів правопорядку сприяє значному зміцненню організованої злочинності. Остання, зрощена з корумпованими групами бюрократів і бізнесменів, ще більше посилюється завдяки можливості доступу до політичної влади та відмивання грошей.

5. Зростання соціальної напруженості, що впливає на економіку та загрожує політичній стабільності в країні.

Політичні наслідки.

1. Відбувається зрушення цілей політики від національного розвитку до забезпечення контролю над окремими кланами.

2. Знижується довіра до влади та відбувається її маргіналізація. Таким чином, добрі ініціативи влади опиняються під загрозою.

3. Знижається престиж країни на міжнародній арені, збільшується небезпека політичної та економічної ізоляції.

4. Політична конкуренція паплюжиться і применшується. Громадяни країни розчаровані в демократичних цінностях. Демократичні інститути руйнуються.

5. Ризик краху демократії, що зароджується, зростає, якщо піти за поширеним сценарієм встановлення диктатури під гаслом боротьби з корупцією.

Економічні збитки від корупції.

Економічні збитки від корупції набагато складніші, ніж загальна вартість хабарів або ціна, яку платять приватні особи і компанії корумпованим бюрократам та політикам. Основні втрати виникають через рішення, прийняті суб'єктами, залученими до корумпованих відносин. Наприклад, шахрайські тендери призводять до того, що замовлення отримують недобросовісні підрядники. Втрати, пов'язані з такою ситуацією, значно перевищують суму хабарів, які стимулювали несправедливі рішення тендерного комітету. Фактичні збитки від корупції набагато вищі, ніж ті, що розраховуються на основі відносно невеликої кількості викритих випадків корупції та завершених розслідувань.

Економічні збитки від корупції слід поділити на прямі та непрямі. До прямих відносять недоотримання бюджетних надходжень через корупцію та неефективне витрачання бюджетних коштів через ту саму ситуацію. Непрямі вважаються витрати від:

зниження економічної ефективності, пов'язане з корупцією. Непрямі витрати також складаються з двох компонентів. Перший компонент - це втрати, які пов'язані з причинами корупції. Наприклад, це адміністративні перешкоди. Вони спричиняють корупцію і водночас знижують ефективність економіки. Другий компонент - це втрати через саму корупцію. Прикладом є зменшення притоку інвестицій через корупцію. Підрахувати втрати від корупції дуже складно. Але дещо можна оцінити.

Окрім загального рівня корупції, деякі дослідження вказують на те, що важливу роль можуть відігравати різні характеристики корупції. Прикладами таких характеристик є непередбачуваність послуг на корумпованих ринках, тобто невизначеність щодо корумпованості конкретних організацій, а також ступінь свавілля в поведінці корумпованих чиновників. Наприклад, аналіз взаємозв'язку між корупцією та прямими іноземними інвестиціями показує, що сприйняття рівня корупції та хабарництва в країні відіграє даже важливу роль: "невизначеність щодо корупції відлякує інвестиції".

Оскільки корупція тісно пов'язана з існуванням і розміром тіньової економіки, заходи зі зниження рівня корупції, в принципі, призведуть до скорочення тіньового сектору економіки держави. Це, в свою чергу, може мати значний вплив на ефективність економіки в цілому і, зокрема, на розмір та ефективність соціальних інститутів, які залежать від обсягу податків, які надійшли.

Непрямі втрати через зниження престижу держави, зростання загальної злочинності, підбурювання до корупції в правоохоронних структурах та зниження рівня національної безпеки через корупційні схеми в ВСУ також є важливими. Однак кількісна оцінка взаємозв'язку між корупцією та подібними соціально-політичними явищами вимагає не лише розробки спеціальних методик, а й збору великої кількості мікроданих.

Якщо відійти від суто академічного інтересу до корупційної проблематики і зосередитися на важливому практичному завданні - формуванні та реалізації антикорупційної політики, то дослідження корупції можна дорівняти до військової розвідки, без якої неможливі ефективні атаки. Плануючи операції з наступу, ворога треба знати. Щоб зрозуміти, чи вірно та ефективно впроваджується антикорупційна політика, ворога завжди потрібно вивчати.

Адже корупція має унікальну адаптаційну здатність. Корупція змінюється і пристосовується не лише під впливом політики з антикорупції, а також у процесі змін функцій управління, соціальних і політичних умов тощо. Тому антикорупційна політика повинна включати моніторинг, який зобов'язан

мати діагностичний потенціал. Це дозволить здійснювати постійне і легітимне змінювання антикорупційної політики та адаптацію до мінливих обставин і швидкого розвитку корупції.

У цьому контексті дослідження корупції мають бути спрямовані на вирішення наступних питань: дослідження корупційних схем загалом (як хабарників, так і хабародавців); розкриття механізмів корупційних практик (від одиничних транзакцій до створення корупційної мережі);

вимірювання рівня корупції;
дослідження структури корупції (пошук "слабких місць", наприклад, за рівнями влади, інституціями, секторами економіки тощо);
аналіз факторів, які сприяють корупції;
визначення антикорупційних ресурсів;
виявлення антикорупційних ризиків та спротиву політиці антикорупції.

Вище зазначені діагностичні завдання можуть бути вирішені за використанням наступних інструментів:

- аналіз функціонування публічних інституцій;
- вивчення економічних та кримінальних статистичних даних;
- ознайомлення з конкретними кримінальними справами;
- аналіз законодавства;
- аналіз преси;
- соціологічні методи.

Одним з найважливіших питань у боротьбі із корупцією є з'ясування її правової основи.

Як показує аналіз практики, законодавча база для боротьби з корупцією значно відстає від потреб реальної діяльності. Законодавча база містить нечіткі формулювання, неповне врахування загальних положень та низки важливих питань. Все це призводить до ігнорування та неповного використання практичними працівниками наявних правових і тактичних можливостей, що, в свою чергу, призводить до серйозних прорахунків на практиці та негативно впливає на результати боротьби зі злочинністю.

Слід пригадати, що корупція виникла не з набуттям Україною незалежності, але на її поширення, безумовно, вплинула така чинник, як становлення суспільства, заснованого на економічних принципах, відсутність регулювання практично всіх сфер життєдіяльності та бідність громадян країни. Все це посприяло переділу влади і власності, вкоріненню корупції в усіх без виключення сферах.

Корупція існувала і в радянських республіках, із моменту їх створення. Інформація про це замовчувалася. Однак певні заходи всеж таки вживалися. Наприклад, 26 квітня 1919 року Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила декрет про хабарі та незаконні побори, згідно з яким посадовці, які брали хабарі, підлягали позбавленню волі на строк не менше п'яти років, штрафу в трикратному розмірі суми хабаря та позбавленню права обіймати відповідальні посади в державних та громадських установах не менше 10 років.

Слід зазначити, що навіть замах на дачу хабаря вважався повноцінним злочином. Таким чином, кримінальна складова корупції "хабарництво" підлягала суворим санкціям.

Існування корупції в Україні було визнано з моменту здобуття незалежності. Було прийнято низку законів, спрямованих на боротьбу з корупцією, створено організаційні структури та вжито низку практичних заходів.

Наприклад, 26 листопада 1993 року Наказом Президента України № 561/93 було створено Координаційну комісію для боротьби з корупцією та організованою злочинністю <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561/93#Text> (ліквідована Наказом Президента України № 208/2005 від 8.02.2005р.).

З метою наукового забезпечення боротьби з цим явищем створено Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю.

Його головними завданнями були забезпечення реалізації єдиної стратегії держави у боротьбі з корупцією; спрямування роботи відповідних служб, що працюють в цьому напрямку та ін.

З метою зростання ефективності боротьби з корупційними злочинами у квітні 1997 року Нказом Президента України № 319/97 була затверджена Національна програма з боротьби з корупцією <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/97#Text>.

Нажаль, заходи, які передбачено Програмою, не були виконані, тому розміри корупції не знизились. Навпаки, корупція ще стримкіше розповсюджувалась практично во всіх сферах та визначалась одним з головніших чинників, які створюють фактичну погрозу безпеці держави та розвитку демократії в Україні. Це було відображено у положенні «Концепція боротьби з корупцією на 1998–2005 роки» від 24.04.1998р. № 367/98. Цей документ було визнано на рівні держави. В ньому було розкрито такі поняття як «корупція», «корупція як соціальне явище», окреслені напрямки запобігання на умови, які створюють корупцію, ряд заходів політичного, економічного, соціального, психологічного характеру для попередження та неприпустимості корупційних злочинів. Вказано на необхідність активізації діяльності служб з протидії корупції.

Слід відзначити, що далі було вжито чимало заходів організаційного та правового характеру, але ефект від них був малозначним.

11.06.2009р. ВРУ ухвалила Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text>. Його мета – гармонізація законодавства України з світловими стандартами з боротьби з корупцією. Він мав чинність 18.07.2009р., вступ в силу було заплановано на 1.01.2010р. Але цей термін постійно відкладався. Причина цього відсутність можливості практично реалізувати деякі статті, положення. Це пояснювалось тим, що необхідно спочатку внести зміни та доповнення до таких законодавчих актів, як Закон України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», Закон України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції». Було повернено до дії Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» https://minjust.gov.ua/m/str_36096.

Натступне вдосконалення антикорупційного законодавства в Україні пов'язано з прийняттям 7.04.2011р. ВР України Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Він вступив в силу 1.07.2011р., дуже сильно розширив межі діяльності відносно запобігання корупційних злочинів. В ньому конкретно вказані субєкти, що відповідають за випадки корупції, означена відповідальність (дисциплінарна, кримінальна, цивільно-правова, адміністративна). Спір продовжувався довгий час. Необхідно було визначити питання процедури, які потрібно здійснювати при перевірці, відповідальних осіб з боку держави, місцевих органів, методи перевірки, конкретизувати діяння згідно з Кримінальним Кодексом України та ін..

В документі було зазначено, що таке явище як корупція, в Україні має всі ознаки системи, що негативно впливає на суспільство в цілому, глибоко пускаючи коріння в повсякденне життя. Є основним, швидким, максимально дієвим протиправним засобом вирішення проблем, отримання результатів.

В Україні зареєструвались Антикорупційне бюро в Україні; Всеукраїнська громадська організація Антикорупційний комітет; Центр протидії корупції та ін.

Їх мета - зміна відношення суспільства до корупційних вчинків; інформаційна підтримка, спрямування дій і установ, які пов'язані з боротьбою з корупційними вчинками; співробота з державними владними органами, місцевим самоврядуванням та ін.; підготовка і публікація аналітики, яка висвітлює корумпованість державної влади; реалізація заходів для громадськості України; конференції, «круглі столи», що присвячені недопущенню корупції.

Значні дослідження з теорії юридичних засад попередження корупційних вчинків надали можливість на підставі наукових розробок, пропозицій розглянути окремі найактуальніші питання щодо цієї проблеми.

Але значно ефективні події з цього приводу відбулись в Україні за останні часи.

ВР України у вересні 2014 р. затвердила Закон України «Про очищення влади», вступивший в силу з 16.10.2014р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>, який окреслює правову та організаційну засаду здійснення перевірок держслужбовців і осіб, що прирівнюються до держслужбовців, посадовці місцевих органів самоврядування, здійснено затвердження конкретного механізму очищення державної влади (люстрації).

Органом, якій має повноваження для здійснення такого роду перевірок, призначено Мінюст України. Для здійснення перевірок з боку громадськості за люстраційними процесами, виконання Закона України «Про очищення влади» створено громадську службу за питаннями люстрації, що є необхідним з точки зору необхідності забезпечити свободи громадян країни та конституційні права. Передбачено створення подібних представництв в регіонах.

Для впровадження даного Закону КМУ від 16.10.2014р. затвердив Постанову «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади» за номером 563 і розпорядження «Про затвердження плану проведення перевірок відповідно до Закону України «Про очищення влади» за номером 1025р.

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> окреслені юридичні засади, пов'язані з організацією та діяльністю НАБУ.

Для отримання інформації по заявам та повідомленням, і анонімних теж, про правопорушення корупційного характеру в НАБУ створено спеціальну телефонну лінію та забезпечені можливості надання відповідної інформації через з допомогою офіційних веб-сайтів НАБУ, електронними засобами зв'язку.

Окрім законодавчих актів, що прийняті ВР України, правове регулювання неприпустимості корупційних злочинів реалізується наказами Президента України, інструкціями, вказівками КМУ, галузевими і спеціальними нормативними і правовими документами.

Найголовнішими задачами Національної ради на сьогодні можна вважати:

підготовку і надання Президенту України пропозицій, які пов'язані з визначенням, актуалізацією і вдосконаленням стратегічної діяльності з попередження корупції;

системний аналіз реального становища, яке пов'язано з запобіганням та протидією корупційним злочинам в країні, ефективного впровадження стратегій антикорупційних дій, дій, що застосовуються при запобіганні та протидії корупційним схемам;

розробку, опрацювання та представлення Президенту України результатів дослідження відносно покращення кординування і взаємодій між учасниками, що здійснюють заходи по запобіганню, протидії корупційним злочинам;

оцінювання якості, допомога у впровадженні вказівок GRECO, ОЕСР, та інших компетентних міжнародних організацій в питання неприпустимості корупції, протидії їй та її наслідкам, визначення ефективності співробітництва України з розвинутими країнами у даному аспекті;

сприяння методично-науковому забезпеченню з питань запобігання і протидії подібним злочинам.

Найскоріше впровадження і проведення вищевказаних правово-організаційних заходів комплексно, якісна реалізація їх усіма без виключення громадянами, обов'язково буде сприяти посиленню запобіганню, протидії корупційним злочинам в країні, але деякі з них вже показали свою недосконалість. Є такі, що можна тлумачити по-різному і також використовувати, багатьох потрібно додатково регулювати та розкривати, давати пояснення.

Стратегія антикорупції вказує пріоритетні напрямки політики держави в сфері антикорупції, їх використання дає можливість для створення основи для подальшого реформування, усунення причин корупції, її можливості. Але варто відзначити фрагментарну та недосконалу систему України з боротьби з корупцією. Дуже слабо розвинута антикорупційна інфраструктурв, невдосконала нормативно-правова база [15].

Взагалі впровадження антикорупційних законодавчих документів є значною базою для формування системи, яка сприяє запобіганню та протидії скоєнню корупційних злочинів.

Реалізація напрямків вказаної програми дає можливість реалізувати необхідні дії для здійснення антикорупційних реформ. Ось деякі з них.

1. Забезпечення формування політики держави щодо боротьби з корупцією і її реалізація на підставі аналітичних досліджень даних про корумпованих посадовців, випадки корупції, фактори, що є обумовлюючими впровадження ефективного моніторингу і координації впровадження політики проти корупції незалежними спеціалізованими органами з участю громадськості.

2. Зменшення впливів корупціогенного ризику на роботу органів законодавчих служб, посилення громадського контролю з питань діяльності.

3. Створення ефективних механізмів недопущення корупційних дій, конфліктів між зацікавленими сторонами, порушення етики, забезпечення контролю з дотримання стандартів доброчесності уповноваженими особами, які виконують державні функції держави або є представниками органів місцевого самоврядування.

4. Посилення ефективності діяльності судової служби у переслідуванні осіб, що здійснили корупційні правопорушення, забезпечення ефективної роботи НАБУ.

5. Сприяння ліквідації передумов корупції при здійсненні бізнесу, формування негативного відношення бізнес-структур до корупції.

6. Розширення можливостей для користання суспільно важливою інформацією.

7. Формування серед громадян ідей неприпустимості корупційних вчинків, підвищення рівня довіри громадян до владних структур.

На підставі всього можна зробити висновки про те, що юридичною підставою недопущення корупційних злочинів повинна бути система Законів, інструкцій, розпоряджень, методичних матеріалів, що визначають правову, суспільну потребу здійснення низки заходів, які передбачені законодавством,

Питання для самоконтролю та дискусії

1. Відносини якого характеру стають предметом корупції?
2. Назвіть суб'єктів, які відносяться до правопорушень.
3. Назвіть особливості правопорушень, які пов'язані з корупцією. Чим вони відрізняються від інших злочинів?
4. Що собою уявляє система попередження та спротиву корупції в Україні.
5. Яка природа корупції?
6. Вкажіть основні принципи класифікації корупції.
7. Поясніть важливість та необхідність боротьби з таким явищем, як корупція.
8. Що уявляє собою система заходів проти корупції?
9. Яка роль держави в боротьбі з корупцією в Україні?
10. Опишіть державну антикорупційну політику: її основні завдання, які є ключовими для протидії такому явцю як корупція.
11. Поняття антикорупційних заходів. Надайте їх загальну характеристику.
12. Розкрийте принцип прозорості як головного пріоритету політики, яка спрямована на подолання корупції в Україні.
13. Визначте основні ступені антикорупційної політики держави, що повинні забезпечити зниження корупції в Україні

Практичні завдання

1. Наведіть статистичні показники сучасного стану та тенденцій корупції в Україні.
2. На підставі статистичних даних проаналізуйте криміногенні фактори корупції в Україні.
3. Охарактеризуйте негативний вплив корупції на діяльність юридичних осіб.

4. Визначте суб'єктів державної антикорупційної політики. Розкрийте їх компетенцію згідно діючих нормативних актів.
5. Охарактеризуйте об'єкт та основний зміст державної антикорупційної політики.
6. Охарактеризуйте нормативні акти України, що визначають зміст державної антикорупційної політики.
7. Охарактеризуйте джерела інформації про стан корупції в Україні.
8. Охарактеризуйте джерела інформації про нормативні акти, регулюють заходи антикорупційного комплаєнсу в Україні.
9. Проаналізуйте антикорупційної програми обраної організації (підприємства) з відкритих джерел та надайте рекомендації щодо удосконалення його антикорупційної політики.

!	Тест
----------	-------------

1. Список органів, які мають уповноваження сфері боротьби з корупцією?
  - а) органи Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції;
  - б) Національне агентство з питань запобігання корупції;
  - в) органи прокуратури, Національне антикорупційне бюро України;
  - г) органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції;
2. Визначте положення Національного агентства з питань запобігання корупції
  - а) служба надання відповідних консультацій, порад відносно недопущення, встановлення фактів корупційного злочину, а також попередження в майбутньому;
  - б) служба з окремими повноваженнями, яка сприяє забезпеченню, формуванню, реалізації державної антикорупційної політики;
  - в) служба, яка сприяє протидії злочина, пов'язаним з корупцією, впроваджує заходи з протидії корупції;
  - г) державна служба для забезпечення та реалізації державної політик з питань боротьби з корупцією.
3. Хто не належить до осіб, що обираються, відповідно до Закону України "Про боротьбу з корупцією"?
  - а) голови сільських, селищних, міських Рад;
  - б) члени КМУ;
  - в) Президент України;
  - г) народні депутати України.
4. Хто має можливість достроково припинити повноваження Голови Національного агентства з питань запобігання корупції
  - а) Кабінет Міністрів України;
  - б) Президент України;
  - в) Верховна Рада України;
  - г) вірна відповідь відсутня.
5. Які приведені суб'єкти мають відношення до визначення основних засад поняття «антикорупційна політика держави»?
  - а) Президент України;
  - б) РНБО України;
  - в) КМУ;
  - г) Верховна Рад України;
  - д) вірна відповідь відсутня

6. Для якої з перелічених груп державних органів законом не передбачено обов'язкову наявність програми з антикорупції?

- а) центральних органів виконавчої влади;
- б) районних держадміністрацій;
- в) обласні державні адміністрації;
- г) немає вірної відомості.

7. Які напрямки діяльності не мають заборону на заняття діяльністю, за що отримується заробітна плата?

- а) спортивні судді;
- б) діяльність адвокатів;
- в) діяльність аудиторів;
- г) професійна оціночна діяльність.

8. Яке з вказаних обмежень не діє для осіб, які припинили діяльності, що пов'язана з державною функцією або місцевого самоврядування?

- а) розголошувати інформацію, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом;
- б) представляти протягом року з дня припинення відповідної діяльності інтереси будь-якої особи у справах, в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності;

- в) вірна відповідь відсутня;
- г) всі відповіді вірні

9. Якій термін дії, передбачений законом обмеження після припинення діяльності, яка пов'язана з виконанням державних функцій або функцій місцевого самоврядування?

- а) протягом двох років, крім безстрокового обмеження щодо розголошення або використання в інший спосіб у своїх інтересах інформації, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень;

- б) протягом шести місяців, крім безстрокового обмеження представляти інтереси будь-якої особи у справах, в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення відповідної діяльності;

- в) вірна відповідь відсутня;
- г) всі відповіді вірні.

Джерела для опрацювання

1. Указ Президента України 23.11.2011 № 1063/2011 «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>
2. Закон України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року № 2465-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>
3. Закон України 19 вересня 1991 року № 1576-XII «Про господарські товариства» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>
4. Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
5. Закон України 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

Тема 4. Ризик та економічна безпека бізнесу

Поняття та їх визначення

Загроза - негативний вплив факторів на діяльність підприємства як внутрішніх, так і зовнішніх.

Ризик – це вірогідне відхилення від можливих як позитивне, так і в негативне.

Несистематичний (власний) ризик – це частина загального ризику, що залежить виключно від стану підприємства.

Основні теоретичні положення

Теперішнє становище як світової, та і української економіки можна охарактеризувати як невизначене. Відсутня можливість робити будь-яке прогнозування відносно економічного стану підприємств, установ, організацій.

При аналізі всіх критеріїв забезпеченості економічною безпекою підприємства потрібно урахувати впливи як внутрішнього, так і зовнішнього отчення. Будь-яка подія завжди невизначена в більшій або меншій мірі. Тому керівництво кожного підприємства вимушено урахувати втручання та його результати не тільки позитивні, але й негативні, що властиві кожному напрямку діяльності та економічним умовам [5].

Згідно з цим визначенням, загрози є невід'ємною частиною ризику, і тому нижче ми зосередимося саме на ризику.

"Ризик" означає прийняття рішення з невідомим результатом.

У сучасній економіці існують наступні загальнорозповсюджені визначення цього терміну: невизначеність, втрати, небезпека, що є результатом рішення, способу дій в невизначеній ситуації;

ймовірність того, що результати будуть відхилитися в позитивну/негативну сторону від очікувань;

Ризик має специфічне визначення. Ризик – це небезпека/можливість невдачі. Цей підхід спрямований на розгляд ризику тільки в конкретній сфері бізнес-діяльності, наприклад, лише у фінансах, лише у споживчому кредитуванні, лише у банківській справі.

Однак важливо запам'ятати, що в будь-якій ситуації ризику є три варіанти розвитку подій:

Позитивний

Нейтральна.

Негативний.

Ризик може характеризуватись наступним чином:

- виникає тільки тоді, коли потрібно приймати рішення, оскільки рішення приймаються в умовах невизначеності;

- виникає тільки по відношенню до майбутнього;

- для будь-якої компанії та учасників проекту ризику відрізняються якісно та кількісно.

Загальні ризики можна розділити на ринкові (систематичні ризики) та внутрішні (несистематичні ризики).

Ризиком ринку (систематичним ризиом) вважають частину загального ринку, яка знаходиться в залежності від чинників, що впливають на весь ринок, серед яких слід відзначити зміну ВВП, швидкий промисловий та інноваційний під'ом, зміну рівня інфляції, відсоткові ставки, політична ситуація, конкуренти та учасник ринкових відносин.

Є багато точок зору відносно систематизації ризиків:

1) можливість недопущення: відсутня можливість недопущення; наявність можливості недопущення;

2) імовірність здійснення: пов'язані з помилкою, імовірнісні, малоїмовірнісні, приховані;

3) спосіб впливання на існування ризику: недопущення ризиків, аномалія ризиків, попередження ризиків, обмежування ризиків, передавання ризиків, страхові дії щодо зменшення ризиків, зменшення обсягу ризиків, венчурні підприємства, відтягування ризиків, страхування ризиків, трансформація ризиків.

4) причини появи: зовні підприємства, внутрі підприємства;

5) місце появи: на ринку, власно на підприємстві;

6) наслідки: можливий, критична ситуація, катастрофічна ситуація;

7) час появи: ретроспективний ризик, поточний ризики, перспективний ризик;

8) можливі збитки: ризики, які несуть прямі збитки, ризик втрачених вигід, ризик змін вигід;

9) можливість прогноз: які можливо передбачити, які неможливо передбачити;

10) об'єкти уваги: фінансові, майнові, іміджеві, інформаційні, особисті, пов'язані з виробничим процесом.

Варто приділити увагу способам впливання на ризики. Їх можна поділити наступним чином:

група з недопущення ризиків;

група з передачі ризиків;

група з локалізації ризиків;

група зменшення ступенів ризиків.

Недопущення ризиків має наступне:

1) відвертання ризиків реальне, коли бізнес ліквідується зовсім. Обираючи це, варто дати оцінку можливих витрат при здійсненні загроз та закритті підприємства, фірми;

2) відхід від ризиків при створенні системи «запас, резерв» фірми. Це здійснюється з матеріальних та грошових ресурсів фірми для подальшого використання при появі кризи;

3) недопущення ризиків. Здійснення постійного моніторингу оточення фірми як зовні, так і стану внутрі. Це дає можливість збору, аналізу поточних даних, порівняння, визначаються можливі зміни в наступних періодах.

Передачі ризиків. Відноситься до найрозповсюджених методів впливання на ризики. І одночас слід знати про неможливість постійного використання цих методів. Їх застосування не є можливим у випадках випуску підприємствами нових видів продукції, використання новітніх технологічної наробок. Ці випадки не розглядаються страховими компаніями. Якщо ризик не застраховано слід звернути увагу інші методи впливання на ризики [6].

Передання ризиків - це:

1) передача ризиків шляхом притягування інших юридичних осіб в якості гарантів угоди. Їми висупатиме фірми, банківські установи, інвестори, які беруть на себе ризики за здійсненою угодою;

2) попередження втрат очікуваного прибутку, відсутність передбачуваного доходу, надходження передбачуваних доходів, страхування, яке пов'язане з інвестиційними процесами, зміни курсів валют, передача ризиків страховій компанії.

Обмеження ризиків. Цей метод застосовується виключно у випадку, якщо можлива конкретизація джерел ризиків. Після визначення найнебезпечніших етапів/ділянок на підприємстві з'являється можливість контролю ризику, зниження, а краще уникнення зовсім наслідків впливання. При цьому слід використовувати:

3) заснування венчурного підприємства/спеціального структурного підрозділу (інноваційна розробка). На підприємстві визначаються межі найбільше ризикованих частин проектів, контролювання і необхідна допомога якому робиться «материнською» компанією;

4) обмежування, що визначається встановленням лімітів (граничної суми витрати, продажі, кредитів, наприклад).

Класифікація ризиків

В даний час існує досить велика класифікація ризиків.

Як правило, ризик поділяють на дві великі категорії за типом можливого події:

- чисті ризики - натякають на можливість отримання заперечення- ного або нульового ефекту від дій;

- спекулятивні ризики - припускають можливість отримання як негативного, так і позитивного ефект.

- комерційні ризики - укладаються в небезпеки отримання негативного ефекту від економічної діяльності.

Кожна із зазначених категорій ризику у свою чергу діляться підрозділяється на кілька типів.

Чисті ризики.

Торгові ризики.

Даний вид ризиків пов'язаний з процесами реалізації товарів, бот, послуг, та їх транспортування. Як правило, транспортні ризики виникають через зменшення обсягів продажу, яке може з'явитися наслідком:

- зниження попиту на товар;
- появою товарів-субститутів;
- введенням штучних обмежень на реалізацію;
- недотриманням графіка платежів;
- псування товару в процесі доставки;
- втрати товару при транспортування або зберігання;
- зростання собівартості через необхідність оплати штрафних санкцій (штрафів, пені, неустойок.

Виробничі ризики

Як правило, дана категорія ризику пов'язана безпосередньо з процесом виробництва продукції, робіт та послуг. Сюди також відносять ті ризики, які пов'язані із здійсненням практично всіх типів виробничої діяльності, при здійсненні якої оцінюються процеси використання вихідних матеріалів, сировини, трудових та фінансових ресурсів.

Аналізуючи причини виробничих ризиків, прийнято виділяти наступні:

- зменшення рівня продуктивності праці, незадоволенність потреби у сировині, матеріалах, що може призвести до падіння обсягів та темпів виробництва;
- негативна зміна цін на вироблені товари або їх групи, пов'язане з незадовільним якістю ринкової кон'юнктури (демпінг, зниження рівня попиту і тощо);
- перевитрата матеріалів, сировини, енергії з огляду зміни постачальника (зростання транспортувальних, складських та інших логістичних витрат), нормативів накладних витрат, що призводить до збільшення матеріальних витрат і, як наслідок, собівартості товарів;
- збільшення витрат за оплату праці, яке викликане незапланованим збільшенням числа працівників, або зростанням оплати праці;
- збільшення податкового навантаження організації з огляду негативної зміни податкового законодавства;
- порушення графіків постачання матеріалів, комплектуючих, енергії та ін.;
- негативний вплив загальноекономічної ситуації, наприклад, з огляду кризовий обстановки;
- нестача власних оборотних коштів;
- неоптимальний стан основних виробничих фондів (значний фізичний і моральний знос, неповна завантаження виробничих потужностей та ін.).

Прийнято поділяти виробничі ризики на кілька категорій:

- технічні ризики або ризики, пов'язані з науково-дослідними та дослідно-конструкторськими роботами (НДДКР) – дана категорія пов'язана з наявністю ймовірності отримання результату, якій відрізняється від запланованого, або неотримання результату зовсім. Слід відзначити, що це відхилення може носити як позитивний, так негативний характер. Основними факторами в даному випадку можуть бути: відносно тривалий період проведення робіт; їхній креативний характер; необхідність обліку кількох етапів проведення; потреба в нестандартних ресурсах, або нетипові норми їх використання; нестача фінансування; спочатку невірний напрямок проведення робіт; брак досвіду подібних ситуацій; недотримання графіка робіт; складність комерціалізації результатів НДДКР; відторгнення нововведень суспільством (опір їх масовому впровадженню); наявність конкуруючих структур, які викликають ускладнення в сфері інтелектуальної власності. Найчастіше основними заходами по зниження негативного прояву даного типу ризиків є підвищення рівня інформованості робітників, які залучаються до НДДКР, або залучення консультантів з «вузьких» питань;

- виробничі ризики - включають у себе кілька складових: ризики, пов'язані з розробкою стратегії; окремі види схем, пов'язані з постачанням усіх типів ресурсів; недотримання графіків проведення робіт; внутрішні ризики, пов'язані з комунікаціями між підрозділами;

- комерційні ризики іноді виділяються як самостійний тип ризиків - необхідність комплексного розгляду виробничих і комерційних ризиків обумовлена орієнтуванням виробничих завдань на можливості реалізації продукції підприємства. Але все частіше зарубіжні промислові компанії відокремлюють із своєї структури підрозділи з логістики для виконання посередницьких функцій або взаємодіють із незалежними посередниками. Отже, для таких спеціалізованих посередницьких фірм виробничі ризики існують окремо від реалізаційних і є лише одним із джерел їх виникнення, тому доцільно їх окремого розгляду.

Майнові ризики.

Майновий ризик становить собою ймовірність втрати підприємством частини свого майна, його псування і недоотримання доходів в процесі здійснення виробничої і фінансової діяльності.

Групу таких ризиків можна поділити на наступні підвиди:

- ризик втрати майна в результаті стихійних лих (пожарів, повеней, землетрусів, ураганів і т. п.);
- ризик втрати майна внаслідок дій зловмисників (розкрадання, диверсії);
- ризик втрати майна в результаті аварійних ситуацій на виробництві;
- ризик втрати або псування майна під час транспортування;
- ризик відчуження майна внаслідок дії місцевих органів влади або інших власників.

Крім того, для конкретної виробничої фірми можливий ризик втрати будь-якого окремого виду майна.

Зменшити рівень перелічених ризиків можна за допомогою зберігання окремих видів майна, а також за допомогою встановлення на підприємстві жорсткої майнової відповідальності матеріально відповідальних осіб, забезпечення організації охорони територій фірми, розробки і впровадження організаційно-технічних, економічних і інших заходів щодо попередження ризиків або їх мінімізації:

1) ризик, пов'язаний із втратою майна внаслідок стихійних лих. Такий ризик може статися внаслідок пожежі, удару блискавки, повені, селі, землетрусу, бурі, злива або град;

2) ризик, пов'язаний із втратою майна внаслідок дій зловмисників;

3) ризик втрати майна в результаті дій зловмисників може виявлятися в формах розкрадань і диверсій;

4) ризик втрати майна в результаті дій зловмисників може проявлятися також у формі диверсії. Законодавство передбачає диверсію як небезпечний державний злочин. Так, знищення державної чи іншої власності, руйнування промислових підприємств, будівництв, не тільки здатні заподіяти колосальні збитки економіці, послабити військову міць країни, але і викликати паніку серед населення, створити атмосферу невпевненості і пригніченості;

5) ризик втрати або пошкодження майна через аварійні ситуації на виробництві. Такий ризик обумовлений недоліками в організації роботи підприємства, установи, організації. Основними

причинами його виникнення виступають помилки у плануванні та проектуванні, недоліки в координації робіт, слабке регулювання діяльності підприємства, неправильна стратегія постачання, а також помилки в підборі і розміщенні кадрів. До потенційних робітників повинні пред'являтися професійні вимоги в залежності від специфічних особливостей виконуваної роботи на відповідній посаді, рівня її складності і спеціальної підготовки, необхідного виробничого досвіду. Аварій - ця ситуація може виникнути і в результаті вибуху, при якому виникають ударна і вибухова хвилі, пожежі. Для зниження ризику і зменшення втрат внаслідок аварійної ситуації на виробництві необхідно застрахувати майно, що належить підприємству;

б) ризик втрати чи псування майна під час транспортування. Роль транспорту полягає в наданні специфічних послуг, спрямованих на переміщення товару чи людини у просторі. Транспортна діяльність не супроводжується створенням нових речей. Її цінність - економічному ефект, який створюється в результаті переміщення вантажу, пасажирів та багажу у узгоджене місце. Відносини з перевезення виникають за наявності потреби в територіальному переміщенні об'єктів або людей з допомогою транспортних засобів. Зазвичай в них приймають участь два суб'єкта: транспортна організація і особа, яка зацікавлена у транспортуванні;

7) ризик, пов'язаний з відчуженням майна в результаті дій органів влади і інших власників.

Політичний ризик

Політичний ризик - це можливість виникнення збитків або скорочення розмірів прибутку, які є наслідком державної політики.

Таким чином, політичний ризик пов'язаний з можливими змінами в курсі уряду, змінами в пріоритетних напрямках його діяльності. Облік цього виду ризику особливо важливий у країнах з неусталеним законодавством, відсутністю традицій та культури підприємництва [14].

Політичний ризик неминуче властивий підприємницької діяльності, від нього не можна піти, можна лише правильно оцінити і врахувати. Спроби врахувати політичний ризик, що викликається діями окремих державних діячів або урядів, здійснювались ще в XIX ст. Наприклад, відомий банкір Ротшильд так організував систему інформації про політичні події, що отримувал повідомлення про них на кілька днів раніше, чим держава.

Поняття «політичний ризик» з'явилося в лексиконі американських корпорацій у 1959 р. після приходу до влади на Кубі Ф. Кастро. Одна з перших робіт з цієї проблеми – книга Ф. Рута «Бізнес США за кордоном та політичний ризик», де було проаналізовано політичний ризик, якому піддається діяльність американських компаній в інших країнах.

Про важливість урахування впливу політичного ризику на результати діяльності підприємств свідчить те, що для аналізу і оцінки політичного ризику створено світова мережа спеціалізованих аналітичних центрів як комерційного, так і некомерційного характеру.

У розвинених країнах налічується навколо 500 подібних центрів, більшість яких перебуває у США. Найбільш відомими некомерційними центрами, що вивчають політичний ризик в основному в теоретичному плані, є Центр стратегічних і міжнародних досліджень в Джорджтаунському Університеті, Досліджуваний центр міжнародних змін при Колумбійському університеті (Нью Йорк).

Політичні ризики можна, можливо розділити на чотири групи:

1) ризик націоналізації та експропріації без адекватної компенсації;

2) ризик трансферту, пов'язаний із можливими обмеженнями на конвертування будь-якої валюти;

3) ризик розриву контракту через дії влади країни, в котрій знаходиться компанія-контрагент;

4) ризик військових дій та цивільних заворушень, в результаті яких підприємства можуть понести великі збитки і навіть збанкрутувати.

Ризик націоналізації на практиці тлумачиться підприємцями дуже широко - від експропріації до примусового викупу влади майна компанії або просто обмеження доступу інвесторів до управління активами. При визначенні ризику націоналізації складність є в тому, що в будь-якій країні влада ніколи

не рекламує можливість експропріації або націоналізації. Як наслідок, в жодному документі юридично точно не визначається, чим, наприклад, відрізняється націоналізація від конфіскації.

Ризик трансферу, пов'язаний з переведенням місцевої валюти в іноземну. Прикладом може бути ситуація, коли підприємство працює рентабельно, отримуючи прибуток у національній валюті, але не може перевести його в валюту інвестора, щоб розрахуватися за кредит.

Ризик розриву контракту передбачає ситуації, коли не допоможуть ні передбачені в договорі штрафні санкції, ні арбітраж. Договір розривається з незалежних від партнера причин, наприклад, в зв'язку з зміною національного законодавства.

Політичний ризик умовно можна також поділити на державний, регіональний, міжнародний.

Під державним політичним ризиком слід розуміти нестабільність внутрішньополітичної ситуації в країні, здійснення впливу на результати діяльності підприємства, у зв'язку з чим зростає ризик погіршення фінансового стану підприємства, аж до банкрутства. Особливо це відбивається на підприємствах різних форм малого бізнесу.

Під регіональним політичним ризиком розуміється нестабільність політичної ситуації в певному регіоні, яка впливає на результати діяльності підприємств; наприклад, це може бути ймовірність втрат через військових дій в данному регіоні, а також втручання у підприємницьку діяльність регіональних органів управління.

Облік міжнародного політичного ризику важливий для підприємств, які мають вихід на міжнародний ринок або зарубіжних партнерів по бізнесу.

Оскільки на політичні ризики підприємець не може впливати, так як їх виникнення не залежить від результатів його діяльності, політичний ризик слід відносити до групи зовнішніх або об'єктивних ризиків.

Екологічні ризики.

Екологічний ризик - виражає ймовірність екологічного лиха, катастрофи, порушення подальшого нормального функціонування та існування екологічних систем та об'єктів в результаті антропогенного втручання в природне середовище або стихійного лиха.

Таблиця 6

Джерела і фактори екологічного ризику

Джерело екологічного ризику	Найбільш поширені фактори екологічного ризику
Антропогенне втручання в природне середовище	Руйнування природних ландшафтів при видобутку корисних копалин, будівництво промислових об'єктів, прокладання доріг і ін. Освіта штучних водойм, осушення боліт, винищення лісових масивів і ін.
Негативний вплив на навколишнє природне середовище	Забруднення водойм і атмосферного повітря шкідливими речовинами, зміна забруднення ґрунту, в тому числі відходами виробництва, енергетичне забруднення біосфери

Масштаби екологічного ризику можна оцінювати відсотковим співвідношенням площі кризових або катастрофічних територій та загальної площі аналізованого біогеоценозу. Джерела та фактори екологічного ризику, що пов'язані з розвитком промисловості, наведено в таблиці 6.

Прийнятий ризик містить у собі технічні, екологічні, політичні і соціальні аспекти і представляє собою компроміс між прийнятим рівнем екологічної безпеки та економічними можливостями його досягнення.

Технічний ризик - комплексний показник надійності техносфери. Він висловлює ймовірність аварії або катастрофи при експлуатації машин, механізмів, реалізації технологічних виробничих процесів, будівництві і експлуатації будівель і будівництва. Джерела та фактори технічного ризику наведені в таблиці 7.

Зниження даного типу ризику та небезпеки засноване на принципах «екорозвитку»:

- збереження і відновлення природних екосистем і біорізноманіття;

- охорона здоров'я і генофонду людської популяції;
- подолання споживчого відносини до природі і екологічною безграмотності при задоволенні природних потреб людину;
- планування і розвиток виробництва в відповідно зі здатністю природних екосистем до самовідновлення;
- пріоритетність глобальних вимог екологічного імператива по відношенню до регіональних потреб природокористування ня;
- заміна використання невідновних природних ресурсів на відновлювані;
- рекультивация земель, відновлення біологічних ресурсів;
- еколого-економічна збалансованість розвитку;
- економічне стимулювання екологічно чистих технологій і обладнання;
- попередження кризових екологічних ситуацій.

Таблиця 7

Джерела і фактори технічного ризику

Джерело технічного ризику	Найбільш поширені фактори технічного ризику
Низький рівень науково-дослідних робіт	Помилковий вибір напрямків розвитку техніки та технологій за критеріями екологічної безпеки
Низький рівень дослідно-конструкторських робіт	Вибір потенційно небезпечних конструктивних схем і принципів дії технічних систем. Помилки в визначенні експлуатаційних навантажень. Неправильний вибір конструкційних матеріалів. Недостатній запас міцності і ін.
Досвідчене виробництво нової техніки	Неякісна доведення документації, конструкцій, технологій за критеріями екологічної безпеки
Серійний випуск	Відхилення від заданого складу і властивостей конструкційних матеріалів. Недостатня точність конструктивних заходів. Порушення режимів термічною і хімікотермічною обробки деталей. Порушення регламенту складання і монтажу будівель, конструкцій, машин і ін.
Порушення правил безпечної експлуатації технічних систем	Використання будівель, техніки не за призначенням. Порушення паспортних (проектних) режимів експлуатації. Несвоєчасні профілактичні огляди і ремонти. Порушення правил зберігання і транспортування матеріалів, машин та ін.
Помилки персоналу	Порушення технологічної дисципліни, слабке знання технології. Слабкі навички дії у складних ситуаціях. Невміння оцінити інформацію про стані технологічного процесу Відсутність самообладання в критичних ситуаціях

Спекулятивні ризики.

Спекулятивні ризики виникають у процесі взаємовідносин організації з фінансовими інститутами, тому їх ще називають фінансовими ризиками.

Фінансові ризики поділяються на дві великі групи:

- ризики, пов'язані з купівельної здатністю грошей;
- ризики інвестиційні, пов'язані з вкладенням капіталу.

Фінансові ризики, пов'язані з купівельної здатністю грошей.

До ризикам, пов'язаним з купівельної здатністю грошей, відносяться інфляційні та дефляційні ризики, ризики ліквідності, валюті ризики.

Інфляційний ризик - це ризик того, що при зростає інфляції отримувані грошові доходи знецінюються з погляду реальної купівельної спроможності швидше, ніж вони ростуть за номіналом. У таких умовах організація несе реальні втрати.

Дефляційний ризик - проявляється в тому, що при зростає дефляції відбувається падіння рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва і зниження доходів.

Ризики ліквідності - це ризики, пов'язані з можливістю втрат при реалізації товарів через зміни оцінки їх якості і вартості.

Валютні ризики представляють собою небезпеку втрат в результаті зміни курсу валют, яке може статися в період між заключенням договору і фактичним виробництвом, розрахунків по ньому під час проведення зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій.

Розрізняють валютні ризики для імпортера та експортера. Валютні ризики для експортера пов'язані з падінням іноземного курсу валюти з моменту отримання або підтвердження замовлення до отримання платежу і під час переговорів.

Валютні ризики для імпортера пов'язані з підвищенням курсу валюти у відрізок часу між датою підтвердження замовлення та днем платежу.

Валютні ризики включають в себе три різновиди:

- економічний ризик;
- ризик переводу;
- ризик угод.

Економічний ризик для організації полягає в тому, що цінність його активів і пасивів може змінюватися в велику або меншу бік через майбутніх змін валютного курсу.

Ризик перекладу має бухгалтерську природу і пов'язаний з різницею в обліку активів і пасивів організації в іноземній валюті.

Ризик угод - це ймовірність готівкових валютних збитків по бізнес-операціях в іноземній валюті. Ризик угод, таким чином, розглядає вплив зміни валютного курсу на майбутній потік платежів і на майбутню прибутковість організації в загалом.

Інвестиційні ризики.

Інвестиційні ризики супроводжують організації при вкладанні ними коштів в ті або інші проекти і включають в себе наступні підвиди ризиків: ризик втраченою вигоди, ризик зниження прибутковості, ризик прямих фінансових втрат, капітальний, тимчасовий. Ризик втраченою вигоди - це ризик настання непрямої фінансової шкоди в вигляді неотримання прибутку в результаті нездійснення будь-якої події.

Ризики зниження прибутковості включає такі різновиди ризиків: відсоткові ризики і кредитні ризики.

До відсоткових ризиків належить небезпека втрат організації внаслідок підвищення відсоткових ставок, що виплачуються нею за залученими коштами, за наданими кредитами. До відсоткових ризиків відносяться також ризики втрат, які можуть понести інвестори у зв'язку зі зміною дивідендів з акцій, відсоткових ставок на ринку облігацій, сертифікатів та інших цінних паперів. Зріст ринкової ставки відсотка веде до зниженню курсової вартості цінних паперів, особливо облігацій з фіксованим відсотком. При підвищенні відсотка може початися масовий скидання цінних паперів, емітованих під нижчі фіксовані відсотки і по умовам випуску достроково прийнятих назад емітентом. Відсотковий ризик несе інвестор, який вклав кошти в середньотермінові та довгострокові цінні папери з фіксованим відсотком при поточному підвищенні середньоринкового відсотка порівняно з фіксованим рівнем. Інвестор міг би отримати приріст доходів за рахунок підвищення відсотка, але не може звільнити свої кошти, вкладені на зазначених раніше умовах. Відсотковий ризик несе емітент, що випускає в обіг середньострокові та довгострокові цінні папери з фіксованим відсотком при поточному зниженні середньоринкового відсотка порівняно з фіксованим рівнем. Емітент міг би залучати кошти з ринку під нижчий відсоток, але він вже пов'язаний з випуском цінних паперів.

Кредитні ризики пов'язані з можливістю невиконання організацією своїх фінансових зобов'язань перед інвестором при використуванні для фінансування виробничо-господарської діяльності зовнішньої

позики. Таким чином, кредитні ризики - небезпечність несплати позичальником основного боргу або відсотків. До кредитних ризиків також належать такі ризики подій, за яких емітент, що випустив боргові цінні папери, виявляється не в змозі виплачувати відсотки за ними або основну суму боргу. Кредитні ризики поділяються на майнові, моральні та ділові ризики.

Майновий ризик пов'язаний з тим, що власних активів позичальника може бути недостатньо покриття обсягу кредиту.

Моральний ризик пов'язується з моральними якостями позичальника, небезпекою його несумлінності.

Діловий ризик визначається тим, наскільки організація здатна виробляти необхідний прибуток за той період часу, на котрий був взятий кредит і зв'язується з небезпекою погіршення конкурентного становища організації, що отримала комерційний або банківський кредит, або несприятливою економічною кон'юнктурою.

Ризики прямих фінансових втрат включають такі різновиди ризиків: біржові ризики, селективні ризики, ризики банкрутства.

Біржові ризики представляють собою небезпеку втрат від біржових угод. До цих ризиків відносяться, наприклад, ризики неплатежу за комерційними угодами, ризики неплатежу комісійної винагороди брокерській фірмі.

Селективні ризики - це ризики невірному вибору способу вкладення капіталу, наприклад, цінних паперів для інвестування при формуванні інвестиційного портфелю.

Ризики банкрутства є небезпекою повної втрати організацією власного капіталу внаслідок невірному вибору способу вкладення капіталу і нездатності розрахуватися за взятими на себе зобов'язаннями.

Капітальний ризик - ризик того, що інвестор не зможе без втрат вивільнити інвестовані засоби.

Країновий ризик - ризик втрат у зв'язку із вкладенням грошових коштів у об'єкти, що знаходяться під юрисдикцією країни з нестабільним соціально-економічним становищем.

Тимчасовий ризик - ризик втрат, пов'язаних з інвестуванням коштів в невідповідний час.

Інноваційні ризики.

Інноваційна діяльність в більшій ступені, чим інші напрямки підприємницької діяльності, пов'язана з ризиком, оскільки повна гарантія позитивного результату для інновацій практично відсутня. Проблеми прийняття рішень щодо проектів обумовлені, по-перше, значним ступенем невизначеності майбутніх умов, в яких буде здійснюватися проект, і, по-друге, можливою суперечливістю порівняних оцінок альтернативних варіантів проекту.

Чинник невизначеності майбутніх умов проекту призводить до появи ризику для інвесторів і до необхідності прийняття заходів для його зниження. Суперечливість порівняльної оцінки проектів щодо різних критеріїв викликає необхідність додаткового аналізу порівнюваних проектів для остаточного вибору одного з них.

Може виявитися, що результат реалізації обраного інноваційного проекту не приводить до досягнення поставленої мети. Можливість такого результату здійснення проекту, при якому поставлена мета не досягається, являє собою ризик інноваційної діяльності, або, коротко, інноваційний ризик.

За своєю суттю інноваційний ризик – економічна категорія, що залежить від політичної, соціальної, економічної, кримінальної ситуацій і є вимірною величиною, кількісної мірою якої може служити ймовірність несприятливого результату при вкладення коштів в виробництво нових товарів і послуг, в розробку нової техніки і технології, які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку, а також при вкладенні коштів у розробку управлінських інновацій, які на принесуть очікуваного ефекту.

Відповідно, інноваційний ризик – це вимірна ймовірність (загроза) втрати, принаймні, частини своїх ресурсів, недоотримання або втрати запланованих доходів (прибутку) від інноваційного проекту, вартості портфелю фінансових активів (інноваційної фірми в загалом) або появи додаткових витрат та/або зворотне – можливість отримання значної вигоди (доходу) порівняно із запланованою в результаті здійснення інноваційної діяльності в умовах невизначеності.

Інноваційні ризики залежать від чотирьох основних факторів.

1. Глибина планованих змін (зміни можуть бути модифікаційними, покращуючими і радикальними).
2. Становище організації у зовнішньому середовищі.
3. Внутрішнє становище організації.
4. Приналежність організації до типу новаторів (відстаючі, більшість, ранні реципієнти і новатори).

Існують різноманітні класифікації ризиків, що виникають у ході інноваційного процесу.

Інноваційні ризики можуть бути розділені по наступним критеріям:

1. За стадіям прояви: передопераційний; операційний.
2. За джерелами виникнення: технологічний ризик; ринковий та операційний ризики; фінансовий ризик; ризик політичної та регулятивний нестабільності; законодавчий і правовий ризики; екологічний ризик; ризик впливу обставин непереборний сили.

Аналіз літератури, в якій наводиться класифікація інноваційних ризиків, дав можливість звести всі відображені в ній ризики в єдину систему та рознести їх за запропонованими ознаками класифікації [7].

За характером ініціативи: – активний ризик походить від підприємницької ініціативи. При нововведенні ми маємо справу з ризиками, що відбуваються від професійної активної дії.

Саме у цьому специфіка інноваційних ризиків – пасивний ризик походить від «пустого часу проведення» і необґрунтованих дій.

Зумовлені самої природою підприємництва:

- новаторські ризики - ризики, викликані діяльністю, пов'язаною з розробкою і реалізацією неперевіраних об'єктів, а як наслідок, з тим, що результати застосування цих нововведень невідомі;
- ризики ініціативи – ризики діяльності, викликані внутрішнім спонуканням підприємця до нових форм діяльності, що безпосередньо пов'язано з першою ознакою, а, отже, також містить елемент ризику;

- ризики свободи дій (самостійність у прийнятті рішень та особиста відповідальність підприємця за ці рішення) - ризики, спричинені діяльністю, пов'язаною з проявом підприємцем-новатором своєї волі, здібностей, досвіду та інших особистих якостей, а також дотримання правових, економічних, етичних та інших норм поведінки;

- ризики прагнення прибутку – ризики, викликані діяльністю, що характеризується великими масштабами та великим обсягом вкладених ресурсів, що має більшу ймовірність заробити (у випадку успіху), але і тим більше ймовірність на ній втратити (у випадку невдачі), а, отже, і більше ризик.

За складу ризику:

- прості (наприклад, ризик нестачі робочої сили; низькою кваліфікації робочої сили; нестачі інформації; невчасної поставки; відхилення від запланованої послідовності робіт);

- складні (наприклад, зовнішньоекономічний ризик; ризик мінливості законодавства та економічної ситуації; ризик зміни кон'єктури; валютний ризик; ціновий ризик; ризик соціально-політичних змін; інформаційний ризик; бюрократичний ризик; ризик опору інноваціям; ризик недостатності потенціалу організації).

За швидкістю протікання процесів в середовищі організації:

- динамічний - ризик непередбачених змін як внутрішнього характеру, так і довкілля функціонування організації, які можуть привести до незапланованих витрат або втрат;

- статичний - ризик втрат активів в результаті нанесення шкоди власності, а також через недієздатність організації, які можуть бути заздалегідь спрогнозовані і враховані.

За тривалості їх проникнення в часі:

- короточасні - це ризики, що загрожують фірмі протягом певного часу кінцевого інтервалу (сюди можна, можливо віднести, наприклад, ризик неплатежу по окремому проекту);

- постійні – це ризики, які безперервно загрожують підприємницькій діяльності, фірмі (наприклад, ризик руйнування споруд в районі з підвищеною сейсмічною активністю).

За ступеня охоплення напрямів діяльності організації:

- систематичний – ризик, властивий всім учасникам ринкових відносин або окремому виду діяльності, котрий виникає при зміні окремих стадій економічного розвитку країни, зміни кон'юнктури ринку, на які учасник цих відносин не може впливати в процесі своїй діяльності;

- несистематичний - ризик, властивий окремим напрямкам діяльності організації, який може бути пов'язаний з неефективним управлінням, надмірною прихильністю до ризикових операцій.

За ступеня загрозових втрат:

- мінімальний – загроза втрати прибутку від реалізації проекту або інноваційної діяльності організації за умови збереження економічної доцільності прийнятого рішення. Це ризик у першу чергу властивий інноваційним проектам при просуванні готового інноваційного продукту та інноваційного продукту в незавершеної стадії впровадження;

- припустимий - можливість втрат в розмірі виробничих витрат, припускаючи розбіг негативного ефекту від нуля до величини повних витрат, відшкодовуючи витрати власним коштом. Це ризик у першу чергу властивий інноваційним проектам при просуванні інноваційного продукту в незавершеній стадії впровадження та продукту в незавершеною стадії дослідно-конструкторських робіт;

- критичний - можливість втрат в розмірі інвестиційного капіталу або перевищує його, вкладеного в інноваційний проект. Це ризик в першу чергу властивий інноваційним проектам при просуванні інноваційного продукту в незавершених стадіях дослідно-конструкторських робіт, науково-дослідних робіт.

У залежності від характеру інноваційної діяльності:

- ризики, що мають пошуковий характер і пов'язані з ймовірністю вірного вибору новою ідеєю, нововведення;

- реалізаційні ризики, що виникають неминуче під час переходу нововведення в виробництво.

За об'єктом інновації:

- ринковий ризик визначено ймовірністю втрати капіталу в зв'язку з рухом попиту та пропозиції на продукцію інновації та цін на фактори виробництва;

- бізнес-ризик виражається в помилки при ефективності оцінки нововведення, тривалості інвестиційного періода, виробничого та господарського циклів, вибор і системи організації та управління, підбору і підготовці персоналу;

- фінансовий ризик пов'язаний зі зниженням вартості грошей і забезпеченням активів у період інвестування та комерційної реалізації нововведень;

- ризик політичної нестабільності особливо тяжкий, тому що не підлягає страхуванню. Підвищені ризики супроводжують кризові ситуації в економіці.

За сферою дії (економічні, політичні; правові; конкурентні; виробничі; фінансові; комерційні; інвестиційні; транспортні і ін.).

У залежності від стадії інноваційного процесу:

- ризик на стадії створення, якій можуть бути пов'язаний з невірним вибором спрямованості процесу нововведень (недооцінені ринкові тенденції, а також можливостей підприємства (некваліфікованого оформлення заявкових матеріалів на отримання охоронних документів; визнання отриманого результату таким, що не підлягає правової охорони; імітації конкурентами об'єктів інноваційної діяльності; ризики, пов'язані з придбанням майнових прав; розголошення секретною інформації; невиконання зобов'язань контрагентами за авторським договором; пов'язане з помилками і недоглядами оцінювачів);

- ризик на стадії освоєння, які можуть виникати у разі нестачі фінансування, порушення термінів здійснення робіт за проектом, можливого відхилення фактичних від планових норм розробки (неможливості реалізації результату на технологічному рівні; морального старіння об'єкта інноваційної

діяльності; імітації конкурентами об'єктів інноваційної діяльності; пов'язаний з помилками та недоглядами оцінювачів);

- ризик на стадії поширення, якій може бути пов'язаний з захистом патентних прав учасників інноваційного проекту; невірним підрахунком обсягів реалізації продукту; відсутністю достатньої кількості акцій з просування нововведення (невідповідності документів до вимог патентування; наявності аналогів; опротестування патентів; імітації конкурентами запатентованих об'єктів; пов'язаний з помилками та недоглядами оцінювачів; надмірності нових об'єктів інтелектуальної діяльності; ціноутворення).

У залежності від стадії життєвого циклу інновації:

- ризики на стадії виникнення інновації (креативна фаза) – пов'язані з ймовірністю отримання негативного результату, непатентоспроможного результату та ін;

- невчасним патентуванням; відсутністю сертифікації інновацій; відсутністю результатів в тимчасовому аспекті;

- ризики на стадії впровадження інновації та зростання її продажів (фаза поширення) - пов'язані з ймовірністю отримання негативного результату;

- ризики на стадії споживання інновації - пов'язані з ймовірністю відторгнення інновації ринком;

- ризики на стадії оновлення (знищення, розвиток, заперечення і виникнення знову) - пов'язані з можливим насиченням ринку аналогами.

У залежності від специфіки інноваційної діяльності:

- ризики невірного вибору інноваційного проекту (недостатньо обґрунтовано розміщення пріоритетів економічної і ринкової стратегії компанії);

- ризик недостатнього фінансування інноваційного проекту (компанія не змогла залучити достатню кількість інвестицій);

- ризик неправильного вибору джерел фінансування (неможлива реалізація проекту при допомозі своїх коштів, дефіцит доступних позикових коштів і інше); ризик невиконання господарських угод (ризик відхилення підписання угоди партнером після проведення переговорів; ризик підписання угод на дуже не вигідних умовах; ризик підписання угод з неплатоспроможними партнерами; ризик нездійснення партнером договірних зобов'язань під час);

- маркетингові ризики, які пов'язані з забезпеченням споживачів товарами та послугами; ризик, який пов'язаний із забезпеченням прав власності (патенту, авторських прав).

За типом ризику ситуації, що складаються в процесі реалізації інноваційного проекту (результат не досягнуто зовсім), бувають технічними або економічними. Характеристики інновації виявилися гірше тих, на які орієнтувалися керівники підприємства; інноваційний проект був реалізований, але при цьому витрати перевищили початкову кошторис; мета інноваційної діяльності була досягнута, але це трапилося пізніше, чим передбачалося спочатку).

Дана класифікація інноваційних ризиків не повна, але при цьому дає можливість зробити висновок про різноманітність і складності даної категорії.

Галузеві ризики.

Це ймовірність втрат в результаті змін в економічному стані галузі та ступеня цих змін як усередині галузі, так і по порівнянні з іншими галузями. При аналізі галузевого ризику необхідно враховувати наступні фактори:

- діяльність фірм цієї галузі, і навіть суміжних галузей за певний (обраний) період;

- стійкість діяльності фірм даної галузі в порівнянні з економікою країни в загалом;

- результати діяльності різних підприємницьких фірм всередині однієї і тієї ж галузі, наявність значних розбіжностей в результатах.

З роботою підприємств галузі, а, отже, і з рівнем галузевого ризику безпосередньо пов'язані стадія промислового життєвого циклу галузі та внутрішньогалузеве середовище конкуренції. При цьому рівень внутрішньогалузевий конкуренції є джерелом інформації про стійкість підприємницьких фірм у даній галузі в порівнянні з фірмами інших галузей і, як правило, служить оцінкою галузевого ризику.

Про рівень внутрішньогалузевої конкуренції можна судити по наступній інформації:

- ступінь ціновий і неціновий конкуренції;
- легкість або складність входження організації в галузь;
- наявність або недолік близьких і конкурентоспроможних по ціні замінників;
- ринкова спроможність покупців;
- ринкова здатність постачальників;
- політичне і соціальне оточення.

Однак перелічені умови, в яких функціонує галузь, схильні до несподіваних, іноді різким змін. При цьому підприємствам необхідно постійно враховувати галузевий ризик при будь-яких видах діяльності.

Технічні ризик.

У складі виробничих ризиків виділяється відокремлена група технічних ризиків - ефективна підприємницька діяльність, як правило, пов'язана з освоєнням нової техніки і технології, пошуком резервів, підвищенням інтенсивності виробництва.

Однак використання новою техніки і технології веде до небезпеки техногенних катастроф, завдають значну шкоду природі, людям, виробництва. У даному випадку мова йде про технічному ризик. Технічні ризики залежать від рівня організації виробництва, своєчасного проведення превентивних заходів (регулярною профілактики обладнання, заходів безпеки). При цьому ризики втрат, що виникають в зв'язку з негораздами в роботі комп'ютерних систем при обробці інформації, називаються операційними ризиками.

До технічних ризиків відносяться:

- ймовірність втрат внаслідок негативних результатів науково-дослідних робіт;
- ймовірність втрат у результаті недосягнення запланованих технічних параметрів у ході конструкторських і технологічних розробок;
- ймовірність втрат у результаті низьких технологічних можливостей виробництва, що не дозволяє освоїти результати нових розробок;
- ймовірність втрат в результаті виникнення при використанні нових технологій та побічних продуктів або відстрочених в часі проблем;
- ймовірність втрат в результаті збоїв і поломки обладнання.

Слід відзначити, що технічний ризик відноситься до групі внутрішніх ризиків, оскільки підприємець може безпосередньо надавати дані про ризики, їх вплив.

Соціальні ризик.

Особливу групу ризиків становлять соціальні ризики. Соціальні ризики - ризики, пов'язані зі втратою доходу через втрату працездатності (у зв'язку з хворобою, старістю, нещасним випадком); з відсутністю роботи, джерела прибутку. Їх специфіка полягає в тому, що виникають вони у економічного суб'єкта.

Перелік соціальних ризиків великий і включає практично всі сторони життєдіяльності людини: втрату доходу у зв'язку з настанням похилого віку, пов'язану із захворюванням необхідність отримання медичної допомоги, втрату працездатності, годувальника або роботи, погіршення здоров'я внаслідок впливу шкідливих факторів, як пов'язаних, так і не пов'язаних з професійною діяльністю, ризики виробничого і побутового травмування, погіршення демографічної ситуації.

Еволюція громадської свідомості грає визначальну роль в розширення уявлень про ризик. Кілька століть тому в основі концепції управління ризиками знаходилися лише природні ризики, потім погляди звернулися в промисловість і торгівлю, а ще пізніше - для збереження цілісності людини як біологічної одиниці. У сучасному суспільстві наука при управлінні ризиками приділяє усе більше уваги соціальним ризикам - ризикам, що негативно впливають на матеріальне, соціальне і духовне становище людини як члена товариства.

Стратегічні ризики аналізуються з погляду перспектив розвитку компанії і визначаються ймовірністю втрат у довгостроковій перспективі. Вони можуть виявлятися, по-перше, як наявність

помилкової «самосвідомості» фірми чи помилкових оцінок її стратегічного потенціалу та стратегічних пріоритетів, які приведуть до невідповідності поточних та довгострокових інтересів.

Для зниження невизначеності в довгостроковій перспективі використовуються різні методи стратегічного аналізу. Одним з найбільш популярних є SWOT-аналіз (аббревіатура з перших літер англійських слів - сила, слабкість, можливість, загроза). Цей аналіз дає можливість оцінити становище фірми з чотирьох сторін.

Маркетингові ризики.

Ризики маркетингової діяльності, пов'язані з ймовірністю виникнення втрат під час збуту продукції, послуг, а також у процесі взаємодії з контрагентами і партнерами з метою організації цих продажів. Дана група включає в себе широкий спектр ризиків, основні з яких розглянемо більш детально.

Ризики неправильної сегментації ринків збуту означають вірогідність втрат, джерелом яких є ненаціленість (недостатня націленість) фірми-виробника на певні групи споживачів. Більшою мірою це стосується нових продуктів. Можна виділити такі джерела даної групи ризиків:

1) недостатня сегментація ринку. Новий продукт є занадто якісним або дорогим для одних споживачів і недосить якісним для інших, надто багатофункціональним для одних споживачів і занадто вузьким для інших. Зниження ризику у цьому випадку може бути досягнуто шляхом виробництва замість одного продукту універсальної спрямованості декількох продуктів, націлених на більше вузькі сегменти ринку;

2) продукт призначений для реалізації в таких сегментах ринку, де потреба у ньому порівняно з іншими сегментами або негостра, або недостатньо усвідомлена;

3) реалізація продукту на даному сегменті ринку вимагає додаткових умов (надання купівельного кредиту, організація постійного технічного обслуговування), які компанія не може виконати на даний момент;

4) недостатня купівельна спроможність потенційних споживачів, щоб зробити виробництво, реалізацію продукту ефективними, а також інші причини.

Ризики помилкового вибору стратегії продажів продукту пов'язані з ймовірними втратами, якщо використовується ненайоптимальніша система взаємовідносин з клієнтами, збутом товару, його просуванням до споживачеві. Можна виділити такі типи стратегічних помилок в організації продажів:

1) вибір неоптимальної системи реалізації. Залежно від типу ринку та товару можуть використовуватися система прямого збуту (спрямована на встановлення прямого контакту з покупцем), непрямого збуту (використання посередників), інтенсивного збуту (об'єднує прямий і непрямий збут). З метою мінімізації ризиків слід виходити з аналізу витрат з організації продажів. Торгові посередники несуть значні постійні витрати, що пов'язані з організацією спеціалізованої мережі продажів та всіх супутніх служб, однак змінні витрати на одиницю товару, що продається, будуть порівняно низькими у зв'язку з налагодженням організації збуту. У виробників, як правило, постійні витрати реалізації невеликі, оскільки служба збуту є неосновним підрозділом;

2) передача повноважень по збуту своєю продукції не є оптимальною для даного товару і ринку, типу посередників;

3) помилки при наданні прав на використання своєї товарної марки посереднику (можливі випадки заподіяння шкоди ними компанії);

4) невиправдане придбання фірмою торгових знаків інших відомих компаній. Сума, витрачена на придбання нематеріальних активів, може не принести очікуваного ефекту збільшення продажів;

5) помилки в організації власної служби збуту;

6) помилки в виборі ціновий стратегії на ринку і тд.

Ризик неправильною організації маркетингових досліджень виявляється у ймовірності втрат при неадекватній оцінці стану ринку та настроїв споживачів. Джерелом реалізації даної групи ризиків може бути:

- проведення дослідження про можливий попит на деякий продукт без попереднього ознайомлення з ним потенційних покупців;

- неправильний вибір методу проведення дослідження (телефонне опитування, анкетування і т. д.). Ця помилка може бути наслідком того, що потенційні споживачі відповіли на обмежене коло питань і не мали можливості висловити свою думку за деякими важливими, з їхньої точки зору, питаннями;

- неправильний вибір об'єкта дослідження. Наприклад, фірма, яка планує продавати свою продукцію безпосередньо споживачу, обрала своїми респондентами менеджерів оптових фірм, думка яких може значно відрізнятися від думки покупців;

- недостатня репрезентативність дослідження, тобто недостатньо повно охоплення цільової групи споживачів при опитуванні;

- помилки при підборі інтерв'юєрів (опитуваних) з точки зору їх кваліфікації, ступеня контактності та ін.;

- помилки в ході інтерпретації результатів дослідження і т.п.

Ризик неефективною реклами.

В умовах широкого поширення засобів масової інформації і високої конкуренції реклама стає найбільш ефективним інструментом маркетингу і дозволяє значно збільшити обсяг продажів.

Ризики непередбаченої конкуренції пов'язані з ймовірними втратами, які можуть бути викликані діями фірм-конкурентів. Вони можуть виявлятися в таких випадках, як:

- вихід на ринок нових компаній-виробників аналогічної продукції (особливо це стосується появи зарубіжних конкурентів в випадку пом'якшення протекціоністської політики держави);

- прихід до ринку нових компаній, якщо цей ринок стає більш вигідним і дозволяє отримати підвищений прибуток;

- створення нової фірми аналогічного профілю групою осіб, які працювали в даній компанії раніше і добре підготовлені для здійснення такого роду бізнесу;

- поява у конкурентів нових технологій виробництва, котрі дозволяють виготовляти аналогічну продукцію кращої якості і з меншими витратами;

- поява на ринку продуктів-замінників, які використовуються покупцями замість виробленої фірмою продукції.

Для найбільш повної оцінки ризику в умовах обмеженої інформації зазвичай використовують сукупність якісних і кількісних методів.

Якісний аналіз передує кількісному. Він здійснює визначення факторів ризику, ідентифікацію потенційних областей виникнення ризику, виявлення напрямків діяльності та етапів, на яких може реалізуватися ризик. Впродовж якісного аналізу також встановлюється можливість кількісної оцінки ризиків, реалізація яких може вплинути на діяльність підприємства.

До методів якісного аналізу ризику відносяться:

- історико-асоціативні;

- літературно-фантастичні аналогії;

- концептуальні перенесення;

- рейтинг-метод;

- метод експертних оцінок (експертиза) і ін.

Якісна оцінка ризику, хоча і представляє собою необхідний етап у процесі розробки та реалізації рішень, не дає достатньої якості, точної інформації про рівень ризику. Остаточні висновки можна отримати тільки в результаті проведення кількісної оцінки.

Кількісна величина ризику досить точно описується з допомогою математичного апарату теорії ймовірності і статистики. Основне завдання кількісного підходу полягає в грошовому вимірі впливу факторів господарського ризику на фінансово-господарські результати діяльності підприємства.

Серед кількісних методів оцінки господарських ризиків найбільш часто використовуються наступні:

- статистичний метод;

- крива Лоренця і коефіцієнт Джині;
- аналіз доцільності (доречності) витрат;
- метод аналогій;
- аналітичні методи оцінки ризику;
- коефіцієнт чутливості;
- точку беззбитковості;
- коефіцієнти фінансової стійкості;
- метод перевірки стійкості (чутливість);
- метод сценаріїв і метод дерева рішень;
- метод імітаційного моделювання (метод Монте- Карло);
- метод Z-модель (Модель Альтмана);
- шкала ризику;
- GAP аналіз.

Приклади

Приклад 1

Наведені дані для визначення беззбиткового обсягу виробленої: потужність виробництва 700тис. од., дохід від реалізації 9000тис.грн. Постійні витрати 3200тис.грн, змінні витрати 4150тис.грн. Буде отримано прибуток підприємством при запланованому річному обсязі виробництва 450тис.од.?

Розв'язання

1. Змінні витрати на одиницю продукції:

$$Сзм1 = Сзм / Q = 4150 / 700 = 5,93 \text{ грн.}$$

2. Ціна одиниці продукції:

$$Ц = Д / Q = 9000 / 700 = 12,85 \text{ грн.}$$

3. Беззбитковий виробничий обсяг продукції:

$$Q_{кр} = С_{пост} / Ц - Сзм = 3200 / 12,85 - 5,93 = 462,4 \text{ тис. од.}$$

Підприємство має можливість беззбитково працювати при обсязі виготовленої та реалізованої продукції не менше 462,4тис.од. При плані 450тис.од. будуть збитки.

Приклад 2

Обсяг річного продажу підприємства 100тис.од. продукції. Ціна за одиницю 50грн. Змінні витрати для одиниці продукції 40грн. Передбачається, що при погіршення ситуації щодо розрахунків, заборгованість дебіторів збільшиться на 500тис.грн. Обсяг продажу збільшиться на 30тис.од. 5 % виручки від реалізації 30тис.од. будуть втрачені підприємством як безнадійні борги. Припускаючи, що собівартість проданої продукції становить 80 % від виручки, величина позики, залученої для фінансування виробництва — 12 %, необхідно визначити, чи є сенс для підприємства в послабленні для покупців розрахункових умов?

Розв'язання

1. Додатковий дохід від збільшення обсягів продажу:

$$30000 \cdot 50 = 1500000 \text{ грн.}$$

2. Додаткові витрати від збільшення обсягів продажу:

$$30000 \cdot 40 = 1200000 \text{ грн.}$$

3. Прибуток від збільшення обсягів продажів:

$$150000 - 120000 = 300000 \text{ грн.}$$

4. Втрати, що пов'язані з безнадійним боргом:

$$30000 \cdot 50 \cdot 0,05 = 75000 \text{ грн.}$$

5. Витрати на сплату %% за використання кредитом:

$$500000 \cdot 0,8 \cdot 0,12 = 48000 \text{ грн.}$$

6. Чистий прибуток:

$300000 - 75000 - 48000 = 177000$ грн.

Отже, для підприємства є сенс в послабленні розрахункови умов покупцям.

Питання та самоконтролю та дискусії

1. Назвіть відмінність понять «ризик» та «загроза»?
2. Яким групам ризиків потенційно схильне підприємство?
3. Які причини виникнення ризиків?
4. Що розуміють під статистичними методами управління ризиком?
5. Що показує крива Лоренця?
6. Охарактеризуйте основні способи зниження ступеня ризику.
7. Дайте поняття лімітування. Які види лімітів Ви знаєте?
8. Опишіть алгоритм управління ризиком.

Практичні завдання

1. Загальна річна виробнича потужність підприємства становить 8000 одиниць продукції. Річні постійні витрати підприємства складають 10 тис. грн. Змінні витрати на одиницю продукції — 2,5 грн. Виручка від реалізації 8000 одиниць продукції складає 40000грн. Обчислити беззбитковий обсяг виробництва. Яким буде цей обсяг, якщо ціна продукції: а) зросте на 5 %; б) знизиться на 5 %?

2. Від послаблення розрахункових умов своїм покупцям підприємство очікує одержати 14 тис. грн прибутку. При цьому за рахунок збільшення дебіторської заборгованості з обороту підприємства буде вилучено 20 тис. грн. Передбачається, що безнадійні борги, до того ж, зростуть з 5 тис.грн до 13 тис.грн. Річна процентна ставка за банківськими позиками становить 14%. Визначте, чи варто послаблювати розрахункові умови покупцям.

3. Визначити оптимальний розмір поставки сировини на підприємство, якщо протягом кварталу для виготовлення продукції витрачається 135т сировини. Витрати, пов'язані з розміщенням одного замовлення, складають 187грн, витрати на збереження однієї тонни сировини протягом кварталу — 45 грн.

4. Протягом року для виробництва продукції підприємство споживає 504т сировини. Середні витрати на розміщення одного замовлення складають 180 грн, середні річні витрати на зберігання однієї тонни сировини — 85грн. Визначити оптимальний обсяг партії поставки сировини на підприємство, необхідну кількість замовлень протягом року, період між двома черговими поставками, середній розмір поточного запасу сировини та загальні витрати підприємства, пов'язані із розміщенням замовлень та зберіганням сировини.

5. Протягом 50 днів у продавця були такі обсяги реалізації товару: 4 дні — по 120 од.; 10 днів — по 200; 18 днів — по 300; 9 днів — по 250; 6 днів — по 180; 3 дні — по 100 од. Продавець закуповував товар по 30 грн за одиницю і продавав за 40 грн. Визначте оптимальну кількість партії товару, яку необхідно закуповувати продавцю, щоб за заданих умов попиту мати найбільший прибуток.

Тест

1. Політичні ризики - це:
  - а) ризики недостатніх сегментацій збутових ринків;
  - б) ризики непередбачених зростань ціни для всіхвидів сировини;
  - в) відмови нових урядів від зобов'язання, прийнятого попередніми урядам;
  - г) негативна зміна законодавчої бази.

2. Систематичний ризик містить:
- а) галузеві ризики;
  - б) ризики зростання питомої ваги витрати запасів сировини, матеріалів палива;
  - в) низький рівень дисципліни постачаників;
  - г) ризики, пов'язані з показником платоспроможності покупців.
3. Комерційний ризик містить:
- а) ризики, пов'язані з націоналізацією та експропріацією без відповідної компенсації;
  - б) ризики, пов'язані з використанням транспорту для доставки товарів;
  - в) ризики, пов'язані з фізичним та моральним зносом необоротних засобів підприємств;
  - г) ризики, пов'язані з військовими діями та громадськими заворушеннями.
4. Фінансовий ризик -це:
- а) зростання закупівельних цін протягом проєкту в підприємницькій діяльності;
  - б) ризики, що пов'язані з можливостями оплати у покупця;
  - в) валютні ризики;
  - г) ризики призупинки як наслідки дії влади держави.
5. Несистематичний ризик - це:
- а) ризики фізичних/моральних зношень необоротних засобів фірми;
  - б) ризики націоналізації/експропріації відсутня адекватна компенсація;
  - в) ризики підвищення зборів в результаті зміни податкового законодавства держави;
  - г) вірна відповідь відсутня.
6. Комерційний ризик -це:
- а) ризик, що пов'язан з продажем продукції;
  - б) ризик, що пов'язани з можливістю оплати з боку покупців;
  - в) ризики військової дії і та незадоволення з боку громадськості;
  - г) вірна відповідь відсутня.
7. Маркетингові ризики - це:
- а) ризики взаємодій з покупця та замовниками в процесі реалізації результатів виробництва (продукції);
  - б) негативні тенденції змін законодавства держави;
  - в) ризики зростання ринкової ціни на всі види сировини;
  - г) інфляційні ризики.
8. Вірогідність понесення втрат підприємствами за результатами прийнятих конкретних рішень щодо прибутків та відсутність компенсування витрат в об'ємах, що не перевищують обсяги витрат, що змінюються, це:
- а) припустимий ризик;
  - б) критичний ризик;
  - в) катастрофічний ризик;
  - г) валютний ризик.
9. Вірогідна відсутність оплати одержувчаєм позиків -це:
- а) відсотковий кредит;
  - б) кредитний ризик;
  - в) валютний ризик;
  - г) ризик платоспроможності.
10. Вірогідність втрат підприємствами прибутків -це:
- а) припустимий ризик;
  - б) критичний ризик;
  - в) катастрофічний ризик;
  - г) вірна відповідь відсутня.

Джерела для опрацювання

1. Стратегія національної безпеки України, ЗАТВЕРДЖЕНО Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
2. Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
3. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>

Тема 5. Організаційні аспекти діяльності служби безпеки

Поняття та їх визначення

Внутрішньооб'єктний режим – встановлений перелік правил внутрішнього розпорядку, який спрямован на забезпечення економічної безпеки, збереження матеріальних цінностей, захист таємної інформації.

Контрольно-пропускний режим – низка організаційно-правових правил та обмежень, яка спрямована на виконання порядку пропуску через контрольно-пропускні пункти в окремі будівлі робітників підприємства, відвідувачів, транспортних засобів, матеріальних цінностей.

Масовий захід – заздалегідь сплановане і визначене зібрання людей.

Служба безпеки фірми – самостійна структурна одиниця підприємства, яка займається вирішуванням завдань з захисту інтересів підприємства в умовах конкуренції, ризику

Стратегічний елемент економічної розвідки – збір, аналітичне дослідження політичної, економічної інформації, технологічних новацій, що впливають на діяльність підприємства.

Основні теоретичні положення

Основним завданням інформаційно-аналітичної діяльності у рамках забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта є своєчасне надання вичерпної та достовірної інформації про зовнішні і внутрішні погрози. Концепція «аналіз» буквально означає розкладання досліджуваного предмета на частини, елементи, на внутрішні, властиві цьому об'єкту складові та вивчення їх у взаємозв'язку, взаємозалежності. Для повного уявлення про об'єкт необхідне з'єднання елементів об'єкта в ціле, тобто їх синтез - метод дослідження явищ в їх єдиному та взаємного зв'язку, узагальнення та зведення в єдине ціле даних. Таким чином, аналіз завершується синтезом [13].

Економічна діагностика – це вид аналізу, який визначає характер і сутність явища. Вона ґрунтується на оцінці стану та виявленні характеру порушення нормального перебігу економічних процесів.

При діагностиці економічної безпеки дається оцінка її погроз, ступеня їх гостроти, що при завершенні дозволяє сформулювати список основних програмно-цілевих заходів по нейтралізації виявлених погроз і визначити напрямки стратегічного розвитку господарюючого суб'єкта.

Об'єктом аналізу є зовнішнє і внутрішнє середовище організації, економічні та політичні явища зовнішнього середовища, а також господарські процеси та фінансові результати діяльності організації (підприємства).

Предметом аналізу в рамках забезпечення економічної безпеки організації (підприємства) є ймовірність виникнення і реалізації небезпек, передбачення погроз економічною безпеки

господарюючого суб'єкта з боку зовнішнього та внутрішнього середовища, можливі наслідки, сфера їх поширення та умови їх нейтралізації (зниження економічних збитків). У ході аналізу розраховуються значення основних показників, які характеризують досліджувані явища та процеси, встановлюються взаємозв'язки між ними, оцінюється вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на результати діяльності.

Аналітична діяльність як функція системи економічної безпеки орієнтована на рішення таких завдань, як:

- аналітична ретрооцінка ситуації, що склалася або стан досліджуваного об'єкта;
- виявлення ризикоутворюючих факторів та поточних негативних процесів в досліджуваній сфері;
- оцінка рівня кризової ситуації, визначення та ранжування загроз безпеки окремих елементів поточного відтворення того процесу;
- прогнозування потенційно можливих загроз економічної безпеки, які є наслідком зовнішніх умов і тенденцій розвитку вітчизняного виробництва;
- визначення шкоди від дії загроз економічної безпеки, котрий може виявлятися в самих різних показниках (останні не завжди можуть бути виражені в чітких кількісних параметрах). Якщо шкода не має кількісної оцінки, слід дати його якісний опис (можливі негативні наслідки). Обов'язковою умовою є сумісність даних за їх порівнянні на початок і кінець звітного або прогнозованого періодів, а також при зіставленні фактичних або прогнозних даних з кількісними параметрами порогових значень економічної безпеки. Особливо це стосується даних в вартісному (ціновому) виразі.

Аналіз інформації супроводжується виконанням більшого обсягу різноманітних обчислень: абсолютних та відносних відхилень середніх величин, дисперсій та ін. Крім того, в ході аналізу повинні здійснюватися різного виду оцінки, угруповання, порівняння. Фактичних (прогнозних) значень індикаторів з їх межами, моделювання економічних процесів, а також матричний аналіз, що дозволяє створити матрицю ризиків, та ін.

Результати проведеного аналізу рекомендується оформити в табличному вигляді.

Особливе місце в аналітичній діяльності має бути відведено індикативному аналізу з використанням так званою зонної теорії, яка дозволяє встановити, наскільки реальне значення індикатора економічної безпеки видалено від його порогового значення.

Важливим аналітичним завданням є оцінка рівня економічної безпеки підприємства. Її рішення можливе на основі визначення сукупного критерію економічної безпеки, розрахованого на основі думок кваліфікованих експертів з чіткими функціональними критеріями економічної безпеки підприємства.

Завдання достовірною оцінки понесеного і запобігання шкоди за кожною функціональною складовою є вкрай складною. У той же час методика співвідношення різних аспектів економічної безпеки підприємства за однорідним критерієм оцінки збитки, вимірюваного в тих ж вартісних одиницях, що і за витрати на реалізацію прийнятих заходів, є найбільш адекватною при розрахунку одержуваного ефекту від заходів щодо забезпечення функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Отриманий сукупний критерій характеризує стан системи економічної безпеки цією підприємства. Він порівнюється з аналогічними критеріями економічної безпеки родиччих підприємств галузі. Якщо критерій досліджуваного підприємства вище, ніж у конкурентів, вважатимуться, що підприємство перебуває в стані відносно економічної безпеки.

Основним завданням служби економічної безпеки є забезпечення розглянутих нами функціональних складових [16]. Видається можливим визначення умов ефективної роботи економічної безпеки. До них можна віднести наступні.

1. Керівництво має виступати у ролі суб'єкта, що задає вектор в діяльності служби.
2. Робота служби повинна бути заснована на ретельно продуманих та зручних для застосування методиках, що дозволяють оперативно обробляти надходить інформацію.

3. Збір інформації – процес безперервний і починається з систематизації вже наявних в розпорядженні компанії даних.

4. Робота служби повинна носити систематичний і добре структурований характер.

5. Має бути забезпечений доступ усіх співробітників до єдиної бази даних (системі «корпоративного знання»).

6. Найбільш ефективний принцип практичної роботи - розбиття цілей на підзавдання і легко здійсненні операції, що обумовлює досягнення найкращих результатів в найкоротші терміни.

7. У процесі виконання окремих завдань служба безпеки повинна дотримуватися стратегічною цілі.

8. З першого дня роботи служби безпеки необхідно забезпечити її взаємодію з функціональними підрозділами підприємства.

9. Необхідно чітко визначити коло прав та обов'язків співробітників служби безпеки (скласти чіткі посадові інструкції).

10. Служба економічної безпеки не повинна перебувати в ворожій опозиції до решті персоналу компанії (хоча однією з функцій її повинна бути перевірка лояльності співробітників).

Служба економічної безпеки може включати такі підрозділи, як режимний, підрозділ внутрішніх розслідувань, охоронний, технічний, інформаційний, аналітичний.

Умовно можна виділити дві форми організації діяльності служби економічної безпеки:

- служби, вхідні в структуру організації;
- служби, існуючі як самостійні організації, наймані для виконання функцій щодо забезпечення безпеки (у ряді випадків організації вигідніше запросити за договором для виконання деяких функцій спеціалізовану фірму, ніж утримувати власну подібну структуру).

Структура служби економічної безпеки в загалом вигляді за- висить від таких факторів, як:

- характер і об'єм виробничої діяльності організації;
- товарна ніша організації на ринку товарів і послуг;
- загальна чисельність співробітників організації;
- наявність об'єктів спеціальною захисту (великі матеріальні цінності, вибухонебезпечні ділянки, носії державної або ком- мертової таємниці та ін);
- зовнішнє оточення організації, у тому числі активність конкурентів.

Найбільш ефективний спосіб контролю діяльності служби економічної безпеки організації – контроль «за відхиленням». Тут чітко мають бути визначені інформаційні рамки (межі) кожної посадової особи. Вихід за ці рамки - сигнал про порушення чужого інформаційного простору, що може привести до витоку інформації.

Режимний підрозділ створюється, коли підприємство володіє комерційною таємницею або в його діяльності велике значення має інша інформація конфіденційного характеру. Підрозділ виконує, як правило, наступні функції:

- визначення складу відомостей, що являють собою комерційну таємницю;
- підготовка інструкцій щодо порядку роботи з конфіденційною інформацією і з комерційної таємницею;
- допуск співробітників до роботи з конфіденційною інформацією і з комерційної таємницею;
- організація і ведення закритого діловодства;
- облік документів, що містять комерційну таємницю, а також фактів ознайомлення з ними;
- перевірка документів, матеріалів, зразків, на наявність у них відомостей для службового користування комерційної таємниці;
- розробка і контроль виконання вимог режиму безпеки.

Підрозділ внутрішніх розслідувань створюється у разі, якщо підприємство може стати об'єктом промислового шпигунства. Воно виконує наступні функції:

перевіряє інформацію про фізичних осіб і організації, які попадають (з різних причин) у полі зору служби економічної безпеки підприємства;

спостерігає за окремими співробітниками, контрагентами, дії яких можуть спричинити виникнення деструктивних факторів і погроз економічною безпекою підприємства;

розробляє і реалізує спеціальні заходи відносно підприємств-конкурентів.

Охоронний підрозділ створюється в випадках, коли необхідно обмежити або виключити відвідування підприємства (окремих об'єктів) сторонніми особами (у приміщеннях є матеріальні цінностями або грошовими коштами, цінними паперами, проводяться роботи закритого характеру, зберігаються секретна інформація або предмети, що містять комерційну таємницю).

Основні об'єкти охорони: керівники і співробітники підприємства, офіси, складські приміщення, виробничі цехи, вантажі, гроши.

У функції охоронного підрозділу входять:

- охорона будівель, споруд, приміщень;
- фізична охорона керівників підприємства, окремих осіб з числа співробітників;
- розробка правил пропускового режиму і його здійснення; охорона вантажів при їх

транспортування;

- виявлення погрози безпеки охоронюваних об'єктів.

Важливу роль в роботі цього підрозділу грає облік відвідування, чергувань і подій в спеціальних журналах. У них фіксуються спостереження, результати контрольних перевірок, зауваження, скарги, факти спрацювання охоронної сигналізації, розпорядження, події. У складі охоронного підрозділу іноді створюється «тривожна група», яка прибуває на місце події у разі загрози життю та здоров'ю співробітників підприємства або в інших ситуаціях.

Технічний підрозділ необхідний, коли є підстави вважати думати, що в відношенні об'єктів підприємства будуть використані технічні засоби розвідки, і якщо безпека підприємства забезпечується переважно з допомогою технічних засобів – охоронної та протипожежної сигналізації, засобів відеоспостереження і т.п. Технічний підрозділ, як правило, здійснює:

- розробку інженерно-технічної та технічної сторін системи забезпечення безпеки підприємства;

- замовлення, придбання, встановлення і налаштування технічних засобів забезпечення безпеки (сигналізації, спостереження, зв'язку, пожежогасіння);

- дрібний і середній ремонт техніки, профілактичні заходи;

- експертизу ринку технічних коштів забезпечення безпеки;

- технічне забезпечення заходів підрозділу внутрішніх розслідувань;

- заходи щодо виявлення фактів застосування технічних засобів промислового шпигунства, а також щодо протидії йому з використанням власних технічних коштів.

Інформаційний підрозділ створюється за істотного обсязі даних, мають значення для забезпечення безпеки підприємства та за необхідності проведення складних процедур їх обробки протягом обмеженого часу. Цей підрозділ реалізує:

- збір, накопичення, зберігання і обробку інформації, має значення для забезпечення безпеки бізнесу;

- розробку та розвиток інформаційної системи служби безпеки;

- розробку та придбання програмних засобів забезпечення безпеки інформації.

Аналітичний підрозділ необхідний за наявності складної обстановки, багатопланових загрозах економічній безпеці підприємства, множинності можливих домагань зі сторони суб'єктів конкуренції (у том числі недобросовісною).

Основні завдання аналітичного підрозділи:

- розробка концепції забезпечення безпеки бізнесу, її стратегії; діагностика загроз економічній безпеці підприємства;
- виявлення ймовірних суб'єктів недобросовісної конкуренції;
- постановка завдань перед іншими підрозділами служби безпеки;
- аналітичне забезпечення заходів щодо локалізації наслідків конкретних фактів недобросовісною конкуренції.

Основними функціями інформаційно-аналітичного забезпечення економічною безпеки є:

- збір, обробка, аналіз, прогнозування і видача інформації про ринки;
- вивчення конкурентів, їх устремлінь і методів конкурентною боротьби;
- вивчення криміногенної обстановки в регіоні, місто, районі;
- вивчення партнерів, клієнтів, їх платоспроможності і кредитспроможності;
- постійний моніторинг усіх підсистем і ланок господарюючого суб'єкта з питань забезпечення економічною безпеки;
- аудит економічною безпеки господарюючого суб'єкта;
- розробка рекомендацій керівництву (за його дорученням) на основі діагностики та прогнозування рівня економічної безпеки в системі функціональних складових.

У якості основного об'єкта досліджень аналітиків, як правило, виступає конкурентне середовище, в якому діють юридичні особи – учасники ринку або фізичні особи – їх керівники. Як об'єкти досліджень можуть також виступати документи, зразки товарів, види послуг, події, науково-технічні досягнення, відносини між людьми та ін.

Аналітична робота передбачає побудову моделей в сфері економічної безпеки підприємств, створення методик спеціалізованих досліджень, розрахунку можливої шкоди від здійснення загроз за всіма функціональними складовими, своєчасне внесення пропозицій щодо їх запобігання. За відсутності аналітичного підрозділу його функції виконують керівники служби економічної безпеки і підприємства.

Діяльність кожного з підрозділів служби безпеки більшою чи меншою мірою вимагає юридичної підтримки, особливо в умовах нестабільності українського законодавства. Потому до штату служби безпеки на підприємстві часто вводиться юрист [15].

Бюджет служби безпеки є складовою бюджета програми економічної безпеки та оформляється у вигляді кошторису витрат на поточний рік з віднесенням витрат у встановленому порядку на собівартість продукції (робіт, послуг) організації. Частка витрат по кожному статті кошторису встановлюється в абсолютних (грн) та відносних (%) величинах для зручності контролю та порівняння з витратами інших структурних підрозділів організації.

У кошторису виділяються статті витрат:

- оплата (знос) малоцінних і швидкозношувани предметів;
- оплата монтажних робіт (сигналізація, засоби спостереження);
- засоби на придбання спеціального обладнання;
- витрати на зміст персоналу служби економічною безпеки (заробітна плата, нарахування, накладні витрати);

- витрати на оплату за договорами позавідомчої охорони та інших обслуговуючих організацій.

Доцільно планувати витрати на оперативні витрати, на придбання інформації, на проведення ділового моніторингу (економічної розвідки).

При оцінці ефективності використання засобів доцільно застосовувати метод порівняння частки витрат на службу безпеки по відношенню до суми прибутку організації (або до собівартості продукції) з подібними показниками по оперативним і аналітичним підрозділам.

Приклади

1. У маркетинговій підсистемі системи управління під-приємством виконуються роботи та дії, які мають сприяти просуванню продукції (робіт, послуг) підприємства на ринку та забезпечити його діяльність необхідними матеріалами та сировиною. При створенні системи економічної безпеки підприємства до цих робіт та дій мають додатися роботи із захисту маркетингової діяльності підприємства. Чітко розділити ці види робіт та дій достатньо складно, що видно з такої ситуації. Працівники відділу маркетингу мають знайти надійних постачальників, які поставляють якісну продукцію за прийнятною ціною та ще й розташовані відносно недалеко, що дозволить зекономити на транспортних витратах. Тобто працівники відділу маркетингу вибирають постачальників за певними критеріями. При цьому вони майже ніколи не розглядають питання економічної безпеки підприємства. В той же час зміна поведінки постачальників підприємства може становити загрозу діяльності підприємства. Тому виникає запитання: хто має вирішувати завдання ліквідації або нейтралізації такої загрози? Вирішення такого завдання можна:

покласти на працівників відділу маркетингу, що становитиме для них додаткову роботу, виконання якої необхідно певним чином стимулювати;

покласти на працівників структурного підрозділу підприємства з економічної безпеки, при тому, що навряд чи серед них є фахівці з маркетингу;

покласти на працівників відділу маркетингу з пошуком відповідної мотивації, а контроль за вирішенням завдання — на працівників структурного підрозділу підприємства з економічної безпеки;

покласти на працівників відділу маркетингу з необхідним узгодженням прийнятих рішень (їхньою експертизою) з працівниками структурного підрозділу підприємства з економічної безпеки.

2. Для підприємств, що випускають високотехнологічну продукцію для «закритих» ринків (ринків, де споживач заздалегідь відомий), найважливішими об'єктами захисту є права власності (свідоцтва на володіння, торгові марки, ліцензії, патенти, технічне та програмне забезпечення) та технології. Для підприємств, що випускають продукцію широкого вжитку, об'єктами захисту можуть стати відносини з клієнтами (клієнтський капітал або клієнтела), корпоративна культура, репутація підприємства та продукції, ринкова позиція.

Питання для самоконтролю та дискусії

1. Навіщо потрібна служба безпеки на підприємстві?
2. Які цілі і завдання діяльності служби безпеки на підприємстві?
3. Які підрозділи служби безпеки відомі?
4. У чим складаються основні функції підрозділи внутрішніх розслідувань?
5. У чим складаються основні функції аналітичного підрозділу?
6. Що таке сукупний критерій економічної безпеки? Як він розраховується?
7. Назвіть джерела фінансування служби економічної безпеки підприємства?
8. Визначте оптимальні, на ваш погляд, підрозділи економічної безпеки підприємства.
9. З чого складаються основні функції інформаційного підрозділу?

Практичні завдання

1. Підприємство середнього розміру виробляє продукти харчування широкого вжитку для регіонального ринку за технологіями, що є добре відомими. При формуванні системи економічної безпеки підприємства її розробники до функцій системи поряд з такими як моніторинг, аналітична функція, протидія рейдерству включили контррозвідувальну та розвідувальну діяльність. Наскільки, на Вашу думку, включення таких функцій є доцільним? Обґрунтуйте свою думку.

2. При обговоренні проекту системи економічної безпеки підприємства на науково-технічній нараді у директора до складу функцій системи запропоновано віднести охоронну функцію, в межах якої відділ економічної безпеки має забезпечувати збереження товарно-матеріальних цінностей підприємства, запобігати їхньому розкраданню шляхом оснащення об'єктів спостереження технічними системами безпеки (відеоспостереження, охоронна сигналізація, система контролю доступу) та здійснювати охоронний режим на підприємстві.

Надайте відповіді на запитання

Чи вважаєте Ви це доцільним?

Наведіть відповідні аргументи на обґрунтування Вашої думки.

3. Підприємство з виготовлення трикотажної продукції (спеціалізується на виробництві жіночого, чоловічого та дитячого трикотажу) нещодавно розпочало свою діяльність, але за короткий час здобуло прихильність великої кількості споживачів. Його продукція набула популярності, користується попитом завдяки якості, широкому асортименту, що надає змогу задовольняти запити різновікових категорій споживачів. Поява цього підприємства сприяла підвищенню інтенсивності конкуренції на ринку, що виявилось в діях конкурентів, у тому числі і недобросовісних. Тому на підприємстві прийнято рішення розробити систему економічної безпеки.

Надайте відповіді на запитання

Які функції системи економічної безпеки підприємства мають домінувати?

Яким чином зацікавлені особи можуть вплинути на послаблення економічної безпеки підприємства?

Яким чином у системі економічної безпеки підприємства необхідно врахувати дії зацікавлених осіб?

4. Систему економічної безпеки підприємства побудовано за об'єктно-суб'єктним підходом. Об'єктами безпеки визнано такі: використовувана технологія, кілька «найстійкіших» споживачів продукції підприємства (протягом багатьох років закупають значні обсяги продукції) та створені інформаційні бази підприємства.

Надайте відповіді на запитання

Чи зможе відділ економічної безпеки самостійно контролювати та забезпечити захист цих об'єктів безпеки?

Якщо ні, то до зони відповідальності яких структурних підрозділів мають увійти зазначені об'єкти захисту?

5. При обговоренні спільного з відділом економічної безпеки контролю та забезпечення захисту такого об'єкта як «найстійкіші» споживачі продукції підприємства начальник відділу маркетингу виступив проти участі відділу економічної безпеки, мотивуючи свою позицію відсутністю серед його співробітників фахівців з маркетингу та специфікою відносин зі споживачами (клієнтський або організаційний капітал). На його думку, співробітники відділу маркетингу можуть самі захистити такий об'єкт.

Надайте відповіді на запитання

Чи вважаєте Ви позицію начальника відділу маркетингу правильною?

Чи дійсно відділ маркетингу може самостійно забезпечити захист зазначеного об'єкта?

Чи доцільно усунути відділ економічної безпеки від забезпечення захисту такого об'єкта?

6. При розподілі відповідальності за об'єкти захисту у системі економічної безпеки машинобудівного підприємства, що випускає складну продукцію, значна частина якої поставляється на експорт, відповідальним за стан технічно складного устаткування запропоновано призначити службу головного механіка підприємства. Головний механік підприємства виступив із запереченням, мотивуючи відмову тим, що його служба не може повною мірою гарантувати безперебійну роботу устаткування, оскільки воно часто виходить з ладу через низьку кваліфікацію виробничих робітників, їхнє недбале ставлення до стану устаткування та часті випадки порушення правил його експлуатації. Головний механік підприємства запропонував відповідальність за стан технічно складного устаткування покласти на керівників виробничих підрозділів, адже саме в їхній компетенції перебуває контроль за дотриманням правил експлуатації устаткування.

Надайте відповіді на запитання

Чи поділяєте Ви думку головного механіка підприємства?

Який структурний підрозділ підприємства має нести відповідальність за стан технічно складного устаткування?

Чи є інші варіанти визначення відповідального за стан технічно складного устаткування саме у контексті забезпечення економічної безпеки підприємства?

7. На основі аналізу прикладів, опрацювання національного законодавства та дослідження міжнародного досвіду підготуйте проект структури служби економічної безпеки для обраного підприємства.

!	Тест
----------	-------------

1. Порядок виконання правил внутрішнього трудового розпорядку з метою забезпечення економічної безпеки слід віднести до:

- а) масового заходу;
- б) внутрішньо-об'єктного режиму;
- в) контрольно-пропускного режиму;
- г) охоронного режиму.

2. Служби безпеки, які гарантують безпечну роботу малих фірм:

- а) районні або міські структури безпеки;
- б) автономні структури безпеки;
- в) державні структури безпеки;
- г) вірна відповідь відсутня.

3. Служби безпеки як відділ не займається вирішенням таких завдань як:

- а) організація захисту економічних інтересів підприємства;
- б) гарантування безпеки професійними засобами (методами);
- в) забезпечення сприятливого зовнішнього середовища;
- г) вірна відповідь відсутня.

3. Служба безпеки працює у взаємодії з наступними структурами підприємства:

- а) дирекція та відділи – функціональні ланки фірми;
- б) дирекція та допоміжні служби;
- в) дирекція, бухгалтерія, кадри;
- г) вірна відповідь відсутня.

4. Служба безпеки використовує самостійно спеціальні засоби та методи, працюючи:

- а) з середовищем робітників фірми;
- б) з партнерським та конкурентним середовищем фірми;
- в) а, б;
- г) вірна відповідь відсутня.

5. Організація служби безпеки підприємства визначається:

- а) фактичним потребами підприємства, рівнем таємності даних;
б) величиною, потужністю підприємства;
в) необхідністю захисту даних підприємства, стану служби безпеки на даний момент;
г) потребою заступника директора підприємства з питань виробництва.
6. У склад кризового відділу підприємства входять:
- а) представники керівництва підприємства, відділів бухгалтерії, менеджменту, функціональних відділів;
б) представники керівництва підприємства, юридичного, фінансового відділів, служби безпеки;
в) керівники підприємства, служби безпеки, представники функціональних ланок фірми;
г) немає вірної відповіді.
7. Головна мета діяльності кризової групи:
- а) протидія загрози зовні;
б) протидія будь-яким загрозам взагалі;
в) протидія терористичній загрози;
г) протидія внутрішній загрозі.
8. Визначають конкретні завдання, виконання яких гарантує безпеку підприємства:
- а) специфіка діяльності підприємства;
б) потенціал підприємства;
в) кількість підрозділів функціонування;
г) немає вірної відповіді.
9. Особливе значення для функціонування служби безпеки має:
- а) розробка організаційної структури служби безпеки, її складові;
б) розробка організаційної структури служби безпеки, її ресурсне забезпечення;
в) розробка організаційної структури служби безпеки, повноваження її відділів;
г) немає вірної відповіді.
10. При малий кількості робітників служби безпеки підприємства заступників керівника цією структури повинно неменш:
- а) 3;
б) 1;
в) 4.
г) 2;
11. Для роботи служби безпеки підприємства першочергове значення мають ресурси:
- а) трудові;
б) кадрові;
в) фінансові;
г) матеріально-технічні;
д) всі відповіді вірні.

Джерела для опрацювання

1. Закон України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року № 2465-IX.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>
2. Закон України 19 вересня 1991 року № 1576-XII «Про господарські товариства»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>
3. Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

Тема 6. Інформаційна безпека бізнесу

Поняття та їх визначення

Гармонізація законодавства України з інформації з нормами Європейського Союзу – досягнення відповідності правової системи України сучасній європейській правовій системі.

Загрози інформаційній безпеці – чинник або їх сукупність, що створюють небезпеки для функціонування, розвитку інформаційного простору, інтересу особистостей, суспільства, держави.

Захист інформації – засоби, методи, організаційні заходи з запобігання можливих випадків, впливів будь якого характеру, що можуть привести до збитків, шкоди власникам інформації, її користувачам, інформаційному простору в цілому.

Основні теоретичні положення

Інформація – найважливіша та невід’ємна частина бізнесу, її можна, можливо порівняти, наприклад, з об’єктами основних засобів, кадровими та іншими ресурсами. Збій у функціонуванні будь якого з названих складових бізнесу призводить до наслідків, що знаходяться у діапазоні від «нанесення шкоди» до «закриття бізнесу».

В Законі України «Про інформацію» від 20.10.1997 № 12658 <http://www.otei.odessa.ua/wp-content/uploads/2017/10/ua055uk.pdf> наводиться наступне визначення: «Під інформацією цей Закон розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі».

Інформаційну безпеку підприємства можна визначити як стан захищеності корпоративних даних, при котрій забезпечується їх конфіденційність, цілісність, автентичність та доступність. Розглянемо структурні складові поняття .

Конфіденційність - збереження в секреті критичної інформації, доступ до якої обмежений вузьким колом користувачів (від окремих осіб або організацій).

Цілісність – властивість, за наявності якої інформація зі зберігає заздалегідь певні вид і якість.

Доступність - такий стан інформації, коли вона знаходиться в том вигляді, місці і часу, які необхідні користувачеві, і в той час, коли вона йому потрібна.

Згідно з іншим підходом, інформаційна безпека - це захищеність інформації та підтримуючої інфраструктури від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, які загрожуватиме нанесенням шкоди власникам або користувачам інформації і підтримуючій інфраструктурі.

Відповідно до закону України «Про інформацію» захист інформації є прийняття правових, організаційних та технічних заходів, спрямованих на:

- забезпечення захисту інформації від неправомірного доступу, знищення, модифікації, блокування, копіювання, розповсюдження, а також від інших неправомірних дій щодо такої інформації;
- дотримання конфіденційності інформації обмеженої доступу;
- реалізацію права на доступ до інформації.

На великих підприємствах в цілях забезпечення інформаційної безпеки створюються спеціальні інформаційно-аналітичні підрозділи. У число основних функцій цієї служби входять наступні:

1. Збір усіх видів інформації, що має відношення до діяльності даного підприємства. До інформації такого роду відносяться:

- інформація щодо товарних, технологічних, трудових, фінансових і іншим ринків, на яких працює це підприємство або ситуація на яких може мати відношення до діяльності цього підприємства в майбутньому, з конкретизацією за напрямками діяльності підприємства;

- інформація щодо політичних подій та тенденцій макроекономічного розвитку світової і національної економік;

- науково-технічна інформація, аналіз якої може надати ефект для діяльності підприємства.

Потік вхідної інформації, збір та аналіз якої необхідні для забезпечення інформаційної складової економічної безпеки підприємства, може бути розділений на:

- відкриту офіційну інформацію, яка публікується для більш-менш вільного доступу в засобах масової інформації, офіційних виданнях, звітах та документах державних або інших органів, установ;

- більш-менш достовірну усну чи іншу несекретну інформацію, що отримується з неформальних контактів співробітників даного підприємства з носіями даної інформації;

- конфіденційну інформацію державних чи інших органів, організацій та осіб, одержувану співробітниками даного підприємства шляхом несанкціонованого доступу до цієї інформації;

- внутрішню інформацію і статистику, що стосується всіх аспектів діяльності даного підприємства.

Основними джерелами інформації є [15]:

- люди;

- документи;

- публікації в закритою і відкритою печатки;

- матеріали і продукція;

- чернетки і відходи виробництва;

- технічні засоби забезпечення виробничої діяльності.

Інформованість різних людей як джерела інформації суттєво різниться. Найбільш поінформовані керівники організацій, їх заступники і ведучі спеціалісти. Кожен співробітник організації має конфіденційну інформацію в обсязі, що перевищує, як правило, необхідний для виконання його функціональних обов'язків.

Документи відносяться до найбільш інформативним джерел. Вони містять, як правило, достовірну інформацію в відпрацьованому та стислому вигляді, особливо якщо документи затверджені чи підписані. Інформативність різного роду публікацій має широкий діапазон оцінок. Вона може бути дуже високою або бути навмисною чи ненавмисною дезінформацією. Тому відомості, що містяться в публікаціях, перед їх використанням для рішення конкретних завдань перевіряються.

Продукція (без документації) є джерелом ознакової інформації. Ноу-хау можуть утримуватися у зовнішньому вигляді виробів, наприклад у формі автомобіля, забарвленні тканини, моделі одягу, вузлів механізму і інших параметрах випромінюваних полів (у значеннях сигналів радіостанції), у структурі матеріалу (палива, парфюмів або ліків). Для отримання інформації про сутність ноу-хау проводять дослідження продукції способами зворотного інжинірингу (розбірки, виділення окремих складових частин та елементів; проведення хімічного аналізу і т.п.).

Будь-який творчий і виробничий процес супроводжується відходами виробництва. Науковці створюють ескізи майбутніх виробів; при виробництві (дослідному чи промисловому) можливі брак або технологічні газоподібні, рідкі чи тверді відходи. При друкуванні на друкарській машинці залишаються сліди документів на копіювального паперу, які разом з чернетками або бракованою ними листами кидають у кошик для паперів. Відходи виробництва в випадку недбалого відношення до них (скидання на звалище без попередньої селекції, спалювання або різання паперу тощо) можуть призвести до витоку цінної інформації. Для такої можливості існують психологічні передумови співробітників, які серйозно не сприймають відходи як джерела інформації.

Інформативними можуть бути не лише продукція та відходи її виробництва, а також вихідні матеріали, сировина, а також використовуване обладнання. Якщо серед матеріалів, що постачаються організацією, сировини з'являються нові найменування, то фахівці конкурента можуть визначити зміни в створюваної продукції або технологічних процесах.

Методами збору всіх зазначених вище типів інформації можуть служити:

- отримання відкритої офіційної інформації на комерційній основі через систему передплати на джерела інформації, роботу з інформаційними агентствами, базами даних, державними органами, системою наукових організацій, фондів, бібліотек, архівів і ін.;

- отримання іншої відкритої інформації за допомогою контактів співробітників підприємства з представниками різних державних та комерційних організацій та іншими компетентними особами;

- отримання закритою інформації за допомогою спілкування співробітників підприємства з компетентними людьми, а також використання технічних засобів збору подібної інформації;

- розробка та організація системи збору внутрішньокорпоративної інформації по всім аспектам діяльності підприємства.

2. Аналіз одержуваної інформації. Основними принципами організації робіт по аналізу потоку одержуваної інформації по всім аспектам діяльності даного підприємства є:

- систематизація та класифікація одержуваної інформації, що є основним і життєво важливим для ефективного функціонування інформаційно-аналітичних підрозділів підприємства; потік несистематизованої різномірної за тематикою і змістом інформації вивчається і систематизується по сферам діяльності підприємства, компетенціям його функціональних підрозділів, товарів, ринків, технологічних розробок тощо. і набуває форми зручного первинного обробленого матеріалу для подальшого більше глибокого аналізу;

- безперервна аналітична діяльність, що надає потоку інформації якості матеріалу для статистичного, логічного, порівняльного та ситуаційного аналізу, а також різних методів моделювання процесів функціонування підприємства;

- всебічний характер аналітичних процесів на підприємстві.

Ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства передбачає проведення всебічного аналізу та обробки одержуваних даних у розрізі як по компетенціям окремих функціональних підрозділів підприємства, так і проблем, що стосуються загальнокорпоративної політики.

80

У силу складності структури аналітичного процесу на підприємстві особливу важливість набувають питання координації взаємодії різних підрозділів підприємства в процесі проведення робіт з аналізу та обробки інформації. Серед методів проведення аналізу інформації щодо діяльності підприємства необхідно відзначити їх поділ на групу локальних методів і методи загальнокорпоративного аналізу [16].

До першої групи відносяться методи, застосовувані виключно для аналізу специфічних проблем з якогось функціонального підрозділу підприємства. Як приклад таких методів можливо навести спеціальні методи технологічного аналізу або методики фінансового аналізу результатів діяльності підприємства. Серед групи методів загальнокорпоративного аналізу слід виділити такі аналітичні методи, як:

- хронологічний аналіз;
- статистичні методи аналізу;
- порівняльний аналіз;
- логічний аналіз причинно-наслідкових взаємозв'язків подій і процесів;
- аналіз проектів;
- різні види моделювання процесів і ситуацій.

3. Прогнозування тенденцій розвитку наукового та технологічного процесу у сфері технологій діяльності підприємства, економічних і політичних процесів у країні та у світі, інших процесів, що мають відношення до даного бізнесу, а також показників, яких необхідно досягти підприємству во всіх областях своєї діяльності, наприклад, фінансові прогнози, прогнози об'єктів виробництва і технологічного розвитку даного підприємства.

4. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства за всіма її складовими і в цілому, вироблення рекомендацій щодо підвищення рівня забезпечення економічної безпеки даного підприємства.

5. Інші види діяльності із забезпечення інформаційної складової економічної безпеки підприємства, перед усім із запобігання збитків від негативних впливів на економічну безпеку даного підприємства.

До таких видів діяльності відповідних служб підприємства можна віднести наступні:

- діяльність служби по зв'язкам з громадськістю (public relations), до обов'язків якої входить доводити до відома суспільства інформацію про діяльність даного підприємства;
- робота по створенню сприятливого іміджу підприємства в думках громадськості та поширення вигідної підприємства інформації серед конкурентів і партнерів по ринку є важливою сферою діяльності по забезпечення інформаційного елемента економічної безпеки підприємства;
- захист від несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації підприємства (промислового шпигунства).

Розглядаючи інформацію як об'єкт забезпечення економічної безпеки підприємства, відзначимо, що вона має поряд властивостей, які необхідно враховувати в процесі забезпечення інформаційної безпеки підприємства.

6. Захищена інформація доступна людині, якщо вона міститься на матеріальному носії. У цьому випадку об'єктами інформаційного захисту є носії інформації.

7. Цінність інформації оцінюється ступенем її корисності для власника. Вона може забезпечувати її власнику певні переваги, приносити прибуток, зменшувати ризик господарської діяльності. Водночас інформація може стати причиною матеріальної та моральної шкоди. Якщо така інформація створюється навмисно, її називають дезінформацією. Корисність інформації завжди конкретна. Немає цінної інформації загалом. Вона корисна або шкідлива для конкретного одержувача або користувача.

8. Інформація купується та продається, її можна розглядати як товар. Ціна інформації пов'язана із її цінністю. Наприклад, при проведенні досліджень можуть бути витрачені значні матеріальні та фінансові ресурси, які завершилися негативним результатом, тобто. не отримана інформація, на основі якої її власник може отримати прибуток. Але негативні результати представляють цінність для фахівців, що займаються аналізованою проблемою, оскільки отримана інформація дозволяє прискорити процес рішення задачі. Корисна інформація може бути отримана в результаті науково-дослідної діяльності, запозичена з легальних джерел, здобута різними нелегальними шляхами, може потрапити до зловмисника випадково.

Ціна інформації складається з собівартості та потенційної вигоди власника від її використання. Собівартість визначається витратами на отримання інформації шляхом:

- проведення досліджень у наукових лабораторіях або аналітичних центрах і т.п.;
- придбання інформації на ринку інформації;
- отримання інформації протиправними діями.

У загальному вигляді вигода від інформації може бути отримана в результаті наступних дій:

- продаж інформації на ринку;
- матеріалізація інформації в продукції або технології з властивостями, що приносять прибуток;
- використання інформації при прийнятті більше ефективних рішень.

9. Інформація може втрачати актуальність – «старіти». Зниження ступеня актуальності інформації проявляється у зменшенні її ціни. Залежно від тривалості життєвого циклу комерційна інформація може класифікуватися наступним чином:

- оперативно-тактична, яка втрачає цінність приблизно по 10% в день (наприклад, інформація про видачі короткострокового кредиту, з придбання товару в термін до одного місяця і ін.);
- стратегічна, цінність якої зменшується приблизно на 10% у місяць (відомості про партнерів, про довгостроковому кредит і т.п.).

10. Кількість та якість інформації можуть бути оцінені лише стосовно до конкретної ситуації. Кількість інформації не можна оцінити об'єктивно без обліку вже наявної у одержувача інформації. Об'єктивно можливо визначити лише характеристики носіїв: кількість листів паперу, об'єм машинних носіїв в кількості стандартних носіїв, розмір або маса продукції і т.п.

На користь захисту цінної (корисної) інформації її власник (держава, організація, фізична особа) наносить на носій умовний знак - гриф секретності або конфіденційності, який характеризує необхідний рівень забезпечення її безпеки. В якості підходу, що визначає гриф конфіденційності інформації, можуть бути результати прогнозу наслідків її потрапляння до протилежної сторони:

- спричиняється економічна і моральна шкода організації;
- створюються реальні передумови для катастрофічних наслідків у діяльності організації (підприємства), у тому числі для банкрутства.

Захищена інформація неоднорідна по змістом, обсягом і цінності. Отже, захист буде раціональним за критерієм ефективність/вартість у тому випадку, коли рівень захисту відповідає кількості і якості інформації.

Інформація може бути представлена в різній формі та на різних фізичних носіях. Документальна інформація тримається у графічному чи літеро-цифровому вигляді на папері, а також в електронному вигляді на магнітних та інших носіях. Мовна інформація виникає в ході ведення в приміщеннях розмов, а також при роботі систем звукопідсилення та звуковідтворення. Телекомунікаційна інформація циркулює в технічних засобах обробки і зберігання інформації, а також в каналах зв'язку при її передачі. Виходячи з форм існування інформації можна виділити об'єкти захисту інформації:

- інформаційні ресурси, містять відомості, віднесені до конфіденційної інформації, окремі документи та окремі масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах);

- технічні засоби та системи, а також їх комунікації, використовувані для обробки, зберігання та передачі конфіденційної інформації, засоби та системи інформатизації (засоби обчислювальної техніки, інформаційно-обчислювальні комплекси, мережі та системи), автоматизовані системи управління, системи зв'язку та передачі даних, технічні засоби прийому, передачі і обробки інформації обмеженого доступу (звукозапис, звукопідсилення, звукоупроводження, переговорні та телевізійні пристрої, середовища виготовлення, тиражування документів та інші технічні засоби обробки графічної і цифрової інформації), їх інформативні фізичні поля;

- технічні засоби та системи, не призначені для передачі, обробки та зберігання конфіденційної інформації різного роду телефонні засоби та системи; засоби та системи передачі даних в системі радіозв'язку; засоби і системи охоронної і пожежної сигналізації; засоби та системи оповіщення та сигналізації; контрольовано-вимірювальна апаратура; засоби та системи кондиціонування; засоби та системи провідної радіотрансляційної мережі та прийому програм радіомовлення та телебачення (абонентські гучномовці, системи радіомовлення, телевізори та радіоприймачі і т.д.); засоби електронної оргтехніки; засоби та системи електрочасофікації; інші технічні засоби і системи;

- приміщення, призначені для проведення конфіденційних заходів (нарад, конференцій, переговорів і т.п.);

- захищені приміщення.

Комерційна таємниця - це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію (стаття 505 [Цивільного кодексу України](#)).

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці [15].

Згідно з цим же документом до інформації, що становить комерційну таємницю, може бути віднесена науково-технічна, технологічна, виробнича, фінансово-економічна або інша інформація, яка має діючу або потенційну комерційну цінність в силу невідомості її третім особам, до якої відсутній вільний доступ на законному підставі та щодо якої її власником введено режим комерційної таємниці.

Розголошення інформації, яка складає комерційну таємницю, дія або бездіяльність, внаслідок яких інформація, що складає комерційну таємницю, в будь-який можливою формі (усний, письмовий, іншій формі, у тому числі з використанням технічних засобів) стає відомою третім особам без згоди власника такої інформації або всупереч трудовому чи цивільно-правовому договору.

Види інформації, що становить комерційну таємницю, можна класифікувати наступним чином:

- концептуальна;
- організаційна;
- технологічна;
- параметрична;
- експлуатаційна.

Концептуальна інформація є змістом головної ідеї (концепції) конкретного бізнесу, обґрунтування способу нового з'єднання ресурсів праці, капіталу, землі, на якому базується діяльність окремого підприємства, що забезпечує йому переваги перед конкурентами в вигляді підвищеного доходу, стійкості бізнесу або інші. У якості концептуальної інформації слід розглядати стратегію розвитку бізнесу. Концептуальна інформація може також відноситись до галузі промислового виробництва, кредитно-фінансовій сфері, до науки та техніки, власно, до комерції. У науково-технічній галузі концептуальна інформація відображає логіку формування та обґрунтування тактико-технічних параметрів продукції, її експлуатації, а також ліквідації (утилізації). До секретів підприємства відносяться характер і цілі проведення НДР, винаходи, відкриття, їми можуть бути формули (математичні, хімічні), зміст розрахунків, схеми і креслення технічних розробок, готових виробів, механізмів, їх окремих вузлів. Сюди відносяться і унікальні комп'ютерні програми.

Організаційна інформація відображає особливості організації та управління всередині фірми, характер ділових зв'язків підприємницької структури з іншими підприємствами, інші джерела «організаційного ефекту», що дають певні переваги перед конкурентами або мають важливе значення для існування бізнесу по іншим причин.

У області внутрішньофірмового управління до організаційної інформації слід відносити план виробництва, плани розвитку підприємства (власні прогнози розвитку представляють інтерес сфери підприємницької діяльності), оригінальні методи управління персоналом, здійснення продаж, встановлений на підприємстві порядок опрацювання запропонованих пропозицій потенційних партнерів.

У галузі фінансів це техніко-економічне обґрунтування і плани інвестування капіталу, попередні домовленості про умови отримання кредитів. В області зовнішніх зв'язків це відомості про постачальників і споживачів продукції підприємства, про проведені переговорів з потенційними партнерами (ділові пропозиції, що перебувають в опрацювання, терміни, певні для підготовки і висновки угоди, тактика переговорів, межі повноважень осіб, які ведуть переговори, тощо); про заключені контракти (номенклатура та кількість товарів за взаємними зобов'язанням, умови компенсаційних угод, бартерні операції, купівля-продаж ліцензій, залучення інвестицій, особливі умови для фрахтування транспортних коштів і т.д.).

Технологічна інформація - це відомості про процеси, які визначають якість організації, управління підприємством і здійснення виробничої, комерційної чи іншої діяльності, технологічні досягнення, що забезпечують певні переваги в конкурентній боротьбі. Критеріями якості можуть виступати, в зокрема, швидкість висновків і реалізації угод, можливість управління персоналом фірми, споживчі властивості продукції і послуг.

Технологічна інформація може відноситися до області менеджменту, маркетингу, до форм та методів управління фінансами, виробництвом, а також до процесів, які визначають заданий рівень безпеки бізнесу. До науково-технічної і промислової сфер слід відносити опис технологічних процесів, методик, технологічних режимів, які визначають заданий рівень якості виробленої підприємством продукції, економічне використання матеріалів, мінімальне споживання енергії, високу швидкість виконання технологічних процесів, а також виконання вимог екологічної безпеки. Тут же можуть

розглядатися і перспективні технології, технологічні процеси, прийоми, обладнання. Отримання несанкціонованого доступу до технологічної інформації дозволяє конкуруючому підприємству самостійно без санкції власника повторити вказані процеси.

Параметрична інформація - це кількісні параметри організації, управління та здійснення підприємницької діяльності, за якими підприємство має перевагу перед конкурентами. До цього виду комерційної таємниці відносяться порівняльні розрахунки ефективності реалізації різних варіантів підприємницьких проектів. У області фінансів це структура ціни на вироби, внутрішні преїскуранти та тарифи, дані про собівартість продукції, калькуляції витрат виробництва, відомості про надані знижки та т.п.

Експлуатаційна інформація є описом профілактичних, ремонтних та інших процедур, необхідних для найбільш ефективною експлуатації обладнання, машин і механізмів або інших виробів, а також процедур ліквідації та утилізації продукції, що дозволяють повторити їх з тим же ефектом без дозволу власника інформації. Сюди відносяться і методичні питання використання системи безпеки і управління нею.

Можливо виділити основні ознаки інформації, яка складає комерційну і службову таємницю і підлягає захисту:

- дійсна або потенційна цінність інформації в силу невідомості її третім особам;
- доступ до інформації закритий на законному підставі;
- власник інформації приймає належні заходи по її охорони.

Насамперед чим приймати заходи до захисту певною інформації, необхідно відповісти на наступні питання:

- які відомості не можуть становити комерційну таємницю підприємства та підприємця, тобто які відомості не можна приховувати та обмежувати доступ до них;
- які відомості не вигідно приховувати;
- які відомості підлягають захисту.

До таких відомостей відносяться:

- установчі документи (рішення про створення підприємства або договір засновників) та Статут;
- документи, що дають право займатися підприємницькою діяльністю (реєстраційні посвідчення, ліцензії, патенти);
- відомості щодо встановлених форм звітності про фінансово-господарської діяльності та інші відомості, необхідні для перевірки правильності обчислення та сплати податків та інших зобов'язань платежів в державну бюджетну систему України;
- документи про платоспроможності;
- відомості про чисельність, склад працюючих, їх заробітну плату і умов праці, а також про наявності вільних робітників місць;
- документи про сплату податків та обов'язкові платежі; дані про забруднення навколишнього середовища, порушення антимонопольного законодавства, недотримання безпечних умов праці, реалізації продукції, що завдає шкоди здоров'ю населення, а також інших порушеннях законодавства України та розмірах заподіяної при цьому шкоди.

До заходів щодо запровадження на підприємстві режиму захисту конфіденційною інформації відносяться:

- визначення переліку відомостей, складаючих комерційну таємницю;
- встановлення порядку звернення з цією інформацією;
- організація обліку осіб, які одержують доступ до інформації, і осіб, яким інформація була надано або передана;
- регулювання трудових відносин з працівниками по охороні конфіденційності інформації;
- регулювання цивільно-правових відносин з контрагентами з охорони конфіденційності інформації;

- нанесення на носії, що містять інформацію, яка складає комерційну таємницю, грифа «Комерційна таємниця» із зазначенням власника інформації.

З метою охорони конфіденційності інформації, яка складає комерційну таємницю, роботодавці (підприємства та організації) зобов'язані:

- ознайомити під розписку працівника, доступ якого до конфіденційної інформації необхідний для виконання ним трудових обов'язків, з переліком інформації, що становить комерційну таємницю;
- ознайомити під розписку працівника із встановленим режимом комерційної таємниці і з заходами відповідальності за його порушення;
- створити працівникові необхідні умови для дотримання встановленого режиму комерційної таємниці.

Доступ працівника до інформації, що становить комерційну таємницю, здійснюється за його згодою, якщо це не передбачено його трудовими обов'язками з метою охорони конфіденційності інформації, комерційної таємниці працівник зобов'язаний:

- виконувати встановлений роботодавцем режим комерційної таємниці;
- не розголошувати конфіденційну інформацію протягом терміну дії режиму комерційної таємниці, в том числі після припинення дії трудового договору;
- відшкодувати заподіянні роботодавцю збитки, якщо працівник винний в розголошенні інформації, складника комерційну таємницю;
- передати роботодавцю про припинення або розірвання трудового договору матеріальні носії інформації, що становить комерційну таємницю.

Терміни дії комерційної таємниці, що містяться в документі, визначаються в кожному конкретному випадку в вигляді конкретної дати чи «безстроково». На документах, справах та виданнях, що містять дані, які становлять комерційну таємницю, проставляється гриф «Комерційна таємниця» (КТ), а в документах та виданнях, крім того, – номери екземплярів. Гриф «Комерційна таємниця» та номер екземпляра проставляються у правому верхньому кутку першої сторінки документа, на обкладинці та титульному аркуші видання і на першій сторінці супровідного листа до цих матеріалів.

На зворотній боці останнього листа кожного екземпляра документа, що містить комерційну таємницю, зазначаються: кількість надрукованих примірників, номер, прізвище виконавця та його телефон, дата, термін дії комерційної таємниці, що міститься в документі.

Рішення питання про зняття грифу «Комерційна таємниця» покладається на створювану в установленому порядку спеціальну комісію, до складу якої включаються представники служби безпеки та відповідних структурних підрозділів. Рішення комісії оформлюються складеним в довільною формі актом, що затверджується директором або його заступником за напрямом безпеки. У в акті перераховуються справи, з яких гриф знімається. Один екземпляр акта разом із справами передається до архіву, а на справи постійного зберігання – до державного архіву. На обкладинках справ гриф КТ погашається штампом або записом від руки із зазначенням дати та номера акта, якій є підставою для його зняття. Аналогічні позначки вносяться в описи і номенклатури справ [16].

Серед негативних впливів на інформаційну складову економічної безпеки підприємства, на запобігання можливого шкоди від яких і спрямовані усі види діяльності підрозділів із забезпечення інформаційної безпеки, необхідно виділити дві основні групи.

1. Діяльність з підриву репутації підприємства шляхом поширення відповідної інформації, а також промислове шпигунство.

2. Внутрішні негативні впливи, тобто. недогляди і помилки в діяльності інформаційно-аналітичної служби підприємства, які укладаються раніше всього в відсутності належного уваги його аналітиків до інформації, що надходить, причинами яких частіше всього є невідповідна організація роботи інформаційної служби підприємства, її недостатнє фінансування, нечітке формулювання завдань аналізу, а також погана взаємодія підрозділів підприємства.

Практика показує, що сукупна шкода економічній небезпеці підприємств від внутрішніх негативних впливів в багато разів перевершує шкоду від зовнішніх, приводячих часом до банкрутства

підприємств, недостатня увага приділялась аналізу надходженої інформації, тому проблема якісної організації процесу забезпечення інформаційної безпеки діяльності підприємства життєво важлива для її безпечного і успішного функціонування.

При розгляді системи індикаторів стану інформаційної складової економічної безпеки підприємства слід виділити дві їх основні групи: кількісні та вартісні.

До групи кількісних індикаторів відносяться показники масштабу робіт з інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства: показник частки співробітників інформаційно-аналітичного підрозділу підприємства в загальній облікової чисельності його співробітників, показник кількості джерел інформації, з якими підприємство має контакти, наявність та структуру відділів інформаційно-аналітичного підрозділу підприємства та інші. Динамічний аналіз розглянутих показників дає уявлення про масштаби діяльності інформаційно-аналітичної служби підприємства і про її роль в загальній структурі функціональних підрозділів компанії.

Група вартісних індикаторів забезпечення інформаційного складника економічною безпеки підприємства включає показник питомої ваги витрат на забезпечення інформаційної безпеки підприємства у його сукупних витратах, характеризує рівень фінансування робіт із забезпечення інформаційної безпеки даного підприємства, а також показник ефективності вживаних заходів щодо забезпечення інформаційної складової економічною безпеки підприємства. Значення цього показника приймається як значення приватного функціонального критерія інформаційного складника економічної безпеки підприємства та розраховується за методикою оцінки збитків на основі даних розрахунку ефективності прийнятих мір.

Сукупність способів забезпечення інформаційного елементу економічної безпеки підприємства включає аналіз поточного рівня забезпечення інформаційного складника економічної безпеки підприємства; визначення ефективності прийнятих заходів щодо запобігання шкоди від негативних впливів на інформаційну безпеку підприємства; виявлення недоліків у роботі із забезпечення інформаційного складника, а також визначення рекомендацій для покращення роботи інформаційно-аналітичного підрозділу підприємства. У загальному вигляді забезпечення інформаційної безпеки припускає наступні процеси.

1. Збір різних видів інформації. Здійснюється шляхом офіційних контактів інформаційно-аналітичної служби перед прийняттям з різних джерел відкритої інформації, неофіційних контактів з носіями закритої інформації, а також отримання подібної інформації за допомогою спеціальних технічних засобів, організації збору внутрішньої інформації підприємства.

2. Обробка і систематизація отриманої інформації. Виробляється інформаційно-аналітичною службою підприємства з метою впорядкування розробленої інформації для подальшого глибокого аналізу. З цією метою аналітичною службою створюються класифікатори інформації та досьє, внутрішні бази даних і каталоги.

3. Аналіз отриманої інформації. Включає всебічну обробку отриманих даних за всіма питаннями, мають відношення до діяльності даного підприємства. Ця робота виконується інформаційно-аналітичною службою підприємства з використанням різних технічних засобів та методів аналізу. У процесі аналітичних робіт здійснюється прогнозування всіх аспектів діяльності даного підприємства та можливих варіантів поведінки середовища бізнесу з використанням різних методів моделювання.

4. Захист інформаційної середовища підприємства. Цей процес включає заходи щодо захисту підприємства від промислового шпигунства з боку конкурентів чи інших організацій та осіб. Дана діяльність виконується спільно службою безпеки підприємства та інформаційно-аналітичними підрозділами та передбачено технічний захист будівель, транспорту, кореспонденції, переговорів, документації тощо від несанкціонованого доступу зацікавлених осіб чи організацій до закритої інформації даного підприємства, а також збір інформації про потенційних ініціаторів промислового шпигунства проти підприємства і проведення запобіжних дій з метою припинення таких спроб. Заходи з захисту інформаційних ресурсів припускають комплекс організаційних, програмних, технічних і криптографічних засобів і заходів щодо захисту інформації в процесі традиційного документообігу, при

роботі виконавців із секретними документами та відомостями, при обробці інформації в автоматизованих системах різного рівня та призначення, при передачі каналами зв'язку, при веденні конфіденційних переговорів, при використанні технічних засобів від розкрадання, втрати, знищення, розголошення, спотворення та підробки за рахунок несанкціонованого доступу та спеціальних впливів [15].

Забезпечення інформаційної безпеки передбачає підготовку внутрішніх нормативних документів:

- положення про захисту комерційної таємниці;
- інструкції по роботі з документами, що містять комерційну таємницю;
- правил надання доступу до інформаційним ресурсів;
- правил роботи користувачів в корпоративній мережі;
- правил роботи в Інтернет;
- правил вибору, зберігання і використання паролів;
- інструкції по захисту від комп'ютерних вірусів;
- інших документів.

Для працівників підприємства передбачаються такі попереджувальні моменти:

- при прийомі на роботу полягає угода про нерозголошення комерційної таємниці;
- у трудовій угоді прописуються вимоги інформаційної безпеки і відповідальність за їх порушення;

- до посадових інструкцій включаються положення про відповідність за інформаційну безпеку.

Одним із ефективних способів захисту інформації вважається метод її «дроблення», коли співробітник не має доступу до інформації, призначеною для інших співробітників. Кожному надається право володіти інформацією, що стосується тільки його роботи. Класичний приклад, коли в компанії "Кока Кола" формулу напою розділили на три частини, кожна з яких знала тільки визначена група спеціалістів [14].

87

Від служби безпеки для захисту інформації насамперед потрібен постійний контроль працівників. Гарний ефект дає превентивний спосіб - регулярні попередження про суворі санкції для порушників порядку поведінки з документами та інформацією. Зрештою, не слід забувати про важливу роль канцелярії. Вона повинна контролювати документообіг (у тому числі документи, які містять конфіденційну інформацію): стежити за зняттям копій і знищенням документів з грифом. На окремих підприємствах використовують криптографію, яка вже перестає бути екзотикою в бізнес.

5. Зовнішня інформаційна діяльність. Здійснюється спільно із службою у зв'язках з громадськістю, інформаційно-аналітичним підрозділом підприємства та службою безпеки і має своєю метою створення в очах громадськості сприятливий образ даного підприємства і протидія спробам зацікавлених осіб та організацій завдати шкоди його репутації шляхом розповсюдження інформації, що пошкоджує репутацію.

Аналіз ефективності вживаних заходів проводиться з урахуванням оцінки впливу попередньої та понесеної шкоди від негативних дій на інформаційну безпеку підприємства [17].

Безпека персоналу є складною проблемою, яка представляє собою управління комплексом організаційних і технічних заходів, що знижують загрози безпеці персоналу на підприємствах. Робота кадрових служб завжди пов'язана з накопиченням, формуванням, обробкою і використанням значних обсягів відомостей про всі категорії співробітників. Ці відомості стосуються персональних даних, які за своєю суттю відображають особисту та сімейну таємницю працівників, їхнє приватне життя і входять до кола інформації, підлягає захисту від несанкціонованого доступу.

У відповідно до Закону України №2297-VI «Про захист персональних даних» <https://www.president.gov.ua/documents/2297vi-11567> є будь-яка інформація по відношенню до фізичних осіб розуміється як особиста. Під особистими даними розуміють:

- відомості, що містяться в документах, що засвідчують особистість;
- інформація, міститься в трудовий книжці;
- інформація про внески страхових зборів;

- відомості, містяться в документах військового обліку;
- відомості про освіту, кваліфікації або наявності спеціальних знань або підготовки;
- інформація про стан здоров'я у випадках, передбачених законодавством;
- відомості, що містяться у свідоцтві про постановку на облік фізичної особи в податковій службі України;
- відомості про сімейному положенні;
- інформація про заробітної платі;
- інша персональна інформація.

Безконтрольне розповсюдження персональних даних може нанести значний шкода як фізичному особі - суб'єкту персональних даних, так і організації, в стінах якої відбулася витік конфіденційною інформації. Специфіка захисту персональних даних виявляється в тому, що основні вимоги щодо їх обробці встановлюються нормами, а порядок здійснення окремих операцій з персональними даними ними працівника (збір, зберігання, використання, поширення) може деталізуватися в локальних правових актах.

Приклади

Приклад 1

Отримання первинної інформації часто потребує значних коштів, і інформацію консалтингова фірма часто збирає під інтереси клієнта, спотворюючи цим справжній стан справ. Тому вторинна інформація, яка, можливо, й не повністю відповідає потребам, має свої переваги:

- дешева;
- швидко отримують;
- доступні статистичні дані.

На цьому етапі визначають пропозиції щодо розв'язання проблеми.

Вторинну інформацію можна знайти у спеціалізованих виданнях, але найшвидше за допомогою Інтернету.

Основні показники з макроекономіки в Україні знаходяться на офіційному сайті Держкомстату. Тут знаходяться дані про розвиток кожної галузі, демографічний стан.

Питання для самоконтролю та дискусії

1. Дайте визначення інформаційної безпеки підприємства (організації).
2. У чому полягають основні особливості інформаційних ресурсів сов підприємств і організацій, аналізованих в якості об'єктів забезпечення економічною безпеки?
3. Перерахуйте об'єкти захисту інформації.
4. Що прийнято розуміти під комерційної таємницею?
5. Яким чином можна, можливо класифікувати інформацію, яка складає комерційну таємницю?
6. Перерахуйте загальні ознаки інформації, які складають комерційну таємницю.
7. Що відноситься до числу негативних впливів на інформаційну складову економічною безпеки підприємств, організацій?
8. Охарактеризуйте групу кількісних індикаторів інформаційної безпеки підприємства (організації).
9. Охарактеризуйте групу якісних індикаторів інформаційної безпеки підприємства (організації).
10. Які етапи включає процес забезпечення інформаційної безпеки підприємства?

Практичні завдання

1. Розробити систему для захисту інформації компанії. Вихідні дані: підприємство налічує 200 співробітників, займає провідне місце на ринку, здійснює міжнародне співробітництво, галузь – інноваційна діяльність.

2. Проаналізувати внутрішні положення щодо захисту інформації та дослідити їх взаємозв'язок з економічними результатами діяльності на основі фінансової звітності підприємства.

3. На основі вивчення провідного досвіду та вимог законодавства підготувати рекомендації щодо впровадження служби економічної безпеки підприємства.

Тест

1. Систематизовані, документовані, або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище це:

- а) систематична інформація; б) масова інформація;
- в) інформація довідниково-енциклопедичного характеру;
- г) соціологічна інформація.

2. Джерелами правової інформації є:

- а) Конституція України та інші законодавчі і підзаконні нормативні правові акти;
- б) міжнародні договори та угоди;
- в) ненормативні правові акти;
- г) публічні виступи;
- д) всі відповіді вірні.

3. Гарантування інформаційної безпеки повними структурними одиницями відноситься до:

- а) організаційного забезпечення;
- б) інформаційного забезпечення;
- в) програмного забезпечення;
- г) всі відповіді вірні.

4. Методики, що забезпечують діяльність користувачів при виконанні своєї роботи за жорстких умов дотримання кон- фіденційності міститься в:

- а) організаційному забезпеченні;
- б) технічному забезпеченні;
- в) нормативно-методичному забезпеченні;
- г) лінгвістичному забезпеченні.

5. Модулі фільтрації інформації можуть бути розміщені:

- а) на комп'ютерах;
- б) на шлюзах виділених серверів;
- в) в маршрутизаторах;
- г) всі відповіді вірні.

6. Формування і забезпечення функціонування систем захисту секретної і конфіденційної інформації є:

- а) програмно технічним-методом;
- б) організаційно-економічним методом;
- в) правовим методом;
- г) всі відповіді вірні.

7. Дозвіл і створення умов роботи в межах установленого ре- гламенту є функцією:

- а) механізму шифрування;
- б) регламентації;
- в) управління доступом;

г) примусу.

8. Пристрої, які вбудовують безпосередньо в обчислювальну техніку – це:

- а) апаратні засоби;
- б) фізичні засоби;
- в) програмні засоби;
- г) організаційні засоби.

9. Для захисту телефонних ліній від викрадення інформації використовують:

- а) скремблери;
- б) фільтри;
- в) випалювачі засобів зняття;
- г) всі відповіді вірні.

10. Розроблення і модернізація комплексної системи захисту інформації (КСЗІ) покладається на:

- а) адміністрацію;
- б) службу безпеки підприємства;
- в) підрозділ захисту інформації;
- г) всі відповіді вірні.

Джерела для опрацювання

1. Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

2. Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII «Про інформацію»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

3. Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

90

Тема 7. Фіктивна та тіньова підприємницька діяльність як загроза економічній безпеці підприємства

Поняття та їх визначення

Тіньова економіка – соціально-економічне явище, яке являє собою сукупність неконтрольованих і нерегульованих протиправних, законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку шляхом приховування доходів, ухилення від податків.

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%96%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0

Неформальна економіка утворює нерегламентоване виробництво товарів і надання послуг.

Прихована економіка – це легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг.

Підпільна (кримінальна) економіка – заборонені види діяльності (корупція, наркоторгівля тощо).

Суб'єкти тіньової економічної діяльності – це суб'єкти (підприємці), що прагнуть до максимізації вигоди. Відмінність між суб'єктами легальної та тіньової економічної діяльності полягає в ступені вірогідності бути покараними за девіантну поведінку.

Основні теоретичні положення

Для типологізації різновидів тіньової економічної діяльності можуть бути взяті такі критерії як: зв'язок з «білою» («першою», офіційною) економікою, суб'єкти та об'єкти економічної діяльності. З цієї точки зору можна виділити три сектори тіньової економіки:

- «друга» («білокомірцева») економіка;
- «сіра» («неформальна», «некримінальна») економіка
- «чорна» («нелегальна», «підпільна», «кримінальна») тіньова економіка.

Факт приховування від держави будь-якої діяльності пов'язують із двома мотивами – прагненням суб'єктів господарювання до мінімізації своїх витрат (у першу чергу за рахунок ухилення від оподаткування) та їх бажання уникнути насильницького припинення діяльності з огляду її протиправності

До незаконної виробничої діяльності можна віднести прямо заборонені законом види діяльності, організовані як бізнес. Нелегальні підприємства припускають виробничий процес, адже їхні продукти та послуги мають ефективний ринковий попит. До нелегальної економічної діяльності відносяться:

- виробництво і продаж зброї;
- наркобізнес;
- контрабанда;
- азартні ігри та ін.

До економічною злочинності відносяться злочини в економічній сфері, що носять яскраво виражений корисливий характер, але не мають прямого відношення до виробництва (вони зосереджені в області перерозподілу вже створеної вартості): зловживання службовим становищем в корисливих цілях (хабарництво); шахрайство; розкрадання; грабежі, розбої, крадіжки особистого майна; вимагання (рекети) і т.п.

Цей підвид тіньової економіки до економіці безпосередньо не відноситься, а представляє собою різновид злочинності.

Основний мотив тіньової діяльності – отримання економічної вигоди, в том числі з порушенням норм законодавства і діловий етики. У цію зв'язку слід розрізнати дві групи суб'єктів тіньової економіки. Одна з них рухома патологічної спрагою до безмежного особистого збагачення, інша змушена йти «в тінь» з метою вижити в умовах непродуманої податкової політики, адміністративного свавілля і т.п [1].

Наприклад, організовані злочинні групи можуть «збирати данину» з підприємств неформального сектора та використовувати контакти з легальними підприємцями для «відмивання» своїх доходів. Усе «тіньовики» знаходяться поза легальних законодавчих норм і охоче співпрацюють один з одним, що певною мірою об'єднує їх у протистояння офіційному світу.

Критеріями віднесення економічних явищ до тіньовий сфері є наступні:

- отримання економічною вигоди в формі присвоєння економічних благ, прав на економічні блага, збільшення економічних можливостей, зниження витрат і рівня ризику;
- здійснення економічної діяльності поза офіційного контролю, регламентації, з приховуванням, маскуванню її значимих параметрів від правоохоронних і контролюючих органів.

У структурі тіньової економіки з відомим ступенем умовності можуть бути виділено такі основні сфери або блоки.

Продуктивний сектор (нелегальна економіка) забезпечує реальний вклад у виробництво валового внутрішнього продукту

Перерозподільчий сектор тіньової економіки включає різні злочини економічної спрямованості.

Існують два особливих сектора економіки, які також є неконтрольованими та нерегламентованими, які не відображаються, як правило, в статистичному обліку [16].

Це сектор домашньої і сектор общинної економіки.

Дані сектора не слід відносити чисто до тіньової економіки. Пов'язано це з тим, що приховування від обліку і оподаткування в цих сферах не відбувається. Обов'язки офіційною реєстрації і сплати податків законодавство не передбачає. Дана діяльність не носить, як правило, протиправного характеру. Таке розуміння тіньової економіки виправдано і з кримінологічних позицій при розгляді її як фактора економічною злочинності. Сфери домашньої і общинний економіки не пов'язані з виходом за рамки правового поля і не є факторами криміналізації економічних відносин.

Найчастіше ці сфери економічної діяльності відносять до легальної частини неформальною економіки.

Найважливішою тенденцією розвитку тіньової економіки в останнє час є її криміналізація, посилення її суспільної небезпеки. У зв'язку з цим в системі економічних відносин доцільно виділити самостійний сектор – сектор кримінальної економіки.

Концепція кримінальної економіки орієнтована, раніше всього, на дослідження причин, механізмів економічних суспільно небезпечних явищ, а також попередження і припинення суспільно небезпечною активності.

У рамках статистичної спрямованості використовується термін «кримінальна квазіекономіка», яка визначається як непродуктивний сектор економічної діяльності, пов'язаний з незаконним перерозподілом доходів і майна громадян шляхом пограбування, розбою, крадіжки, вимагання.

Таким чином, має місце розуміння кримінальної економіки виключно з формально-правових позицій. У відповідно з логікою такого розуміння до складу кримінальної економіки включається вся тіньова економіка.

Отже, кримінальна економіка включає економічні відносини, економічну діяльність, головною відмінною ознакою якої є громадська небезпека.

З позицій кримінологічного підходу, в складі тіньової економіки слід виділити сектори кримінальної тіньової економіки та некримінальної тіньової економіки.

Однак чітко і однозначно виділити сектор некримінальної економічної діяльності неможливо, оскільки є тісна взаємозв'язок її позитивних і негативних функцій в умовах недосконалою конкурентною середовища, необґрунтованого оподаткування, а також формальних і неформальних обмежень на відкриття і ведення бізнесу.

В цілому для оцінки рівня кримінальності тіньової економіки доцільно враховувати максимально повно як її економічну ефективність і корисність, так і деструктивний вплив.

Слід відповісти на наступні питання: «Якщо правові приписи будуть повністю реалізовані, а податки та платежі повністю сплачені, то при існуючої економічної кон'юнктурі яка частина економічної діяльності виявиться мінімально конкурентоспроможною і рентабельною?».

«В яку ступень і в якій частині порушення правового заборони забезпечують виживання громадського організму?» Саме в цією частині слід шукати кримінальний тіньовий сектор.

В умовах слабкої держави, відсутності нормальної інституційного середовища у сфері економіки, застосування незаконних методів стає одним з вирішальних факторів конкуренції і виживання. Поза правового поля виявляється більшість економічних суб'єктів.

Поділ тіньової економіки на кримінальний та некримінальний сектор припускає системний аналіз конкретних сфер у конкретних умовах.

Сферу кримінальної економіки доцільно обмежити видами діяльності, яким властиві такі ознаки як здійснення на професійній основі і інституціоналізований характер.

Розвиток тіньової економіки є з одного боку реакцією на сам факт втручання держави. Регулювання неможливо без обмежень, а нерозумні обмеження провокують їх порушення, особливо якщо це вигідно. Багато видів тіньової економіки (наприклад, ухилення від податків) пояснюються во багато в чому саме недоліками державного регулювання – бюрократизацією управління, надто високими податками тощо. Навіть найкраща система централізованого управління може зменшити масштаби тіньової економіки, але не ліквідувати її, і за самих мінімальних податках якась частка платників податків обов'язково буде ухилятися від їх сплати.

З іншого боку, сучасна тіньова економіка виникла не тільки в наслідок спроб обмежити свободу ринку, а й в силу природи самих ринкових відносин. Ринкове господарство збудовано на фетишизації прибутку, обоювання прибутку. «Протестантська етика» і інші види соціального самообмеження можуть приглушити цю спрагу наживи, але не усунути. Тому коли виникає можливість «зірвати куш», окремі особи (або групи людей) часто відкидають в бік довгострокові громадські інтереси заради миттєвої своєкорисливий вигоди. Таке поведінка тим паче ймовірно, що менш розвинені у суспільстві етичні норми, що засуджують конфронтацію із законом. Жага наживи за будь-яку ціну особливо характерна для «другої» та «чорний» тіньової економіки.

Причини та умови відіграють різну роль у процесі породження тіньової діяльності у сфері економіки. Якщо причини власне породжують її, то умови власними силами не породжують це явище, але впливають на процеси породження, беруть участь у її детермінації. Тіньова економіка існує в будь-якому суспільстві, де є держава та економіка. Причини протиправної поведінки в сфері економіки можуть бути розглянуті на двох рівнях:

- фундаментальні причини, пов'язані з сутнісними характеристиками господарської системи певного типу: ринкової, командно- адміністративної, перехідної;
- конкретні причини, пов'язані в основному з соціально- економічною політикою.

Важливою категорією причин тіньової економічної діяльності є дисфункції її базових інститутів – ринку та держави.

Ринок, будучи одним з найважливіших механізмів координації економічної діяльності, покликаний забезпечувати ефективний розподіл обмежених економічних ресурсів. Однак він має непереборні, внутрішньо властиві йому дисфункції, які отримали в економічній теорії назву вади, недосконалості або провали.

Провалами ринку називаються внутрішні властиві прояви його функціонування, які спонукають суб'єктів ринку приймати неоптимальні чи небажані для суспільства економічні рішення, то є рішення, що не відповідають критеріям Парето – оптимальність https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BC_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE.

Перед потенційними злочинцями провали ринку постають як ситуації, які можуть бути використані або створені з мінімальними витратами і ризиком для отримання незаконного доходу і уникнення юридичної відповідальності.

Провали держави також можуть бути використані в тіньовій діяльності для отримання незаконною вигоди.

Таким чином, будь-яка прихована від контролю держави інформація потенційно створює криміногенну ситуацію шляхом перетворення її в предмет незаконних угод. Причому результати незаконної угоди з приводу інформації можуть набувати різної форми: або ринкового типу (отримання вигоди, вираженої у грошовій формі), або неринкового типу, коли платою за нерозголошення інформації є примус вчинення будь-яких дій або дотримання неформальних норм будь-якої групи чи спільноти.

Таким чином, ринок і держава мають принципово непереборні вади (недосконалості), які створюють можливість скоєння суспільно небезпечних діянь у сфері економіки. Позначені непереборні недосконалості ринку і держави посилюються як в умовах надмірного посилення ролі держави, так і за необґрунтованого усунення держави від здійснення властивих йому функцій [16].

Поряд з фундаментальними причинами і умовами, пов'язаними з глибинними рисами господарської системи, комплекс причин тіньової економічної діяльності пов'язаний з більше конкретними обставинами економічного положення окремих країн, галузей, ринків, підприємств. До найбільш значущим причин відносяться:

- диспропорції в розвитку фінансово-кредитної системи;
- бартеризація економіки;
- структурні диспропорції в економіці;
- монополізм в економіці;

- соціальна диференціація населення;
- зріст масштабів присвоюється ренти;
- погіршення фінансового положення підприємств.

Дослідження явища «тіньова економіка» має на увазі не тільки розкриття її сутності, причин і умов її функціонування, але і визначення її функцій.

Як мовилося раніше, тіньової економіці властивий дуалізм, що виражається у її подвійній ролі: позитивної – згладжування негативних умов щодо розвитку бізнесу; негативною – антисоціальний перерозподіл доходів суспільства та зменшення його добробуту, зниження ефективності системи управління економікою.

Позитивні функції тіньової економіки у ринковому господарстві виділив швейцарський економіст Дітер Кассел:

- алокаційна функція («економічне мастило»), що складається в згладжуванні перепадів в економічній кон'юктурі з допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не зникають, а переливаються в «тінь», повертаючись в легальну після завершення кризи);

- тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну, виконуючи тим самим стабілізуючу функцію, виступаючи в ролі «вбудованого стабілізатора». Велика частина тіньових операцій здійснюється для рішення критичних проблем підприємства, запобігання зупинкам виробництва, утримання людей на тій чи іншій ділянці, впровадження нововведень, які не були санкціоновані зверху;

- дистрибутивна функція (функція «соціального амортизатора»), що полягає в формуванні недержавної фінансової бази для вирішення соціальних завдань, а також у пом'якшенні небажаних соціальних протиріч (наприклад, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище незаможних).

У цілому вплив тіньової економіки на суспільство є швидше негативним, ніж позитивним. Найбільшою шкоди завдають «друга» та «чорна» економіки. З одного боку, відбувається антисоціальний перерозподіл доходів товариства на користь малочисленних привілейованих груп, зменшуючі добробут суспільства в загалом. З іншої сторони, руйнується система централізованого управління економікою: приписки створюють у уряду хибне відчуття добробуту, хоча необхідні екстрені реформи; «тіньова» зайнятість призводить до того, що надмірні зусилля уряду щодо створення нових робочих місць не знижують уявне безробіття, але збільшують бюджетний дефіцит і т.п. Нарешті, розвиток будь яких форм тіньової економіки веде до підриву господарської етики.

Якщо ці тенденції заходять занадто далеко, люди починають втрачати всяке уявлення про загальноприйняті «правила гри», живуть по принципу «Усе дозволено», в результаті чого суспільство провалюється в безодню хаосу і нестабільності, що неминуче веде до необхідності державного втручання [8].

Звинувачувати державу в існуванні тіньової економіки безглуздо, оскільки історично тіньова економіка є складовою частиною будь-якого господарського механізму. Однак саме на державі лежить відповідальність за те, що тіньова економіка розростається до значних масштабів.

Насамперед, варто звернути увагу на те, що держава часом саме стає безпосереднім учасником тіньової економіки. Невизначена соціально-економічна політика заганяє в тінь багатьох господарюючих суб'єктів. При поліпшенні економічної ситуації вони частіше за все її покидають.

У цілому ступінь відповідальності держави за масштаби тіньової економіки і спричинену нею шкоду може бути оцінено по наступними напрямками:

- порушення самим державою правових норм, моральних принципів суспільства (правове і етичне свавілля);
- тіньові змови держави та її представників з олігархами, суперечать інтересам суспільства;
- корупція державних чиновників, перетворення державних інститутів в систему, яку можна, можливо визначити як корумпованість держави;

- непрофесіоналізм державних політиків та їх суб'єктивні помилки та прорахунки в економічній політиці, що мають наслідком розвиток вимушеної неформальної економіки.

У цілому нині державний вплив на тіньову економіку поєднує в собі елементи регулювання економічного життя і елементи прямого державного втручання в її тіньову складову. Крім того вплив включає в себе не тільки прямі дії держави по відношенню до тіньовий економіці, але і співпрацю з інститутами громадянського суспільства.

Державне вплив на тіньову економіку повинно здійснюватися диференційовано.

Вимушена позалегальна економіка має піддаватися переважно непрямому впливу (через створення сприятливого ринкового середовища), а кримінальна – переважно впливу прямими адміністративними методами на основі конституційного права (у формі указів, постанов, програм, розпоряджень) при активному участі правоохоронних органів.

Оцінка масштабів тіньовї економіки є достатньо складним завданням, оскільки тіньова економіка носить прихований характер і виникає з прагнення уникнути вимірювання.

У тій або інакшій мірі тіньова економіка отримала поширення в кожному країні залежно від рівня її розвитку. Однак точну оцінку розмірів тіньової економіки визначити дуже складно через відсутність достовірних і достатніх кількісних даних, в багатьох випадках економісти вдаються до використання непрямих методів, що дозволяють дати їй якусь відносну оцінку.

Ще в середині 1980-х намітилася стійка тенденція до зростання обсягів тіньової економіки, як в окремих країнах, так і в світовому масштабі. Причому світова тіньова економіка в останні десятиліття зростає швидше, ніж офіційна.

У другій половині 90-х років у розвинених країнах тіньова економіка була еквівалентна в середньому 12% ВВП, у країнах з перехідною економікою – 23%, а в що розвиваються – 39% ВВП. При цьому в країнах з розвинутою економікою відзначається тенденція зростання тіньової складової. Так у США цей показник в 1970-1975 роки дорівнював 4 % від ВВП, 1997 року досяг 8,9 %, а 2000 року став дорівнює 12%.

Масштабам та динаміці розвитку тіньової економіки в різних країнах світу присвячені дослідження австралійських та німецьких економістів. Вони використали методи порівняння кількості енергії і фінансових ресурсів, використовуваних в офіційною економіці, з загальним кількістю використовуваної енергії та фінансових коштів.

Підприємства йдуть в тінь через високі прямі і непрямі податки. За оцінками експертів, у країнах Євросоюзу у 2000 р. було зайнято лише у тіньовому секторі не менше 10 млн. осіб, а в цілому по країнам входним в «Організацію економічного співробітництва і розвитку» (ОЕСР) – порядку 17 млн. осіб. Однак не завжди високий рівень тіньової економіки кореспондується з високим оподаткування. Це пояснюється тим, що спонукачем розвитку тіньової економіки є цілий комплекс історичних, соціально-економічних, політичних, психологічних і інших причин.

У більшості країн, що розвиваються, можливо говорити швидше про паралельне співіснування тіньовий і офіційною економіки. У цих країнах у ході соціально-економічних реформ одночасно відбувається розвал колишніх державних структур і зародження нових інститутів (державного, економічного і громадського управління, формування ринкової інфраструктури та ін.). Цей процес посилюється недосконалістю законодавства, нерозвиненістю систем обліку і оподаткування, корумпованістю чиновників і низьким рівнем ринкових відносин.

Особливість та унікальність тіньової економіки пов'язана з такими рисами, як ухилення від податків, втеча капіталу за рубіж, подвійна бухгалтерія, човникова та бартерна торгівля, приховане безробіття, корупція.

Останнім часом до проблем вимірювання параметрів економічної діяльності прямими статистичними методами інтерес не слабшає. Оскільки тіньова діяльність багатогранна, то це передбачає і різноманітність методів вимірювання її проявів, вироблення відповідних способів організації статистичних, соціологічних і кон'юнктурних обстежень.

Наприклад, серед методів оцінки тіньової економіки великий популярністю користується метод, заснований на аналізі споживання електроенергії. Причому показник споживання електроенергії найбільше підходить для визначення загальної економічної активності (офіційної та неофіційної), оскільки в більшості випадків зріст споживання електроенергії відповідає зростанню спільного ВВП.

Таким чином, в цілому методи оцінки розмірів тіньової економіки можна умовно розбити на дві великі групи:

- макрометоди (непрямі);
- мікрометоди (прямі).

На макрорівні для вимірювання параметрів тіньової економіки використовуються непрямі методи, засновані переважно на макроекономічних показниках офіційної статистики, даних податкових і фінансових органів.

До макрометодів належать: метод розбіжностей, метод за показником зайнятості («італійський» метод), монетарний метод, метод технологічних коефіцієнтів, експертний метод, структурний метод, метод м'якого моделювання (оцінки детермінантів) діяльності.

Метод розбіжностей як один з самих поширених методів заснований на порівнянні двох або більше джерел даних або статистичних документів, при цьому інформація в них повинна містити ті самі економічні показники. В іншому випадку необхідно використовувати різні методи для отримання даних з одних і тих джерел:

- а) порівняння доходів та витрат;
- б) метод товарних потоків.

Метод, заснований на розрахунках показників зайнятості («італійський» метод). «Італійський» метод розроблений і застосовується Італійським інститутом статистики ІСТАТ, який нині вважається найбільш авторитетним в питаннях визначення параметрів тіньової економіки.

Існують наступні різновиди цього методу:

- а) на основі розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості.
- б) на основі розбіжності між величиною фактично відпрацьованого за тиждень робочого часу і офіційно зареєстрованого.

Монетарні методи. Засновані на використанні такої особливості нелегальною економікою як перевага, віддається готівковим грошам при заключенні угод, оскільки чеки, векселі і інші платіжні документи можуть бути виявлені і використані в якості докази правоохоронними органами.

Розмір та динаміка тіньової економіки можуть оцінюватися за допомогою спостереження за обсягом грошової маси, яка в кожну країну емітується центральним банком і величина якої відома. Однак вибір подібного критерію не завжди вірний, оскільки використовувані показники залежать від багатьох інших факторів (наприклад, від інфляції).

Серед монетарних методів оцінки тіньової економіки використовується метод аналізу попиту на готівкові гроші. Цей метод заснований на припущенні, що неофіційні операції і угоди відбуваються головним чином з допомогою готівкових грошей. Збільшення обсягу грошового обігу в порівнянні з деяким «нормальним» рівнем може служити індикатором тіньової економіки.

Метод феномена «зайвих грошей» як різновид монетарного метода заснований на положенні про те, що в обігу знаходиться величезна кількість готівки. При встановленні її зв'язку з тіньовою економікою виконуються певні розрахунки, пов'язані з урахуванням частки споживчого бюджету сім'ї, оплачуваного готівкою, і циклічності його поповнення. При цьому спостерігається невідповідність між готівкою грошовою масою і потребами сімейного бюджету. Зріст грошової готівки зараховують до тіньової економіки.

Метод обігу великих банкнот базується на припущенні про диспропорційне зростання частки банкнот з високим номіналом і переваги використання великих купюр для тіньових обертів. На цієї основі робляться затвердження про наявності зв'язку між диспропорційним зростанням банкнот з високим номіналом і тіньовою економікою.

Однак до результатів, отриманих під час використання монетарного методу, слід ставитися з обережністю, оскільки покладені у його основу передумови можуть бути підвезені аргументованій критиці.

Експертний метод. Будується на основі використання експертних оцінок. Спочатку експерт визначає, наскільки можна довіряти даним галузі. Потім після збору даних з звичайних джерел їх автоматично порівнюють з певною величиною. Методологія експертних оцінок визначається самим експертом.

Метод технологічних коефіцієнтів представляє собою зразкове визначення динаміки промислового виробництва на основі спостережень за виробництвом і споживанням електроенергії, перевезень вантажів транспортом і інших непрямих показників, піддаються достатньо простому обліку для порівняння отриманих даних з офіційними. Необхідними умовами його застосування є високий розвиток ринкових відносин і адекватні ціни на електроенергію та вантажні перевезення.

Метод м'якого моделювання (оцінка детермінантів) пов'язаний з виділенням сукупності факторів, що визначають тіньову економіку, та спрямований на розрахунок її відносних показників, тобто заснований на виділенні ряду ймовірних причин тіньової діяльності та надання кожній з них певних ваг в загальній формулі.

Структурний метод оцінки тіньової економіки заснований на використанні інформації про її розміри в різних секторах економіки перевіщенням «галузевих» оцінок в частці цих секторів в ВВП.

Змішані методи припускають використання методу прихованих змінних і комплексу інших методів при оцінці різних сфер тіньової економічної діяльності. Основна ідея методу полягає в побудові моделі, що враховує велику кількість як детермінант, так і індикаторів тіньової економіки, тобто величин, що залежать від її обсягу. Сама тіньова економіка розглядається як прихована змінна, яка безпосередньо не вимірюється (метод прихованих змінних).

Мікрометоди припускають застосування інформації спеціальних обстежень, опитувань, перевірок та їх аналізу для виявлення розбіжностей між доходами та витратами окремих груп платників податків, а також для характеристики окремих аспектів тіньової діяльності або її оцінки щодо певної групи економічних одиниць.

Метод опитувань, вибірових обстежень. Обстеження шляхом опитування проводяться за допомогою соціологічних досліджень, наприклад методом анонімного поглибленого інтерв'ю.

Методи відкритої перевірки. Застосування методів відкритої перевірки перебуває у компетенції спеціально створених контролюючих органів, які виявляють і припиняють порушення валютного, митного, банківського, податкового, антимонопольного законодавства, правил торгівлі, пожежної безпеки, санітарних норм. Результати, отримані при застосуванні методів відкритої перевірки, згодом можуть бути використані в обліково-статистичних цілях.

Спеціальні методи економіко-правового аналізу. Вказані методи дозволяють ефективно застосовувати спеціальні економічні і бухгалтерські пізнання в юридичній практиці. У залежності від цілі виділяються три напрямки економіко-правового аналізу, кожен з яких спирається на свою систему методів:

- метод бухгалтерського аналізу;
- метод документального аналізу;
- метод економічного аналізу.

Метод бухгалтерського аналізу представляє собою системне дослідження контрольних функцій елементів методу бухгалтерського обліку (баланс та звітність, рахунки та подвійний запис; оцінка та калькуляція, інвентаризація та документація) для виявлення облікових невідповідностей і відхилень в нормальному перебігу економічної діяльності.

Метод документального аналізу може бути представлений як ретроспективне дослідження виявляється в особливостях зовнішнього оформлення або в змісті облікових документів фактичних обставин, характеризуючих процес формування бухгалтерських документів. Метою документального

аналізу є виявлення деструктивних факторів господарської діяльності, проявляється в формі специфічних документальних невідповідностей, які включають:

- протиріччя в змісті окремого документа;
- суперечності у змісті облікових документів, що відображають одну і ту ж чи взаємопов'язані операції;
- суперечності у змісті облікових документів, що відображають однорідні операції.

Для виявлення кожного виду невідповідностей використовуються конкретні групи прийомів дослідження документальних даних, допомагаючи виявляти тіньову складову.

Загальною рисою названих методів є їх висока ефективність при проведенні ревізій, з їх допомогою виявляються сумнівні документи, які потім перевіряються більш детально.

До факторів, що відображають особливості стану конкретної галузі фінансово-господарською діяльності економічного суб'єкта і економіки країни в загалом, сприятливих появі спотворень, відносяться:

- а) стан галузі економіки та економіки країни загалом – криза, депресія або підйом;
- б) вікові можливості виникнення неспроможності (банкрутства) економічного суб'єкта в зв'язку з кризовим станом галузі;
- в) особливості виробничої діяльності економічного суб'єкта, технологічні особливості виробництва.

Метод економічного аналізу заснований на обліку взаємозв'язку і взаємообумовленості різних економічних показників, які в умовах нормальної економічної діяльності взаємозв'язані. Взаємозв'язки показників, як правило, добре вивчені, зумовлені взаємодією економічних процесів. При скоєнні тіньових економічних дій взаємозв'язок і взаємообумовленість показників порушується, і ці невідповідності є достатньо характерними. Економічний аналіз дозволяє розкрити причини відхилень від нормальної економічної діяльності.

Існують наступні методи виявлення невідповідностей економічних показників, використаних для виявлення тіньової економічної діяльності:

- метод пов'язаних зіставлень;
- метод спеціальних розрахункових показників;
- метод стереотипів;
- метод коригувальних показників.

Різноманітність застосовуваних методів свідчить про відсутності єдиної методики кількісної оцінки параметрів тіньової економічної діяльності, критеріїв достовірності результатів, які показують практичні результати. Прямі методи дають, як правило, занижену оцінку тіньової економіки; непрямі методи, методи прихованих змінних, м'якого моделювання, структурний метод – підвищену. Корисним виявляється також вивчення вторинних джерел інформації (матеріалів преси і т.д.), що дозволяє оцінити окремі аспекти тіньової діяльності. Найбільш об'єктивна оцінка тіньової економіки можлива лише при комплексному використанні різних методів з наступним порівнянням отриманих результатів.

Необхідно відзначити, що розглянуті методики не дозволяють достовірно оцінити тіньову діяльність суб'єктів на мезорівні, а найбільш прийнятним методом можна назвати метод опитувань, вибіркового обстежень, при використанні якого проводяться опитування на основі соціологічних досліджень, як наприклад метод анонімного поглибленого інтерв'ю.

Вказані методи мають і деякі недоліки: вони дають глобальну оцінку безрозбиття за видами діяльності; в їх основі лежать надмірно спрощені припущення, результати розрахунків не є стабільними і зміна вихідних даних часто приводить до суттєво різних оцінок, різні моделі дають сильно відмінні результати. На основі результатів досліджень можливо говорити про те, що для отримання достовірних оцінок тіньової економіки необхідно використання сукупності розглянутих методів з обліком їх системної ув'язки [7].

Слід відзначити, що розглянуті спеціальні економіко-правові методи є необхідними, але недостатніми елементами системи методів виявлення тіньової економічної діяльності.

Приклади

Приклад 1.

<https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini>

Питання для самоконтролю та дискусії

1. Яка історична еволюція поглядів на тіньову економіку?
2. Опишіть економічні теорії, які розглядають тіньові відносини.
3. Розкрийте економічний підхід щодо дослідження тіньової економіки.
4. З чого складається обліково-статистичний підхід з визначення тіньової економіки?
5. У чому полягає формально-правовий підхід до визначення тіньової економіки?
6. Розкрийте підходи до класифікації тіньових відносин.
7. Дайте характеристику типів тіньової економічної діяльності. У чому їх особливості?
8. У чому виражається недооцінка тіньової економіки в економічних теоріях?
9. Перерахуйте групи причин існування тіньової економіки.
10. Чи може господарська діяльність не суперечити закону, але тим не менше бути у тіньовий економіці?
11. Які причини і умови змушують учасників ринку займатися вимушеною позалегальною діяльністю?
12. Які позитивні функції тіньової економіки?
13. У чому полягають дестабілізуючі напрями функціонування тіньової економічної діяльності?
14. Перерахуйте основні напрямки державного впливу на тіньову економіку.
15. Які основні фактори динаміки тіньових процесів?
16. Способи запобігання залучення у тіньовий та фіктивний бізнес.

Практичні завдання

Завдання 1. Розподілити наведені твердження до позитивних та негативних рис тінізації економіки.

- 1) Деформація бюджетної сфери через скорочення надходжень до бюджету і деформацію його структури, зростання бюджетного дефіциту.
- 2) Деформація галузевої структури економіки через спотворення виробничих відносин, надання переваги сировинним виробництвам над високотехнологічними.
- 3) Деформація грошово-кредитної сфери шляхом негативного впливу на рівень інфляції, структуру платіжного балансу, загострення інвестиційних та валютних ризиків.
- 4) Деформація економічного розвитку країни, сповільнення економічного зростання та проведення ключових реформ через переливання фінансових ресурсів у неофіційну сферу, зниження ВВП, поширення корупції.
- 5) Деформація інвестиційних відносин через зниження інвестиційної привабливості країни на світовій арені.
- 6) Деформація макроекономічної політики в силу неефективності політики державного регулювання.
- 7) Деформація податкової сфери через спотворення податкового навантаження, яке веде до скорочення податкових надходжень до бюджету.

8) Деформація ринкових механізмів, зокрема конкуренції та поширення корупції. Суб'єкти господарювання, які працюють в легальній сфері отримують менші конкурентні переваги і стимули у порівнянні з суб'єктами нелегального сектора економіки.

9) Запобігання банкрутству фізичних осіб підприємців та підприємств шляхом тінізації у кризових ситуаціях, сприяє вирішенню критичних проблем суб'єктів господарювання.

10) Інвестування тіньових доходів в виробничу та фінансову сфери легальної економіки.

11) Перетікання тіньових і кримінальних доходів у легальну сферу шляхом легалізації і амністії капіталів.

12) Підживлює своїми ресурсами легальну економіку, сприяючи зростанню офіційного ВВП, використання доходів від нелегальної економічної діяльності на придбання товарів та послуг.

13) Пом'якшує перепади в економічній кон'юктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою, зокрема, в період криз.

14) Пом'якшує соціальні протиріччя і розшарування, формує альтернативну недержавну фінансову базу для вирішення соціальних задач, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених верств населення.

15) Сприяння розвитку стартапів (startups), розробка інновації, які підвищують суспільний добробут.

16) Створення додаткових робочих місць та можливість отримання додаткових доходів.

17) Формування більш ефективних форм економічної діяльності, які забезпечують виживання господарюючих суб'єктів у критичних ситуаціях.

Тест

1. Термін «тіньова економіка» у вітчизняній економічній літературі розглядається у такому значенні

а) не контрольоване державою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг;

б) це частина валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниження її величини не відображена в офіційній статистиці; економічна діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою;

в) вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, ухилення від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності; приховувана та/або не приховувана економічна діяльність, мета якої полягає в умисному чи вимушеному отриманні надприбутків внаслідок неконтрольованих соціально-економічних відносин;

г) складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків.

2. Термін тіньова економіка у вітчизняній економічній літературі розглядається у такому значенні

а) приховане від органів державного управління незаконні соціально-економічне відносини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання державної, приватної, акціонерної та інших видів власності в корисливих особистих чи групових інтересах;

б) це частина валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниження її величини не відображена в офіційній статистиці; економічна діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою;

в) вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, ухилення від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності; приховувана та/або не приховувана економічна діяльність, мета якої

полягає в умисному чи вимушеному отриманні надприбутків внаслідок неконтрольованих соціально-економічних відносин;

г) складне соціально-економічне явище, яке представлено сукупністю неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків.

3. До першого типу тіньової економіки відносять наступне:

а) незареєстровані незлочинні види трудової діяльності; самостійні послуги з ведення підсобного і домашнього господарства, ремонту і будівництву житла, дач; ремонт, обслуговування автомобілів, побутової техніки; приватне візництво; надання медичної, педагогічної та технічної допомоги; здача в оренду майна тощо;

б) повторне урахування суспільного продукту, приписок, викривлень звітності, випуск неякісної (фальсифікованої) продукції; невиробничих витрат і втрат; в) нееквівалентний обмін сировиною, готовою продукцією і т. п., що забезпечує значні нетрудові доходи;

в) незаконна виробнича діяльність, нерідко пов'язана з порушенням прав людини; викрадення; корисливі посадові та господарські злочини; наркобізнес; рекет тощо;

г) заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг.

4. До другого типу тіньової економіки відносять наступне:

а) незареєстровані незлочинні види трудової діяльності; самостійні послуги з ведення підсобного і домашнього господарства, ремонту і будівництву житла, дач; ремонт, обслуговування автомобілів, побутової техніки; приватне візництво; надання медичної, педагогічної та технічної допомоги; здача в оренду майна тощо;

б) повторне урахування суспільного продукту, приписок, викривлень звітності, випуск неякісної (фальсифікованої) продукції; невиробничих витрат і втрат;

в) нееквівалентний обмін сировиною, готовою продукцією і т. п., що забезпечує значні нетрудові доходи;

г) незаконна виробнича діяльність, нерідко пов'язана з порушенням прав людини; викрадення; корисливі посадові та господарські злочини; наркобізнес; рекет тощо;

д) заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу.

5. До третього типу тіньової економіки відносять наступне:

а) незареєстровані незлочинні види трудової діяльності; самостійні послуги з ведення підсобного і домашнього господарства, ремонту і будівництву житла, дач; ремонт, обслуговування автомобілів, побутової техніки;

б) приватне візництво; надання медичної, педагогічної та технічної допомоги; здача в оренду майна тощо;

в) повторне урахування суспільного продукту, приписок, викривлень звітності, випуск неякісної (фальсифікованої) продукції; невиробничих витрат і втрат;

г) нееквівалентний обмін сировиною, готовою продукцією і т. п., що забезпечує значні нетрудові доходи;

д) незаконна виробнича діяльність, нерідко пов'язана з порушенням прав людини; викрадення; корисливі посадові та господарські злочини; наркобізнес; рекет тощо;

е) економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес).

Джерела для опрацювання

1. Стратегія національної безпеки України, ЗАТВЕРДЖЕНО Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
2. Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
3. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>

Використана література

Нормативно-правові документи:

4. Стратегія національної безпеки України, ЗАТВЕРДЖЕНО Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
5. Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
6. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
7. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 22.07.2014 № 955 «Про затвердження Принципів корпоративного управління» <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14#Text>
8. Указ Президента України 23.11.2011 № 1063/2011 «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>
9. Закон України 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
10. Закон України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року № 2465-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>
11. Закон України 19 вересня 1991 року № 1576-XII «Про господарські товариства» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>
12. Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
13. Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII «Про інформацію» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
14. Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

Базова література:

1. Rogoza M.Y., Perebyinis V.I., Kuzmenko O.K. Theoretical and methodological tools for determination of dominant threats in information and analytical support of economic security/ Proceedings of the International Scientific and Practical Internet Conference "Business Intelligence: Models, Methods And Techniques". March 3-5, 2021. - K.: NAU, 2021. - P.52-54.- <http://feba.nau.edu.ua/images/conf-ec-2021/conf-2021.pdf>
2. Rogoza, M. Ye., Perebyynis, V. I., Kuzmenko, O. K., Mykolenko, I. H. (2021). Agri-food Complex Development Strategies in Context of Economic and Energy Security. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (40), pp. 3-8. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).3-8](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).3-8)
3. Стратегічні аспекти енергозабезпечення випереджаючого інноваційного розвитку економіки /Перебийніс В.І., Рогоза М.Є., Миколенко І.Г., Кононенко Ж.А./ Управління стратегіями випереджаючого інноваційного розвитку : монографія / за ред. к.е.н., доцента Ілляшенко Н.С. — Суми : Територія, 2020. — (440 с.)- С.31-44. <http://www.buhoblic.puet.edu.ua/files/mono-svir2020.pdf>
4. Рогоза М.Є., Особливості формування науково-теоретичних підходів забезпечення економічної безпеки в умовах технологічних змін /Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління : матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19–20 листопада 2020 року). – С.82-86. — Полтава : ПУЕТ, 2020. – <http://www.ek.puet.edu.ua/files/conf2020.pdf>
5. Рогоза М.Є., Рогоза В.М., Особливості використання моделей діагностики загроз економічній безпеці в інтелектуальній інформаційній системі управління розвитком економічного об'єкта/Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління : матеріали X Міжнародної науково-

практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19–20 листопада 2020 року). – С.93-99. – Полтава : ПУЕТ, 2020. – Режим доступу - <http://www.ek.puet.edu.ua/files/conf2020.pdf>

6. Зайченко К. С., Діма Н. І. Економічна безпека підприємства: сутність та роль. Ефективна економіка. 2021. № 5. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8900>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.5.90. - <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8900>

7. Безпека бізнесу. Навчальний посібник / Вівчар О. І. – Тернопіль, 2019 – 277 с.;

8. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб./ Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К.: ЦУЛ, 2009. – 256 с. – режим доступу - <https://subject.com.ua/pdf/61.pdf>

9. Financial and economic security of business as a primary element in the economic system. <https://www.revistaespacios.com/a17v38n33/a17v38n33p03.pdf>

Додаткова література:

10. Mihaylo Luchko, Olha Pavelko, The economic security of Ukraine: the essence and dependence on financial results accounting of construction companies activities/ - http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/33191/1/CB_02-LuchkoEN.pdf

11. Economic Security: Neglected Dimension of National Security?, Edited by Sheila R. Ronis. - <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/economic-security.pdf>

12. A Guide to Statistics on Historical Trends in Income Inequality By Chad Stone, Danilo Trisi, Arloc Sherman, and Jennifer Beltrán. Updated January 13, 2020. - https://www.cbpp.org/sites/default/files/atoms/files/11-28-11pov_0.pdf

13. Варналій З. С. Економічна безпека: Навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.

14. Лебедко С. А. (Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного), Систематизація теоретичних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства»/ Ефективна економіка № 11, 2015.- <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4512>

15. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко. – Київ : Правова єдність, 2009. – 542 с.

16. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб./ І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Харків: ХНЕУ, 2012. – 256 с.

17. Ярова Ю. О., Артеменко Л. П., Структура економічної безпеки підприємства в умовах кризи (Національний технічний університет України «КПІ») режим доступу - <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/80129>

Інформаційні ресурси:

1. Національна бібліотека України ім. Вернадського – <http://www.nbuv.gov.ua/>

2. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – <https://www.nssmc.gov.ua/>

3. Національний банк України – <https://bank.gov.ua/>

4. Державна служба статистики – www.ukrstat.gov.ua

5. Менеджмент. Бізнес. – <https://www.management.com.ua/>

6. Служба безпеки України – <https://ssu.gov.ua/>

7. Бюро економічної безпеки України – <https://esbu.gov.ua>

8. Законодавство України – <https://zakon.rada.gov.ua>

Навчальне видання

Вахлакова Вікторія Володимирівна,
Плетньов Михайло Васильович

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Навчальний посібник

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Підписано до видання 29.12.2023.

Гарнітура Calibri Light. Умов. друк. арк. 12,2. Обл.-вид. арк. 13,5.
Вид. No 3405.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК No 1620 від 18.12.03 р.

Юридична адреса: пр-т Центральний, 59-а, м. Северодонецьк, 93400, Україна
Фактична адреса: вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042, Україна

E-mail видавництва: izdat@snu.edu.ua